

ISTRAŽIVANJE SUDSKE PRAKSE PROCESUIRANJA TRGOVINE LJUDIMA U BOSNI I HERCEGOVINI (2003-2021)

ISTRAŽIVANJE SUDSKE PRAKSE PROCESUIRANJA TRGOVINE LJUDIMA U BOSNI I HERCEGOVINI (2003.-2021.)

Sarajevo, 2022. godine

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
Министарство безбједности Босне и Херцеговине
Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina

Visoko sudsko i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine
Високи судбенo и тужилачки савјет Босне и Херцеговине
High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina

IMPRESSUM

Autori

Eldan Mujanović
Darko Datzner
Hilmo Vučinić
Milijana Buha

Ilustracija, dizajn i DTP:

Dobra Knjiga d.o.o.
Put Famosa 38
Sarajevo, BiH

Broj izdanja: 1

Naziv i sjedište izdavača:

Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC)
Paromlinska 5, 71000 Sarajevo, BiH

Godina izdavanja i godina štampanja: 2022

Štampa:

Dobra Knjiga d.o.o.
Put Famosa 38
Sarajevo, BiH

Tiraž: 250 primjeraka

Publikacija je objavljena uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) i nužno ne odražava stavove USAID-a niti Vlade Sjedinjenih Američkih Država

SADRŽAJ

SKRAĆENICE	7
IZVRŠNI SAŽETAK	8
EXECUTIVE SUMMARY	12
UVOD	16
ANALIZA MEĐUNARODNOG I DOMAĆEG PRAVNOG OKVIRA KOJI UREĐUJE KRIVIČNA DJELA TRGOVINE LJUDIMA I SRODNA KRIVIČNA DJELA	19
MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR KOJI UREĐUJE TRGOVINU LJUDIMA	20
Univerzalni dokumenti o zabrani trgovine ljudima	20
Dokumenti u vezi sa trgovinom ljudima usvojeni na regionalnom nivou	22
Nadnacionalni pravni okvir u borbi protiv trgovine ljudima	23
TRGOVINA LJUDIMA U PRAVNOM PORETKU BOSNE I HERCEGOVINE	26
Materijalnopravni aspekt krivičnog djela Trgovina ljudima	26
Državno zakonodavstvo	28
Entitetska zakonodavstva/zakonodavstvo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine	30
Druge inkriminacije po domaćem zakonodavstvu	32
PREGLED RELEVANTNIH IZVJEŠTAJA O STANJU TRGOVINE LJUDIMA	32
Globalni izvještaj o stanju trgovine ljudima UNODC	32
Izvještaj TIP 2020. (U. S. STATE DEPARTMENT)	35
GRETA mehanizam monitoringa Vijeća Evrope	37
Izvještaji Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima	39
REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA: DESKRIPTIVNA ANALIZA	43
PREGLED PRISTUPA I IZAZOVA U ISTRAŽIVANJU TRGOVINE LJUDIMA	44
Reaktivni pristup prikupljanju podataka	44
Nereaktivni pristup prikupljanju podataka	46
METODOLOŠKI PRISTUP AKTUALNOG ISTRAŽIVANJA	48
OPĆI PODACI O ANALIZIRANIM PREDMETIMA	50
Sud koji je učestvovao u donošenju presude	50
Pojavni oblici djela	54
Dinamika donošenja presuda i broja počinitelja i žrtava	55

PODACI O ŽRTVAMA.	57
Demografski podaci o žrtvama	57
Spol	57
Stupanj obrazovanja	58
Državljanstvo	59
Bračni status i potomstvo	59
Odnosi u porodici	60
Detalji viktimizacije	61
Broj počinitelja od strane kojih je žrtva viktimizirana	61
Mjesto viktimizacije	61
Osobne i porodične okolnosti od značaja za viktimizaciju	63
Legalno radno iskustvo	63
Imovinsko stanje	64
Domaćinstvo u kojem je žrtva živjela/živi	64
Elementi bića djela	65
Radnja kojom su žrtve viktimizirane	65
Način na koji su žrtve viktimizirane	67
Svrha viktimizacije	68
Trajanje eksploatacije	70
PODACI O POČINITELJIMA	70
Demografski podaci	70
Spol	70
Stupanj obrazovanja	70
Državljanstvo	71
Bračni status	72
Potomstvo	73
Legalna zaposlenost	73
RANIJA OSUĐIVANOST	74
KONZUMACIJA ALKOHOLA I DROGA	75
IMOVINSKO STANJE	75
KRIVIČNOPRAVNA REAKCIJA NA TRGOVINU LJUDIMA I SRODNA KRIVIČNA DJELA	76
Krivičnopravne sankcije	76
Bezuvjetna kazna zatvora	76

Uvjetna osuda	77
Mjere sigurnosti	78
Parapenalne mjere	78
Oduzimanje imovinske koristi	78
Imovinskopravni zahtjev	79
REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA: BIVARIJATNE I MULTIVARIJATNE ANALIZE	81
SUODNOS (KORELACIJA) MEĐU VARIJABLAMA	82
Odnos državljanstva i drugih varijabla	82
Odnos malodobnosti i drugih varijabla	83
Povezanost upotrebe fizičke sile i drugih varijabla	85
Suodnos intenziteta viktimizacije i svrhe izvršenja	85
Stupanj organiziranosti, intenzitet i metode viktimizacije i druge varijable	86
EKSPLANACIJSKA ANALIZA	89
„Migracijski“ model trgovine ljudima	89
Što utječe da eksploatacija bude duža ili kraća?	93
Malodobnost i povjerenje ka srodniku, partneru, prijatelju ili poznaniku (kao motivacija za vrbovanje)	94
KLASIFIKACIJSKA ANALIZA	95
Opis postupka i valjanost klasifikacije	95
Klasterska rješenja	96
ANALIZA ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA U BOSNI I HERCEGOVINI	99
OBLICI ZAŠTITE	100
Podaci o žrtvama kojima je pružena pomoć prema pravilnicima o zaštiti žrtava	102
Neka zapažanja o iznesenim predmetima i oblicima zaštite žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku	105
Podaci o žrtvama kojima je pružena krivičnopravna zaštita	105
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	109
CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS	117
LITERATURA	125

SKRAĆENICE

BiH - Bosna i Hercegovina

CMS sistem - sistem za automatsko upravljanje predmetima u sudovima

CPRC - Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu

EU - Evropska unija

EUROPOL - Evropski policijski ured

GRETA - Grupa eksperata Vijeća Evrope za akciju protiv trgovine ljudima

INTERPOL - Međunarodna organizacija kriminalističke policije

KM - Konvertibilna marka

KZ BD BiH - Krivični zakon Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine,

KZ BiH - Krivični zakon Bosne i Hercegovine,

KZ FBiH - Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine,

KZ RS - Krivični zakonik Republike Srpske

LGBTQI+ - lesbian, gay, bisexual, trans, questioning, queer, intersex

MOR - Međunarodne organizacije rada

NVO - Nevladina organizacija

ODIHR - Biro za demokratske institucije i ljudska prava

OEBS/OSCE - Organizacija za evropsku bezbjednosti i saradnju

SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

Sud BD BiH - Sud Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

Sud BiH - Sud Bosne i Hercegovine

TIP - Trgovina ljudima

TVPA - Zakon o zaštiti žrtava trgovine ljudima

U. S. - Sjedinjene Američke Države

UN - Ujedinjeni narodi

UNODC - Ured Ujedinjenih naroda za droge i kriminal

USAID - Američka agencija za međunarodni razvoj

IZVRŠNI SAŽETAK

Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovina ima karakteristike permanentno zastupljenog kriminaliteta koji po svojim pojavnim oblicima obuhvata dominantno unutrašnju trgovinu, odnosno, iskorištavanje žrtava državljanima BiH, većinski osoba ženskog spola, djece i mladih, koji nerijetko pripadaju marginalizovanim i ugroženim društvenim grupama. Žrtve trgovine ljudima u BiH se eksploatišu na razne načine, poput seksualnog iskorištavanja prostitucijom, prisilnog prosjačenja, prisilnog rada i dr. Radi se o ropstvu modernog doba čije žrtve se na najsurovije načine iskorištavaju sa ciljem da učiniteljima pribave značajnu imovinsku korist. U cilju stavljanja trgovine ljudima pod efektivnu kontrolu, nadležni organi zakonodavne i izvršne vlasti su uspostavili sveobuhvatan pravni okvir kojim je inkriminirana trgovina ljudima u skladu sa relevantnim standardima međunarodnog prava. Ipak, i dalje postoje određeni nedostaci u domenu materijalnog krivičnog zakonodavstva, koje se primarno odnose na sličnosti u zakonskim obilježjima krivičnih djela trgovine ljudima i srodnih inkriminacija, zatim neprecizan obuhvat svih poznatih oblika eksploatacije unutar sva četiri krivična zakonodavstva u državi i dr. Sve navedeno može uticati na spremnost sistema krivičnog pravosuđa da odlučno procesuiraju sve pojavne oblike trgovine ljudima, ali se generalno može reći kako postojeći pravni okvir pruža potrebne okvire za procesuiranje ovih krivičnih djela.

Recentni izvještaji relevantnih međunarodnih monitoring mehanizama ukazuju kako se radi o vrlo rasprostranjenoj, dinamičnoj, sofisticiranoj i na koncu izrazito opasnoj pojavi koja pogađa veliki broj žrtava širom svijeta. Uticaj koji je dvogodišnja pandemija COVID-19 imala na trendove trgovine ljudima se još procjenjuje, ali je već sada jasno kako su mjere prevencije i sudskog procesuiranja bile oslabljene što je stvorilo niz mogućnosti za trgovce ljudima u većini zemalja svijeta, da unaprijede postojeće i pronađu nove načine eksploatacije žrtava. Trgovina ljudima se dominantno vrši sa ciljem eksploatacije žrtava u svrhe pribavljanja nezakonite finansijske dobiti, koja se mjeri ogromnim novčanim iznosima. Stanje u Bosni i Hercegovini, iako se poduzimaju zapaženi rezultati u cilju borbe protiv trgovine ljudima se i dalje ne ocjenjuje kao zadovoljavajuće od većine relevantnih subjekata, i upravo se sistemu krivičnog pravosuđa upućuju najveće zamjerke u kontekstu malog broja optužnica i presuda za ova krivična djela, i naročito blage kaznene politike koju nažalost prati i slaba zaštita žrtava trgovine ljudima.

Kako se često isticalo u nekim međunarodnim izvještajima, Bosna i Hercegovina od 2003. godine, kada je po prvi put inkriminirana trgovina ljudima u Krivičnom zakonu BiH, nije provela sveobuhvatno istraživanje procesuiranja ovih krivičnih djela, koje bi obuhvatilo identifikaciju ključnih trendova, naročito u pogledu karakteristika sudskih postupaka, profila učinitelja i žrtava trgovine ljudima, kaznene politike i mjera zaštite žrtava kao sudionika krivičnih postupaka. Ovo istraživanje je po prirodi transferzalnog/presječnog tipa i obuhvatilo je vrijeme 2003.-2021. godine, za koji period je analizirano ukupno 104 predmeta sa 319 žrtava i 148 počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela. Ključni izvor podataka su bile sudske presude (bez uvida u cjelokupne sudske spise za svaki krivični predmet) koje su dostavljene od strane Visokog sudskog i tužilačkog vijeća. Podaci prikupljeni iz pravosnažno okončanih sudskih presuda su analizirani putem posebnog software-a za služene statističke analize (IBM SPSS) te interpretirani u skladu sa prihvaćenom naučnom metodologijom i pravilima struke, uz konsultiranje velikog broja izvora međunarodne i domaće provenijencije. Kada je riječ o rezultatima empirijskog istraživanja oni se sastoje iz deskriptivne analize prikupljenih podataka iz sudskih presuda, bivarijantnih i multivarijantnih složenih analiza, te analize zaštite žrtava u sudskim postupcima. Završne cjeline ovog izvještaja se sastoje iz zaključaka i preporuka koje oslovljavaju neka od najvažnijih pitanja unaprijeđenja borbe protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini.

U pogledu deskriptivne analize, primjetno je da je najveći broj presuda za trgovinu ljudima i srodna krivična djela donio Sud Bosne i Hercegovine, a slijede ga Kantonalni sud u Tuzli i Vrhovni sud Federacije BiH, dok manji broj presuda imaju drugi sudovi na svim nivoima sudske vlasti u državi. U strukturi ovih krivičnih djela dominiraju navođenja na prostituciju domaćeg i međunarodnog karaktera, zatim osnovni oblici trgovine ljudima, neki sa elementima organiziranog kriminala, te trgovina djecom i maloljetnicima, uz prisustvo i drugih

srodnih krivičnih djela. Vremenski period kada je bio donesen najveći broj sudskih presuda su 2010., 2014. i 2017. godina, a prosječan godišnji broj žrtava je 14, dok je taj broj za učinitelje 7 osoba. Pretpostavlja se da je tamna brojka trgovine ljudima i dalje velika, što ukazuju ne samo podaci iz ovog istraživanja nego i druge ranije provedene studije. Skoro 40% predmeta je okončano sporazumima o priznanju krivnje što je često predmet osporavanja međunarodnih monitoring mehanizama, pogotovo u kontekstu zanemarivanja interesa žrtava trgovine ljudima.

Spolna struktura žrtava u ovom istraživanju je takva da su osobe ženskog spola činile 96,2% svih žrtava, dok su muškarci činili 3,8% žrtava. U odnosu na oblike eksploatacije je zabilježeno da će žrtve ženskoga spola najčešće biti seksualno eksploatirane, a muške prisiljavane na prosjačenje i prinudan rad. Iako su podaci o uzrastu žrtava bili oskudni (70 žrtava) oni ukazuju da je prosječna njihova dob 14 godina, i dominantno (74%) se radi o domaćim žrtvama tj. državljanima Bosne i Hercegovine. Za one žrtve kod kojih su se takvi podaci mogli prikupiti, uočeno je da se uglavnom radi o neudatim ženskim osobama, koje su u većini slučajeva (73,7%) iskorištavane od strane jednog učinitelja. Veliki gradski centri, poput Tuzle, Zenice, Sarajeva, Mostara, uglavnom su najčešće lokacije gdje se dešava eksploatacija trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima.

Kod većine žrtava koje su registrirane u sudskim presudama u ovom istraživanju prisutno je loše imovinsko stanje (60%), a većina žrtava je prije viktimizacije živjela sa roditeljima ili porodicom, a za vrijeme viktimizacije s prijateljima ili poznanicima. Najbrojnija radnja koja je preduzeta u okviru trgovine ljudima je vrbovanje, kojega slijedi držanje osobe, prihvatanje osobe i ilegalan prijevoz osobe.

Upotreba fizičke sile prestala je biti tipičan način izvršenja trgovine ljudima i srodnih djela u Bosni i Hercegovini. Tipični način navođenja na seksualnu i drugu eksploataciju u ovom istraživanju je iskorištavanjem teških materijalnih prilika žrtve (skoro tri petine žrtava), te životne dobi i nezrelosti žrtve da shvati značaj svojih postupaka (oko četvrtine žrtava), koje pristaju biti eksploatirane. Prijetnja upotrebe fizičke sile način je na koji je viktimizirana svaka šesta žrtva, a obećanje rada u ugostiteljstvu je način viktimizacije svake sedme žrtve. Slijede ih sa po otprilike desetak postotnih bodova obećanje boljih uslova rada za osobe koje se već prostituiraju, teške porodične prilike žrtve, te ovisnost o psihoaktivnim supstancama, za koju žrtve moraju pribaviti sredstva.

Većina žrtava se seksualno eksploatira (skoro 90%), a slijede ju prisiljavanje na prosjačenje (oko 5%) i prinudni rad (nešto više od 4,5%). Ukoliko se promatra svrha eksploatacije samo za maloljetne žrtve, može se zaključiti da je dominantan oblik seksualna eksploatacija, nakon čega je dosta frekventno i prisiljavanje na prosjačenje, te prinudni rad. Ostali oblici eksploatacije su rijetko zastupljeni.

Prosječno vrijeme eksploatacije žrtava prema podacima prikupljenim u ovom istraživanju je oko godine dana (366 dana), i kreće se u rasponu od jednog dana (16 žrtava) do 4,5 godina (4 žrtve). U pogledu karakteristika učinitelja trgovine ljudima zabilježeno je da su trećina počinitelja ženskoga spola, a muškoga spola 70,3 %. Udio muškaraca u ukupnom broju pravomoćno osuđenih počinitelja za trgovinu ljudima u Bosni i Hercegovini značajno je manji od udjela za ukupni kriminalitet.

Broj žrtava koje su eksploatirane u stanovima, apartmanima i sličnim objektima raste i vremenom se stabilizira, dok se broj eksploatiranih u noćnim barovima konstantno smanjuje i praktično nestaje u zadnjih desetak godina. Značajan dio slučajeva u analizi odnosi se na ugostiteljske objekte u kojima je počinitelj bio vlasnik, pa je sa namjerom ostvarivanja dodatnoga profita navodio osobe ženskoga spola (uposlenice ili poznanice) da uzmu učešća u prostituciji.

U pogledu strukture izrečenih sankcija, 112 počinitelja je osuđeno na bezuvjetnu kaznu zatvora, sa prosječnim trajanjem od 27 mjeseci. Najčešće izricana kazna zatvora je ona u trajanju od 12 mjeseci (za 13 počinitelja). Tek je zadnjih godina bezuvjetna kazna zatvora počela dominirati izrečenim sankcijama, pa je tako u 2020. godini iznosila nešto više od polovice izrečenih sankcija. U slučajevima trgovine maloljetnim osobama prosjek izrečene kazne zatvora je više od šest godina, a za organiziranu trgovinu ljudima oko tri godine. U četvrtini

slučajeva (36) je počinitelju izrečena uvjetna osuda prosječnoga trajanja probacije od dvije godine. U 28 slučajeva izrečena je mjera sigurnosti, najčešće oduzimanja predmeta (mobiteli, oružje, laptopi, motorna vozila), te u tri slučaja obaveznog liječenja od ovisnosti.

Od osamnaest počinitelja (tek svaki osmi) je naloženo oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelom, što je jako mali broj slučajeva. Ukupna suma koristi koja se ranije oduzela, pa je presudom utvrđeno njezino trajno oduzimanje (i uplata u budžet) iznosi 187.914 KM, a koristi na čije se oduzimanje osuđenik obavezuje uplatom u budžet 586.477 KM. Raspon oduzete koristi se kretao od 50 KM do čak 286.000 KM za počinitelja organizirane trgovine ljudima.

U nešto više od trećine slučajeva (52) podnesen je imovinskopravni zahtjev, a u samo dva predmeta se sa sigurnošću moglo zaključiti da je ovaj zahtjev uvažen i da je o njemu donesena odluka u okviru krivičnog postupka. U prvom se žrtvi na ime nematerijalne štete i duševnih bolova počinitelj obavezuje na isplatu 7.500 KM, a u drugom na 5.000 KM.

Bivarijatne analize pokazale su da državljanstvo igra izvjesnu ulogu u viktimizaciji. Tako je ustanovljeno da su strani državljani češće bili predmetom “preprodaje” između trgovaca, kao i da su vjerovatnije nego domaći vrbovani putem štampanih i drugih medija. Također su strani državljani vjerovatnije predmetom grube fizičke prinude, da će strani državljani na eksploataciju vjerovatnije biti primoravani kompulzivnom ili sličnom silom nego domaći državljani, kao i da će biti prevareni i višestruko viktimizirani u odnosu na domaće državljane. Za strane državljane je također vjerovatnije da će biti žrtve organiziranih oblika trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela.

Maloljetnost također igra određenu ulogu u viktimizaciji. Tako je ustanovljeno da su maloljetne osobe vjerovatnije viktimizirane trgovinom ljudima, a druge kategorije žrtava navođenjem na prostituciju, te je više od dvadeset puta vjerovatnije da će povjerenje maloljetne osobe prema osobama koje poznaje ili je s njima rodbinski povezana biti zloupotrijebljeno do te mjere da će postati žrtve trgovine ljudima.

U praksi se često dešava da žrtva bude viktimizirana sa više radnji izvršenja. Ispitivanjem povezanosti intenziteta viktimizacije i drugih varijabla utvrđeno je da je intenzitet viktimizacije značajno povezan sa stupnjem organiziranosti počinitelja (organizirani počinitelji eksploatiraju žrtve sa više radnji), kao i sa više modaliteta viktimizacije. Višestrukost radnji izvršenja značajno je povezana i sa prijevarnim načinom izvršenja viktimizacije.

Gruba fizička prinuda sve je manje dominantan način držanja pod kontrolom žrtava seksualne eksploatacije, nego su to zadnjih desetljeća zloupotreba pozicije u kojoj se žrtva nalazi i dovođenje žrtava u neku vrstu zablude, najčešće obećavanjem zarade. Ako se koristi gruba fizička prinuda, vjerovatnije da će žrtva tada biti držana u ropskom ili sličnom odnosu ili biti iskorištavana na drugi način (tipično prosjačenjem).

Ispitivanjem utjecaja niza varijabla koje se tradicionalno vežu za tzv. “migracijski” model trgovine ljudima, ustanovljeno je da je ključna varijabla za objašnjavanje seksualne eksploatacije spol žrtve. Podaci sugeriraju da je četrdeset puta vjerovatnije da će osobe ženskog spola biti seksualno eksploatirane nego osobe muškog spola, što se argumentira neravnopravnim položajem žena u društvu i pogotovo postojanjem potražnje za uslugama koje trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije pruža. Neki drugi faktori nisu se pokazali statistički značajnima, koji nalaz ima brojne metodologijske i supstancijalne razloge.

Objektivna taksonomska analiza ukazala je na postojanje tri skupine žrtava:

1) prevarene i eksploatirane žrtve, koje karakterizira činjenica da se radi gotovo isključivo o stranim državljanima kojima su (u odnosu na druge skupine) organizirani počinitelji obećali neku vrstu radnog angažmana (npr. zabavna industrija, ugostiteljstvo), a u stvarnosti su postale žrtve trgovine; 2) zlostavljane žrtve, koje uključuju gotovo isključivo malodobne žrtve prisiljavane i vrbovane na prosjačenje i seksualnu eksploataciju; 3) situacijske žrtve, koje uključuju bosanskohercegovačke žrtve teškoga materijalnoga položaja koje su privukla obećanja o

zaradi i poslu, ali koje su umjesto toga seksualno iskorištavane.

U istraživanju je pravna pomoć, kao oblik zaštite prema pravilnicima o zaštiti žrtva trgovine ljudima, identifikovana u dva slučaja, dok po jedan predmet je zabilježen kada je riječ o drugim oblicima zaštite kao što je: fizička zaštita i posebna zaštita ugroženih kategorija, fizička i socijalna zaštita, zdravstvena zaštita, fizička i zdravstvena zaštita. Rezultati istraživanja pokazuju da pravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini omogućava pružanje mnogobrojnih oblika zaštite i pomoći za žrtve trgovine ljudima, ali da se ista, prema podacima iz analiziranih sudskih presuda, pružila u vrlo ograničenom broju predmeta (5), sa tek šest žrtava. Četrnaest žrtava dodijeljen je status ugroženog svjedoka, a u sedam slučajeva status svjedoka pod prijetnjom. Status zaštićenog svjedoka je u dva slučaja obezbijeđen na način da se omogući svjedočenje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, uključujući i upotrebu elektronskih uređaja za promjenu slike ili glasa, indirektnim postavljanjem pitanja od strane suda u ime stranaka i advokata. Status zaštićenog svjedoka u sedam predmeta se ogledao u ograničenju prava optuženog/njegovog branioca da pregleda spise i isprave radi čuvanja identiteta zaštićenog svjedoka, te u dvanaest slučajeva omogućavanjem svjedočenja putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, uključujući i upotrebu elektronskih uređaja za promjenu glasa ili slike, kao i za netom oslovljenu zaštitu (izvan krivičnog postupka) prema posebnim pravnim aktima. Rezultati istraživanja pokazuju da pravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini ima na raspolaganju niz mjera krivičnopravne zaštite žrtava trgovine ljudima, ali da se iste dodjeljuju u ograničenom broju predmeta.

EXECUTIVE SUMMARY

Trafficking in human beings in Bosnia and Herzegovina has the characteristics of persistent crime whose forms predominantly include internal trafficking, i.e. exploitation of victims who are BiH citizens, mostly women, children and youth, who often belong to marginalized and vulnerable social groups. Trafficking victims in BiH are exploited in various ways, which include sexual exploitation through prostitution, forced begging and forced labor, etc. This is modern day slavery whose perpetrators exploit victims in brutal ways for pecuniary gain. In order to establish effective control over trafficking in human beings, the competent legislative and executive authorities have established a comprehensive legal framework which criminalizes human trafficking in accordance with relevant standards of international law. Nevertheless, there are still some shortcomings in the substantive criminal legislation, which primarily concern the similarity of the legal treatment of trafficking elements and elements of similar criminal offenses; imprecise treatment of all known forms of exploitation in all four criminal codes in BiH, etc. All of the above may affect the willingness of the criminal justice system to resolutely prosecute all forms of human trafficking; however, the existing criminal justice system does provide the necessary framework for prosecuting these crimes.

Recent reports from relevant international monitoring mechanisms indicate that this is a very widespread, dynamic, sophisticated and ultimately extremely dangerous phenomenon affecting a large number of victims around the world. The impact of the two-year COVID-19 pandemic on trafficking trends is still being evaluated, but it is already clear that prevention and prosecution measures have been weakened, creating opportunities for traffickers in most countries to improve their methods or find new ways of exploiting victims. Trafficking in human beings is predominantly carried out with the aim of exploiting victims for the purpose of obtaining illegal financial gain, which can amount to enormous sums of money. Most relevant authorities acknowledge the efforts taken to combat human trafficking in BiH but still consider the current situation unsatisfactory. The majority of the criticism is aimed at the criminal justice system, specifically the low number of indictments and verdicts for this criminal offense and lenient sentencing practices, coupled with shortcomings in the protection of victims.

As international reports often state, since Bosnia and Herzegovina criminalized human trafficking in the Criminal Code of BiH in 2003, there has been no comprehensive research of human trafficking prosecution which would include the identification of key trends, especially in terms of the features of the court procedures, profiles of perpetrators and victims of human trafficking, penal policy and measures taken to protect victims participating in criminal procedures. This is a cross-sectional study of the period from 2003 to 2021, including a total of 104 cases involving 319 victims and 148 trafficking perpetrators. The key data source were court judgments (without access to all court files for each individual case) provided by the High Judicial and Prosecutorial Council of Bosnia and Herzegovina. Data collected from final court judgments were analyzed using IBM SPSS, a statistical software package, and interpreted in accordance with a well-established scientific methodology and professional standards. The researchers consulted a large number of domestic and international sources. The empirical research conducted includes a descriptive analysis of the data collected from court judgements, bivariate and multivariate complex analyses, and an analysis of victim protection in court proceedings. The final sections of this report consists of conclusions and recommendations targeting some of the most important issues that need to be addressed to make the fight against trafficking in human beings in Bosnia and Herzegovina more effective.

The descriptive analysis indicates that the majority of court judgments in cases involving trafficking or related crimes were made by the Court of Bosnia and Herzegovina, followed by the Cantonal Court in Tuzla, while other courts at all levels of the court system have fewer judgments. These criminal offenses are most frequently enticement into prostitution, both domestic and foreign, basic forms of human trafficking, some with elements of organized crime, and trafficking in children and minors, with other concurrent criminal offenses. Years with the highest number of judgments were 2010, 2014 and 2017. The average annual number of victims was

14 and the average number of perpetrators was 7. Based on these analyses and previous research, it can be assumed that these dismal human trafficking numbers remain high. Almost 40% of the cases ended with plea agreements, which is often criticized by international monitoring mechanisms as being used at the expense of victims' rights.

Women dominated in the gender structure of the sample with 96.2%, and men comprised the remaining 3.8% of victims. Women were more likely to be trafficked for sexual exploitation and men were more likely to be victims of forced begging and forced labor. Although data on the age of the victims were scarce (70 victims), the calculated average age is 14, and the majority (74%) are domestic victims, i.e. citizens of Bosnia and Herzegovina. The scarce data that is available shows that victims were mostly single women who were in most cases (73.7%) exploited by one perpetrator. Large city centers, such as Tuzla, Zenica, Sarajevo, Mostar, are the most frequent locations where trafficking in human beings and related crimes take place.

The majority of victims registered in court judgments included in the sample are of low-income status (60%). Most victims lived with their parents or family before victimization, and with friends or acquaintances during victimization. The most frequent trafficking activity was recruitment, followed by harboring, receipt and illegal transportation of the victim.

Use of physical force is no longer the typical method used in human trafficking and related offenses in Bosnia and Herzegovina. This study shows that the typical way to entice victims into sexual exploitation and other types of exploitation is by taking advantage of the victim's difficult financial circumstances (almost three-fifths of victims), and taking advantage of victims who agree to the exploitation due to immaturity and inability to understand the ramifications of their actions (about a quarter of victims). The threat of physical force was used to victimize one in six victims, and the promise of employment in the hospitality industry was used to victimize one in seven victims. Each of the following accounts for approximately 10% of methods in victimization: the promise of better working conditions for persons already engaged in prostitution, difficult family circumstances of the victim, and addiction to psychoactive substances that the victims need money for.

Most victims (almost 90%) are sexually exploited, 5% are forced to beg and 4.5% are victims of forced labor. For underage victims, the most frequent form is sexual exploitation, with forced begging and forced labor also fairly frequent. Other forms of exploitation are rare.

The average duration of exploitation of victims according to the data collected in this study is approximately one year (366 days) and ranges from one day (16 victims) to 4.5 years (4 victims). Traffickers analyzed in this study are mostly men (70.3%) and the remaining third are women. The proportion of men in the total number of convicted perpetrators of trafficking in Bosnia and Herzegovina is significantly lower than the proportion of men in all criminal offenses.

The number of victims exploited in apartments, suites and similar facilities grew and stabilized over time, while the number of exploited victims in nightclubs has been on a steady decline and has practically disappeared over the last decade. A significant portion of analyzed cases refers to hospitality establishments in which the perpetrator was the owner who wanted to make extra profit by enticing female employees or acquaintances into prostitution.

In terms of sentencing, 112 perpetrators were sentenced to unconditional imprisonment with an average duration of 27 months. The most frequent prison sentence is 12 months (for 13 perpetrators). In recent years, unconditional imprisonment has become the dominant sentence - in 2020 it accounted for a little over half of all sentences. The average prison sentence for trafficking minors is six years, and the average for organized trafficking in humans is three years. In a quarter of cases (36), the perpetrator was given a suspended sentence, for an average probation period of two years. Security measures were taken in 28 cases which most frequently entailed confiscation of items (mobile phones, weapons, laptops, motor vehicles), and in three cases the court

ordered compulsory addiction treatment.

Courts ordered the confiscation of proceeds of human trafficking from 18 perpetrators (only one in eight), which is a very small percentage of cases. The total amount of proceeds that were seized and then ordered to be confiscated by the court (and paid to the state) is 187,914 BAM, and the amount of proceeds that convicted traffickers were ordered to pay to the state was 586.477 BAM. Confiscated proceeds ranged from 50 BAM to 286.000 BAM confiscated from perpetrators of organized trafficking in humans.

A compensation claim was filed in slightly more than one third of the cases (52). In only two cases the researchers could conclude with certainty that the claim was processed during criminal proceedings. In one case, the perpetrator was ordered to pay the victim 7.500 BAM in non-pecuniary and emotional distress damages, and in the second case, the perpetrator was ordered to pay 5.000 BAM.

Bivariate analyses have shown that citizenship plays a certain role in victimization. Data shows that foreign citizens were more likely than domestic victims to be “resold” between traffickers, and more likely to be recruited through print-based and other media. Foreign nationals are also more likely than BiH citizens to be subjected to physical coercion, and forced into exploitation by compulsion or similar force. They are also more likely to be deceived and exposed to multiple acts of perpetration. Foreign nationals are also more likely to be victims of more organized forms of trafficking and related crimes.

Minority also plays a role in victimization. The study revealed that minors are more likely to become victims of human trafficking, while other groups are more vulnerable to enticement into prostitution. Minors are twenty times more likely to have their trust in people they know or are related to be abused to the extent of becoming human trafficking.

In practice, the victim is often victimized with multiple acts of perpetration. Researchers looked into the correlation between victimization and other variables and determined that the intensity of victimization is significantly correlated with how organized the perpetrators are (more organized perpetrators exploit victims with multiple acts of perpetration) and with multiple modes of victimization. The multiple acts of perpetration are significantly correlated with deceptive aspects of victimization.

Physical coercion is an increasingly less dominant way of maintaining control over victims of sexual exploitation. In the past few decades, the dominant methods include exploiting the victim’s position and deceiving the victims in some way, often by promising profit. Victims in cases where physical coercion is used are more likely to be held in slavery (or to become victims of similar practices) or to be otherwise exploited (typically by begging).

By examining the effect of a series of variables that are traditionally associated with the so-called “migration” model of human trafficking, the researchers concluded that the key variable for sexual exploitation is the sex of the victim. Data suggests that women are forty times more likely to be sexually exploited than men, which is explained by the inequality of women and the demand for services provided by human trafficking for the purpose of sexual exploitation. Some other factors did not prove to be statistically significant, for a number of methodological and substantial reasons.

The taxonomic analysis revealed three groups of victims: 1) deceived and exploited, which are generally foreign citizens who are targeted by more organized perpetrators (compared to those targeting other groups) who promised victims some type of employment (e.g. entertainment industry, hospitality) but instead exploited them, 2) abused victims, who are almost exclusively underage victims recruited and forced to beg and sexually exploited, and 3) situational victims, including domestic victims who were deceived with promises of profit and employment but were instead sexually exploited.

During the research, legal aid, as a form of protection defined in rulebooks on the protection of victims of trafficking, was recorded in 2 cases. Physical protection and special protection of vulnerable categories, physical and social protection, health protection, and physical and health protection were recorded in one case each. Results of this research show that the legal and institutional framework in Bosnia and Herzegovina offers numerous protective measures for victims of human trafficking; however, the data from the analyzed verdicts show that these measures were used in very few cases (5) for only 6 victims. 14 victims were designated as vulnerable witnesses and 7 were witnesses under threat. In 2 cases, protected witness status meant that the witnesses were allowed to testify using audio-visual equipment, including voice changer devices and image distortion, indirect questioning by the court on behalf of the parties and attorneys. In 7 cases, the protected witness status entailed limiting the right of the defendant or their attorney to review files and ID documents, in order to protect the identity of the witness. In 12 cases, witnesses were able to testify using audio-visual equipment, including voice changer devices and image distortion. As illustrated by the previously mentioned protections (beyond the criminal procedure) governed by special laws, and according to the results of this research - the criminal justice system in Bosnia and Herzegovina offers a multitude of protections for trafficking victims, which are nevertheless used in a limited number of cases.

UVOD

Pojava trgovine ljudima je prisutna u Bosni i Hercegovini više od dvije decenije, a neki pokazatelji govore o praksama eksploatacije ljudi u svrhe prostitucije, prisilnog prosjačenja i drugih oblika iskorištavanja koje su se pojavile odmah nakon završetka ratnih sukoba. Sa početkom ovog milenija, javljaju se prvi međunarodni ugovori i pravni instrumenti, doneseni pod okriljem Ujedinjenih nacija, Vijeća Evrope, Evropske unije i dr., koji su nastojali uskladiti napore na međunarodnom nivou u cilju inkriminiranja trgovine ljudima i normiranja niza standarda uzajamne saradnje između država, i naročito zaštite žrtava trgovine ljudima, kako bi se ovaj fenomen stavio pod efektivnu kontrolu. Kao članica većine tih organizacija, Bosna i Hercegovina je još u okviru reforme krivičnog zakonodavstva 2003. godine inkriminirala trgovinu ljudima u domaćem zakonodavstvu, a nešto kasnije i proširila obuhvat krivično-pravnog uređenja na tzv. „unutrašnju trgovinu ljudima“ i veći broj oblika eksploatacije. Također, zakonski su normirane istražne tehnike u cilju efikasnije borbe protiv trgovine ljudima, te instrumenti zaštite žrtava kao sudionika krivičnih postupaka, kao i druga važna pitanja kako bi se omogućilo učinkovito krivično gonjenje trgovaca ljudima i žrtvama ovih teških zločina u najširem mogućem smislu osigurala pravda.

Kako je od prvog zakonskog uređenja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini prošlo skoro dvije decenije, već se izvjesno vrijeme očekuje i najavljuje provođenje studije o efektima provođenja krivičnog zakonodavstva u ovoj oblasti. Ona bi ukazala ne samo na ključne trendove u pogledu vrste i rasprostranjenosti trgovine ljudima koja je registrirana u zvaničnim sudskim arhivima, nego i karakteristike samih postupaka, njihovo trajanje, primjenu specifičnih zakonskih instrumenata (poput pregovaranja o krivnji) i mehanizama zaštite žrtava trgovine ljudima, te naročito kaznenu politiku i specifične osobine učinitelja ovih krivičnih djela. Sve navedeno je naročito važno u smislu pravilne interpretacije podataka iz sudskih evidencija i mogućeg predviđanja budućih trendova, što bi primarno trebalo poslužiti praktičarima u sistemu krivičnog pravosuđa (sudijama, tužiocima, policijskim istražiteljima i dr.) koji se bave otkivanjem i razjašnjavanjem slučajeva trgovine ljudima. Ovaj fenomen predstavlja jednu od globalno najbrže rastućih kriminalnih aktivnosti, koja generiše ogromne finansijske dobiti za kriminalne grupe i pojedince koji se bave trgovinom ljudima, i očekivanja su da će obim trgovine ljudima rasti, a učinioći postati inovativniji, naročito u smislu masovnog korištenja pogodnosti interneta za vrbovanje, kontrolu i iskorištavanje žrtava. Postojanje poticajnih faktora, kao što su siromaštvo i socijalna dezorganizacija, spolna i svaki drugi oblici diskriminacije ranjivih i marginalizovanih društvenih grupa, korupcija, migracija domaćeg stanovništva i prisustvo ilegalnih migracijskih ruta na području Bosne i Hercegovine će definitivno utjecati na prisustvo trgovine ljudima i u narednom periodu. S toga je važno imati sveobuhvatnu i pouzdanu predstavu o tome kakav je krivično-pravni odgovor na ovu pojavu, koji je zasigurno najvažniji, ali ne isključivi mehanizam formalne kontrole trgovine ljudima, i šta profesionalna zajednica i drugi zainteresirani subjekti mogu naučiti iz svega što je do sada predstavljalo tu formalnu reakciju u odnosu na ovaj vrlo aktuelan problem. Nadamo se da je ovo istraživanje barem djelimično dalo odgovore na neka od najvažnijih pitanja procesuiranja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini i da će, skupa sa brojnim drugim analizama, studijama i izvještajima, doprinijeti sticanju novih i proširenju obima postojećih spoznaja o jednoj ovakvo složenoj i uglavnom latentnoj pojavi kakva je trgovina ljudima. Ovo istraživanje je obuhvatilo analize međunarodnog i domaćeg pravnog okvira, odnosno materijalno-pravne aspekte inkriminiranja trgovine ljudima i usklađenosti sa međunarodnim okvirom koji je obavezujući za Bosnu i Hercegovinu, pregled relevantnih izvještaja međunarodnih monitoring mehanizama (UNODC, U.S. State Department - TIP i GRETA), te Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima u pogledu trendova trgovine ljudima koji su zabilježeni u posljednjih nekoliko godina, i naposljetku empirijsko istraživanje (deskriptivna analiza kao i univarijatne i bivarijatne analize relevantnih varijabli) sa zasebnom analizom praksi zaštite žrtava trgovine ljudima u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini. Na kraju, dati su zaključci u pogledu svih provedenih analiza kao i set vrlo konkretnih i važnih preporuka za veći broj onih subjekata koji se bave kreiranjem i provođenjem politika borbe protiv trgovine ljudima, kao i operativnim aspektima prevencije i suzbijanja ovih pojava.

Da bi se moglo doći do jednog sveobuhvatnog, na naučnoj metodologiji i pravilima struke zasnovanom istraživanju sudske prakse procesuiranja trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, koje će prikazati na objektivnim pokazateljima zasnovanu predstavu stvarnog stanja stvari, bilo je potrebno ispuniti niz pretpostavki i osigurati potrebnu saradnju između nekoliko ključnih aktera. Primarnu ulogu za provođenje jednog ovakvog istraživanja ima Visoko sudsko i tužilačko vijeće, koje kao regulator pravosuđa vodi evidencije o svim sudskim postupcima, te daje doprinos u cilju ujednačene primjene zakona, i stara se o stručnom usavršavanju sudija i tužilaca koji neposredno rade na otkrivanju, istragama, optuženju i suđenju za krivična djela trgovine ljudima. Doprinos koji je Sekretarijat VSTV-a dao tokom pripreme i samog provođenja ovog istraživanja je nemjerljiv, i kompletan Istraživački tim je zahvalan na tome i podršci koju smo dobili. Praćenje provedbe strateškog okvira za borbu protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini je zadatak Ureda državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima i ilegalne migracije, i bez inicijative Državnog koordinatora ovo istraživanje bi se teško moglo provesti, jer je bilo potrebno povezati sve uključene aktere i konstantno vršiti koordinaciju aktivnosti kako bi cijeli proces tekao kako je izvorno i bilo planirano. Treća strana u ovom poduhvatu je bio naš pouzdani partner, USAID-ov Program podrške zaštiti ljudskih prava (USAID/INSPIRE) koji su pružili ne samo finansijsku podršku provođenju jednog ovakvo složenog istraživanja, nego su imali puno razumijevanje i strpljenje za sve one poteškoće sa kojima se Istraživački tim susreo tokom svih faza istraživanja. Ovo je zaista pravo mjesto i prilika da se našim partnerima zahvalimo na tome. Iskreno vjerujemo da smo opravdali ukazano povjerenje jer su rezultati istraživanja koje je naš zajednički proizvod važan putokaz i bazična empirijska podloga za sva buduća istraživanja i analize postupanja sistema krivičnog pravosuđa spram problema trgovine ljudima u našoj državi. Kako je misija Centra za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) pružanje podrške razvoju što učinkovitijih politika i praksi savladavanja svih oblika kriminaliteta, uključujući trgovinu ljudima, bilo nam je veliko zadovoljstvo i profesionalni izazov da provedemo jedno ovakvo zahtjevno istraživanje u saradnji sa domaćim i međunarodnim partnerima iz javnog sektora i civilnog društva.

Na kraju, imam potrebu da se zahvalim i mojim cijenjenim kolegicama i kolegama koji su direktno radili na provođenju ovog istraživanja, a bez čijeg predanog i marljivog rada ne bi mogli doći do jedne ovakve studije. Primarno se želim zahvaliti mom cijenjenom kolegi prof. dr. sc. Darku Datzeru, redovnom profesoru na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu, koji je nominalno imao ulogu metodologa, ali očekivano, obim posla koji je kolega uradio je bio daleko veći od davanja metodoloških uputa i savjeta, zatim uvaženom sudiji Hilmi Vučiniću, sudiji Apelacionog odjeljenja Suda Bosne i Hercegovine koji je u interpretacije rezultata istraživanja utkao svoje višedecenijsko praktično sudačko iskustvo, te poštovanoj kolegici prof. dr. sc. Milijani Buha, vanrednoj profesorici Pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci koja je svoje bogato znanje i iskustvo u domenu krivičnog prava znalački unijela u analize provedene u ovom istraživanju. Na kraju, dvoje mladih ljudi, istraživača i naših saradnika, doc. dr. sc. Adnan Fazlić i mr. Azra Jamaković su nam ne samo pomogli u analizi i evidentiranju podataka iz sudskih presuda u bazu podataka, nego su nas podsjetili da je svako istraživanje prilika za podučavanje mlađih generacija, koje će sutra moći samostalno raditi na provođenju ovakvih i sličnih istraživanja.

Hvala svima koji su dali svoj doprinos da se jedno ovakvo istraživanje provede i iskreno se nadamo da ćemo spoznajama do kojih smo došli moći dati doprinos da se obim problema trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini smanji, i da se spriječi nastajanje posljedica ovih teških krivičnih djela, naročito u pogledu onih osoba koje lako mogu postati žrtve trgovine ljudima i koje su najranjivije, a to su djeca, mladi, djevojčice i žene, te pripadnici ranjivih i posebno ugroženih društvenih grupa. Vjerujemo da će se unutar sistema krivičnog pravosuđa rezultati ovog istraživanja interpretirati na objektivna načina, kao vid doprinosa što učinkovitijoj primjeni zakona koji su na snazi.

Voditelj istraživanja
Prof. dr. sc. Eldan Mujanović

ANALIZA MEĐUNARODNOG I DOMAĆEG PRAVNOG OKVIRA KOJI UREĐUJE KRIVIČNA DJELA TRGOVINE LJUDIMA I SRODNA KRIVIČNA DJELA

Trgovina ljudima je globalni problem i težak oblik kršenja ljudskih prava. Međunarodno-pravni okvir u borbi protiv trgovine ljudima ima egzistencijalno značenje za definiranje nacionalnih politika i mjera borbe protiv ove pojave, a naročito za učinkovitu zaštitu i podršku žrtvama trgovine ljudima.

MEĐUNARODNI PRAVNI OKVIR KOJI UREĐUJE TRGOVINU LJUDIMA

Brojni su izvori međunarodnog prava koji uređuju prevenciju, inkriminiranje, mjere zaštite žrtava, mjere saradnje i druga pitanja u cilju savladavanja trgovine ljudima. To su, najprije međunarodne konvencije, deklaracije, rezolucije i drugi međunarodni dokumenti koji su izvori prava u ovoj oblasti.

Univerzalni dokumenti o zabrani trgovine ljudima

Jedan od najpoznatijih izvora sa početka ovog milenija, koji je definirao trgovinu ljudima kao oblik transnacionalnog kriminala jeste **Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala** (2002), tačnije **Protokol o prevenciji, suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i djecom** (2002). Konvencija obavezuje države članice da prepoznaju kao krivična djela učešće u djelatnostima grupa organizovanog kriminala, pranje novca, korupciju u javnom sektoru i opstrukciju pravde. Ovom konvencijom se ukazuje da uspješna borba protiv trgovine ljudima nije moguća bez jačanja krivično-procesnih mehanizama u smislu zajedničke saradnje među državama u prikupljanju dokaza, uzajamne pravne pomoći u izvršenju pretresa, utvrđivanju prihoda stečenih kriminalom.

Spomenutim Protokolom je učinjen bitan korak ka ujednačavanju (harmonizaciji) normi nacionalnih zakonodavstava, koje se odnose na inkriminiranje trgovine ljudima. Cilj Protokola je uspostavljanje jedinstvene osnove za sprječavanje i suzbijanje trgovine ljudima, posebno ženama i djecom, pružanja pomoći žrtvama trgovine ljudima i ukazivanje potrebe na saradnju među državama.

Trgovina ljudima Protokolom je definisana kao vrbovanje, transport, prijenos ili zadržavanje lica, pod prijetnjom ili korištenjem sile ili drugih oblika prinude, otmicom, prevarom, obmanom, zloupotrebom položaja ranjivosti ili teškog položaja žrtve davanjem ili prihvaćanjem novca ili drugih beneficija radi dobivanja pristanka lica i preduzimanjem kontrole nad tim licem radi eksploatacije istog lica. Prepoznata je potreba jače zaštite najmlađe kategorije žrtava, jer je Protokolom propisano da je dijete svako lice mlađe od 18 godina. Također, ovim Protokolom nije zanemarena ni potreba pružanja pomoći žrtvama trgovine ljudima u smislu stanovanja, ljekarske pomoći, psihološke i materijalne pomoći, pružanja savjeta i informacija o njihovim zakonskim pravima, kao i drugih vidova pomoći. Države trebaju usvojiti zakonske i druge mjere, kako je to propisano Protokolom, kojima se inkriminiraju ne samo radnje izvršenja trgovine ljudima, već u zonu kažnjivosti ulazi i svaki pokušaj izvršenja trgovine ljudima, kao i saučesničke radnje, pomaganja ili podstrekavanja na trgovinu ljudima kao samostalno krivično djelo.

Protokol o sprečavanju, kažnjavanju i prevenciji trgovine ljudima, posebnom ženom i djecom je regulisao i pitanje zaštite žrtava ilegalne trgovine ljudima. Tako da su države dužne u mjeri u kojoj je moguće u skladu sa domaćom zakonskom regulativom štititi privatnost i identitet žrtava ilegalne trgovine ljudima, povjerljivim vođenjem zakonskih postupaka. Također je potrebno obezbijediti mjere kojima će se žrtvama ilegalne trgovine ljudima pružiti informacije o relevantnim sudskim postupcima, kao i pravna pomoć kako bi njihovi zahtjevi, interesi bili razmotreni u krivičnom postupku koji se provodi protiv izvršioca krivičnog djela trgovine ljudima. Fizički, psihički i socijalni oporavak žrtava trgovine ljudima je prema članu 6 i 7 Protokola je potrebno osigurati u smislu pronalaska odgovarajućeg smještaja za žrtvu, savjetovane žrtve, informisanje o zakonskim pravima na jeziku koji razumije. Žrtva ima pravo na ljekarsku pomoć, materijalnu pomoć, na obrazovanje i zaposlenje. U cilju izbjegavanja sekundarne viktimizacije, Protokolom je propisano da svaka država članica razmotri mogućnost usvajanja zakonskih mjera kojima se omogućava žrtvama trgovine ljudima da ostanu privremeno ili stalno na teritoriji države boravišta, tj. države koja nije matična država žrtve. Povratak žrtve trgovine ljudima u

državu čiji je državljanin prije svega treba da je dobrovoljan i da se provede bez odugovlačenja i uz dužnu brigu o žrtvi.

Među ostale dokumente međunarodnog karaktera, koji imaju relevantnost za materiju koja se izlaže u ovom izvještaju, spadaju: **Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena**¹ koja izričito zabranjuje trgovinu i iskorištavanje žena u svrhe prostitucije, kao i **Konvencija o pravima djeteta**² kojom je propisana zabrana trgovine djecom, seksualno iskorištavanje djece, te zabrana prisilnog i eksploatatorskog rada.

Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žene poznata je i pod nazivom *Ženevska konvencija ili Povelja o ženskim pravima* koja ukazuje na novi aspekt u tretiranju diskriminacije, diferenciranje neposredne i posredne diskriminacije, korištenje rodno neutralnih pravnih normi.

Konvencija o pravima djeteta ukazuje da su prava djeteta više od moralnog pravila i da djeca kao osjetljiva i specifična kategorija građana zahtijevaju posebnu zaštitu, jer nisu dovoljni uobičajeni mehanizmi zaštite ljudskih prava. Prema tekstu Konvencije, djetetom se smatra svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se prema nacionalnom zakonu koji se odnosi na dijete punoljetstvo ne stiče ranije, bez obzira na rasu, pol, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, onesposobljenost ili drugi status djeteta, njegovog roditelja ili zakonskog staratelja. Trgovina djecom je imperativno zabranjena Konvencijom, a države su obavezne da preduzmu mjere u borbi protiv nelegalnog transfera i vraćanja djece iz inostranstva, čime se na posredan način obezbjeđuje da dijete ne bude odvojeno od svojih roditelja i porodice. Ovom Konvencijom je predviđena zabrana nelegalnog usvajanja djeteta radi sticanja protivpravne koristi izrabljivanjem djeteta. Zabranjeno je i seksualno izrabljivanje kao i seksualna zloupotreba djeteta u svim oblicima.

Kada govorimo o pravima djeteta nezaobilazan je i značaj **Fakultativnog protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji**³, koji ima za cilj da se inkriminišu i kazne svi oblici trgovine djecom, kako bi se uticalo na smanjenje trgovine djecom u svim oblicima. Ističe se, također, problem interneta i drugih tehnologija u smislu korišćenja/zloupotrebe istih radi iskorištavanja djeteta radi sticanja koristi. Stoga se skreće pažnja na potrebu saradnje vlada na međunarodnom nivou, kao i internet industrije u borbi protiv svih oblika trgovine djecom. Dječija prostitucija je Fakultativnim protokolom definisana kao korišćenje djece u seksualnim aktivnostima, s tim da nije rečeno koje seksualne aktivnosti, već je prepušteno nacionalnim zakonodavstvima država potpisnica da same odrede na osnovu svojih potreba. Na ovaj način je stvorena mogućnost da krivično djelo dječije prostitucije bude predmet ne samo običajnog ili ugovorenog međunarodnog prava nego i *ius cogens* norme.

Odlučujući značaj u iskorjenjivanju prinudnog rada ima djelatnost Međunarodne organizacije rada. Ova organizacija⁴ je univerzalnog karaktera, a prinudni rad je globalni problem koji se može riješiti zabranom prinudnog rada zajedničkim snagama svih država da se odupru ovom problemu. MOR je specijalizovana organizacija Ujedinjenih nacija koja nastoji promovisati socijalnu pravdu i prava radnika. MOR je donijela **Konvenciju o prisilnom radu**⁵ 1930. godine u Ženevi. Potpisnice ove konvencije se obavezuju da ukinu prisilan ili obavezan rad u što kraćem roku.

¹ Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama iz 1979. godine je sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine, primjenjuje se direktno i ima prioritet nad domaćim zakonima. Konvencija je inkorporirana u Ustav Bosne i Hercegovine Aneks I. Definicija diskriminacije po osnovu polova preuzeta je i ugrađena u domaći Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br.16/03)

² Konvencija UN o pravima djeteta iz 1989. godine je sastavni dio Ustava Bosne i Hercegovine i sadržana je u Aneksu I.

³ Bosna i Hercegovina je postala članica ovog protokola na osnovu Odluke o ratifikaciji Fakultativnog protokola o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji 2002. godine „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 5/02

⁴ Bosna i Hercegovina kao članica Međunarodne organizacije rada, a u skladu sa Statutom MOR na zahtjev ove specijalizovane univerzalne organizacije sačinjava izvještaje o primjeni konvencija kojima se propisuju i garantuju osnovna prava radnika. Bosna i Hercegovina je ratifikovala konvencije MOR 2003. godine. Vidjeti više na: <http://savezsindikatars.org/wp-content/uploads/2017/10/PREGLED-RATIFIKOVANIH-KONVENCIJA-1.pdf>

⁵ Konvencija o prisilnom radu br. 29 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ (Međunarodni ugovori) br. 25/1993. i druge međunarodne konvencije o pravim radnika je ratifikovala Bosna i Hercegovine kao što su Konvencija o zapošljavanju žena prije i poslije poroda, Konvencija o noćnom radu žena i maloljetnika, Konvencija o davanjima u slučaju nesreće na radu i druge međunarodne konvencije dostupne na: <https://lnss-bosnia-herzegovina.libguides.com/c.php?g=667337>.

Konvencija izjednačava prinudni i obavezni rad, a isti definiše kao svaki rad ili pružanje usluga pod prijetnjom kažnjavanja, tj. riječ je o radu koji nije dobrovoljan. Rad pod prijetnjom kazne, ne podrazumijeva kaznu u užem smislu već kazna može biti i gubitak prava, privilegija i slično. Prijetnja može biti fizička ili psihička upućena žrtvi ili članu porodice.

Bosna i Hercegovina je 2000. godine ratificirala **Konvenciju o ukidanju prinudnog rada br. 105** i time se obavezala da će raditi na suzbijanju prinudnog rada. Zabrana prinudnog rada je u direktnoj vezi sa sprječavanjem trgovine ljudima.

Zločin protiv čovječnosti je jedno od međunarodnih krivičnih djela koja spadaju u nadležnost Međunarodnog krivičnog suda. **Rimskim statutom**⁶ (2002). propisano je da su između ostalog radnja izvršenja zločin protiv čovječnosti i seksualno ropstvo, prisilna prostitucija, kao i svaki drugi oblik seksualnog zlostavljanja. Da bi se trgovina ljudima smatrala oblikom zločina protiv čovječnosti ovo djelo mora da bude preduzeto kao dio šireg ili sistematskog napada protiv civilnog stanovništva.

Dokumenti u vezi sa trgovinom ljudima usvojeni na regionalnom nivou

Značajne napore u borbi protiv trgovine ljudima učinile su i regionalne organizacije, najprije Savjet Evrope, kao i nadnacionalne organizacije, najprije Evropska unija.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine propisuje⁷ zabranu ropstva i prinudnog rada, što je definirano kao apsolutno pravo čovjeka. Prema članu 4. ove Konvencije, niko se ne smije držati u ropstvu ili ropском položaju. Propisano je da se ni od koga ne može zahtijevati da obavlja prinudni ili obavezan rad. Spomenuti član 4. stav 1. Konvencije ne dozvoljava nikakve izuzetke ili odstupanja, u pogledu zabrane ropstva kao osnovne vrijednosti svakog demokratskog društva, po osnovu člana 15. stava 2. Konvencije ni u slučaju vanrednog stanja koje ugrožava opstanak nacije.

U članu 4. Konvencije ne spominje se izričito trgovina ljudima, već zabranjuje ropstvo, ali trgovina ljudima po svojoj prirodi i svrsi eksploatacije, zasniva se na vršenju ovlaštenja koja se vezuju uz pravo svojine. Naime, danas se trgovina ljudima sve više određuje i posmatra kao „ropstvo modernog doba“ što je naročito važno u smislu navedene odredbe iz člana 4. Konvencije. Ljudi se tretiraju kao roba koja se može kupiti ili prodati ili podvrgnuti prinudnom radu koji je malo plaćen ili nije plaćen, najčešće u industriji seksa, ali i u drugim oblastima. Trgovinom ljudima se ograničava žrtvama pravo sloboda kretanja i podvrgavaju se nasilju mučenjem žrtve. Praksa Evropskog suda definiše ropски položaj kao obavezu pružanja usluga pod prinudom i prepoznat je kao posebno težak obliku uskraćivanja slobode i nemogućnost da se promjeni takvo stanje. Maloljetno lice je u ropском položaju i kada nije traženo da obavlja prinudni rad, jer je ranjivo, izolovano bez ikakvih sredstava i bez mogućnosti da živi negdje drugo. U nizu svojih odluka Evropski sud za ljudska prava se bavio pitanjem tumačenja odredbe iz člana 4. Konvencije u odnosu na različite pojavne oblike trgovine ljudima i iskorištavanja žrtava (poput seksualne eksploatacije žena u turističkom sektoru, prisilnog rada žena u domaćinstvima, iskorištavanja muškaraca kao radne snage na poljoprivrednim gazdinstvima i dr.), u kojima je jasno naznačeno kako se nedvosmisleno radi o nedozvoljenim praksama koje se mogu podvesti pod ropstvo modernog doba (vid. *Rantsev protiv Kipra i Ruske Federacije; Siliadin protiv Francuske; Chowdury i drugi protiv Grčke*).

Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima (2007) u fokus stavlja zaštitu žrtava trgovine ljudima, unapređivanje međunarodne saradnje radi krivičnog gonjenja izvršilaca ovih krivičnih djela.

⁶ Zakon o primjeni Rimskog statuta Međunarodnog krivičnog suda i saradnji sa Međunarodnim krivičnim sudom („Službeni glasnik BiH“, br. 84/09).

⁷ U stavu II tačke 2. Ustava Bosne i Hercegovine propisano je da se međunarodni standardi, prava i slobode propisane u Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i sloboda i njeni dodatni protokoli direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. Evropska konvencija o ljudskim pravima i slobodama je dio Ustava Bosne i Hercegovine.

Konvencijom se nastoji utjecati na smanjenje potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima, putem obeshrabrivanja i kažnjavanja korisnika tih usluga, te se jasno nastoje odrediti i prepoznati žrtve trgovine ljudima kao takve, u cilju sprečavanja da ih policijski ili državni organi tretiraju kao ilegalne migrante ili učinitelje krivičnih djela, te osigurati fizička, psihička i socijalna pomoć žrtvama trgovine ljudima. Po obimu uređenja, ova Konvencija ima potencijal da za veći broj zemalja članica uspostavi veći nivo obaveza nego što se to zahtijeva UN Protokolom protiv trgovine ljudima.

Konvencija Savjeta Evrope propisuje da trgovina ljudima ne mora biti vezana za organizovani kriminal, kao i da se trgovina ljudima može odnositi na tzv. „unutrašnju trgovinu ljudima“ odnosno trgovinu ljudima na teritoriji samo jedne države. Članice konvencije se upućuju da krivično gonjenje ili istraga ne zavise od iskaza žrtve, posebno u slučajevima ako je krivično djelo u potpunosti ili djelimično izvršeno na teritoriju države. Neki od principa propisani ovom konvencijom su nediskriminacija žrtava, zaštita privatnosti i identiteta žrtve, pravo na besplatnu pravnu pomoć, pravo na naknadu štete u skladu sa uslovima koje propisuje nacionalno zakonodavstvo.

Unutar glave IV ove Konvencije, predviđena su krivična djela koja treba inkriminisati: trgovina ljudima, korišćenje usluga žrtava trgovine ljudima, kriminalizacija djela koja se odnose na putne i lične isprave (kao što su falsifikovanje putnih ili ličnih isprava; pribavljanje i izdavanje takvih isprava; zadržavanje, oduzimanje, skrivanje i uništavanje ličnih ili putnih isprava drugog lica). Konvencija propisuje da se saučesničke radnje u izvršenju krivičnih djela trgovine ljudima kao što su pomaganje, podstrekavanje, inkriminišu kao samostalno krivično djelo, kao i da se pokušaj izvršenja nekog od djela trgovine ljudima inkriminiše kao samostalno krivično djelo. Države su obavezne i da obezbijede da pravno lice može biti odgovorno za krivična djela predviđena ovim konvencijom.

Kada je riječ o izvorima Savjeta Evrope, Bosna i Hercegovina je u 2012. godini pristupila sljedećim regionalnim izvorima: **Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (Lanzarote konvencija), Konvencija Savjeta Evrope o kontaktu koji se tiče djece i Haška konvencija o međunarodnom ostvarivanju prava za izdržavanje djeteta i drugim oblicima izdržavanja porodice**⁸.

Najteži oblici nasilja nad djecom su seksualno iskorišćavanje i zlostavljanje djece, tako da **Lanzarote konvencija** predviđa inkriminiranje dječije prostitucije, pornografije kao i vrbovanja djece u seksualne svrhe (članovi od 18 do 23 Konvencije). Pomaganje, pokušaj ili navođenje na izvršenje nekih od krivičnih djela pobrojanih u ovoj konvenciji je kažnjiv. Ovom konvencijom se predviđa krivično gonjenje svake osobe koja počinji krivično djelo propisano Konvencijom, čak i kada je krivično djelo počinjeno u državi/zemlji u kojoj se takvo ponašanje ne smatra krivičnim djelom. Cilj je da se suzbije pojava dječjeg seksualnog turizma.

Nadnacionalni pravni okvir u borbi protiv trgovine ljudima

Borba protiv trgovine ljudima na prostoru Evropske unije usmjerena je na osiguravanje čvršćeg povezivanja među zemljama članicama Unije, a sve u cilju osiguravanja slobode kretanja ljudi. Princip slobode kretanja ljudi zahtijeva da se harmonizuju zakonodavstva zemalja članica Evropske unije u borbi protiv trgovine ljudima.

Direktiva Evropske unije iz 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava trgovine ljudima predstavlja prvi izvor primarnog prava u odnosu na problem trgovine ljudima, i obuhvata također svrhu iskorišćavanja u odnosu na prosjačenje, prisiljavanje na činjene krivičnih djela, ali i dalje ne daje detaljan opis pojma iskorištavanja i šta ono sve obuhvata (Rizvo & Mujanović, 2014).

⁸ Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je donijelo odluku o ratifikaciji pomenutih konvencija na sjednici održanoj 25. juna 2012. godine („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ - Međunarodni ugovori, br. 11/12).

Direktiva zahtijeva da države članice osiguraju pomoć žrtvama trgovine ljudima u smislu rane identifikacije lica kao žrtve trgovine ljudima i da se žrtvi osigura pravo na pravni savjet, pravo na zastupanja u krivičnom postupku i pristup specifičnim programima za zaštitu svjedoka. Ovom direktivom se ukazuje da licu treba pružiti pomoć i podršku čim postoje pokazatelji opravdane sumnje da bi to lice moglo biti žrtva trgovine ljudima, što uključuje stvarne i pretpostavljene/potencijalne žrtve trgovine ljudima.

Identifikacija žrtava trgovine ljudima putem pristupa zasnovanog na žarišnim tačkama je ključna stvar u borbi protiv trgovine ljudima, duž novih migracionih ruta i u okviru postojećeg evropskog i međunarodnog zakonodavstva. Potencijalne žrtve trgovine ljudima trebalo bi odmah da budu upoznate sa pravima na pomoć i zaštitu.

Osnovna načela propisana Direktivom je *nekažnjavanje i nepreduzimanje krivičnog gonjenja protiv žrtava trgovine ljudima*. Ova načela naglašavaju da lica koja su počinila krivična djela za vrijeme dok su žrtve trgovine ljudima ne bi trebalo smatrati krivično odgovornim jer su na to bili prisiljeni⁹. U tom kontekstu treba ukazati da je Evropski sud za ljudska prava u predmetu maloljetnih V.C.L i A.N protiv Velike Britanije (05.07.2021.) utvrdio kršenja odredbi iz članova 4. i 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u smislu propusta da se zaštite maloljetne žrtve trgovine ljudima koje su bile prisiljene da čine krivična djela u tom statusu. Cilj ove odredbe iz Direktive je zaštita ljudskih prava žrtva trgovine ljudima, kako bi se izbjegla viktimizacija i otvorio put da se pojave kao svjedoci u krivičnom postupku protiv izvršioca krivičnog djela trgovine ljudima. Načelo nekažnjavanja žrtava trgovine ljudima ne treba da isključi odgovornost istih za krivična djela koja su dobrovoljno izvršila ili učestvovali u izvršenju krivičnog djela.

Međunarodna saradnja je ključna u borbi protiv trgovine ljudima, jer veliki broj žrtava trgovine ljudima potiče iz država koje nisu članice Evropske unije. Značajan iskorak u unapređivanju međunarodne krivičnopravne saradnje na prostoru Evropske unije je Evropski nalog za hapšenje i predaju kojim se pojednostavljuje postupak predaje osumnjičenih i optuženih među državama članicama Evropske unije državi na čijoj je teritoriji izvršeno krivično djelo (Lepir, 2013).

⁹ Riječ je o krivičnim djelima koja su u vezi sa trgovinom ljudima, korišćenje lažnih javnih isprava, falsifikovanih, ilegalan prelazak granice i slična djela.

Međunarodni dokumenti o zabrani trgovine ljudima koje je prihvatila i Bosna i Hercegovina

UNIVERZALNI DOKUMENTI O ZABRANI TRGOVINE LJUDIMA	REGIONALNI DOKUMENTI O ZABRANI TRGOVINE LJUDIMA	NADNACIONALNI DOKUMENTI O ZABRANI TRGOVINE LJUDIMA
Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala – „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2002	Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda - Ustav Bosne i Hercegovine stavu II tačke 2	Direktiva Evropske unije iz 2011. o sprečavanju i suzbijanju trgovine ljudima i zaštiti žrtava trgovine ljudima
UN Protokol o prevenciji suzbijanju i kažnjavanju trgovine ljudima, posebno ženama i djecom – „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 3/2002	Konvencija Savjeta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima - „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 14/07	
Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena – Konvencija je inkorporirana u Ustav Bosne i Hercegovine Aneks I	Konvencija Savjeta Evrope o zaštiti djece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja - „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 11/12	
Konvencija o pravima djeteta – dio Ustava Bosne i Hercegovine, Aneks I	Konvencija savjeta Evrope o pranju, traženju i oduzimanju prihoda stečenih kriminalom i finisiranjem terorizma - „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“ br. 4/2005	
Fakultativni protokol o prodaji djece, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji – „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 5/02		
Konvencija MOR-a – Konvencija o prisilnom radu br. 29 „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 25/1993		
Rimski statut – „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, br. 2/02		

TRGOVINA LJUDIMA U PRAVNOM PORETKU BOSNE I HERCEGOVINE

Materijalnopравни aspekt krivičnog djela Trgovina ljudima

Osnovni instrumenti za borbu protiv trgovine ljudima su domaći krivični zakoni, i to Krivični zakon Bosne i Hercegovine (KZ BiH), Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (KZ FBiH), Krivični zakonik Republike Srpske (KZ RS), te Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (KZ BD BiH).

Dakle, trgovina ljudima je inkriminirana u svim zakonima, što je sa već postojećim inkriminacijama, poput zasnivanja ropuskog odnosa i prevoza lica u ropskom odnosu, te navođenje na prostituciju, kao djela koja su blisko povezana sa trgovinom ljudima, stvorilo široki okvir za krivično gonjenje za radnje koje imaju za cilj iskorištavanje drugih lica, ali istovremeno stvorili i niz nejasnoća u njihovoj primjeni, obzirom na velike sličnosti ali i „preklapanja“ elemenata bića krivičnih djela. Posebnost čini i to da su krivična djela s elementom međunarodnosti propisana u KZ BiH, a krivična djela koja se odnose na „unutrašnju“ tj. trgovinu državljanima Bosne i Hercegovine, unutar granica BiH sadržana u krivičnim zakonima entiteta i Brčko distrikta. Kako iz analize međunarodnog pravnog okvira slijedi da je krivično djelo trgovine ljudima složena konstrukcija, koja se sastoji iz tri sastavna elementa, unutar kojih se nalaze brojni mogući modaliteti radnje, načina (sredstva) i svrhe (cilja) učinjenja, tako će i domaći materijalno-pravni okvir biti analiziran u odnosu na ova tri konstitutivna elementa trgovine ljudima. Da bi u konkretnom slučaju postojalo krivično djelo trgovine ljudima sva 3 elementa u nekom od alternativno postavljenih oblika, moraju biti kumulativno ispunjena. Izuzetak od navedenog predstavlja procesuiranje ovih krivičnih djela u slučaju da je žrtva trgovine ljudima lice koje nije navršilo 18 godina. U takvim predmetima neophodno je postojanje radnje izvršenja i svrhe iskorištavanja, a ne i načina izvršenja.

RADNJA IZVRŠENJA	NAČIN IZVRŠENJA	SVRHA UČINJENJA
<ul style="list-style-type: none">• Vrbovanje• Prijevoz• Premještanje• Skrivanje• Prihvat osoba	<ul style="list-style-type: none">• Prijetnja ili sila• Drugi oblici prinude• Otmica• Prijevarena• Obmana• Zloupotreba ovlasti ili ugroženosti• Davanje ili primanje novčanih sredstava ili druge koristi radi dobijanja pristanka osobe koja ima kontrolu na drugom osobom	<ul style="list-style-type: none">• Iskorištavanje prostitucije drugih• Drugi oblici seksualnog iskorištavanja• Prinudni rad i usluge• Ropstvo ili postupci slični ropstvu• Služenje (sluganstvo)• Uzimanje organa• Drugi oblici iskorištavanja

Kratkim pogledom unazad skoro dvije decenije, najprije se može konstatirati kako je trgovina ljudima prvi put inkriminirana u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine iz 2003. godine, kada je ovo krivično djelo bilo inkriminirano unutar odredbe iz člana 186. Naredna faza u legislativnom razvoju ovog krivičnog djela uslijedila je tijekom 2010. godine kada su usvojene izmjene i dopune KZ BiH. Novina se ogledala u jasnijem propisivanju radnji izvršenja trgovine ljudima (pet radnji izvršenja umjesto dosadašnjih četiri), propisivanjem novih kvalifiko-

vanih oblika, kao i jednog blažeg oblika izvršenja ovog krivičnog djela. Ove izmjene i dopune su značajne i zbog činjenice da se prvi put propisuje kažnjavanje korisnika usluga žrtve trgovine ljudima, kao i to da je na postojanje ovog krivičnog djela bez uticaja okolnost da je lice koje je žrtva trgovine ljudima pristalo na iskorištavanje.

Nadalje, izmjenama i dopunama KZ BiH iz 2015. godine promijenjen je naziv ovog krivičnog djela, tj. uvodi se krivično djelo međunarodne trgovine ljudima, dok se „unutrašnja“ trgovina ljudima inkriminira u okviru entitetskih i krivičnog zakona Distrikta. Što se tiče entitetskih, kao i distrikt zakonodavstva, trgovina ljudima se propisuje kao posebno krivično djelo izmjenama i dopunama tijekom 2013. godine, u pogledu KZ RS i KZ BD BiH, dok je u KZ FBiH uvedeno izmjenama i dopunama iz 2016. godine. Dakle, prije toga u entitetskim krivičnim zakonima, kao i u KZ BD BiH nije postojala samostalna inkriminacija trgovine ljudima, ali su postojala tzv. „srodna“ krivična djela kao npr.: navođenje na prostituciju (KZ F BiH i KZ BD BiH) ili trgovina ljudima radi prostitucije (KZ RS), koja su djelimično sadržavala neke elemente krivičnog djela trgovine ljudima, što je u praksi stvaralo mnoge probleme u vezi kvalifikacije krivičnog djela i određivanja nadležnosti sudova i tužilaštava.

U entitetskim krivičnim zakonima, kao i BD BiH, nakon uvođenja predmetne inkriminacije više nije bilo značajnih izmjena. Danas, unutar sva četiri krivična zakonodavstva postoje krivična djela trgovine ljudima, koja obuhvataju i organizirane oblike učinjenja, te trgovinu djecom tako da se može govoriti o sveobuhvatnom zakonskom uređenju svih ovih pojava.

KZ BIH

Međunarodna trgovina ljudima (čl. 186)

Organizovana međunarodna trgovina ljudima (čl. 186a)

KZ FBiH

Trgovina ljudima (čl. 210a)

Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b)

KZ RS

Trgovina ljudima (čl. 145)

Trgovina djecom (čl. 146)

Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovina ljudima i trgovina djecom (čl. 147)

KZ BD BIH

Trgovina ljudima (čl. 207a)

Organizovana trgovina ljudima (čl. 210b)

Državno zakonodavstvo

Kada je 2003. godine KZ BiH donesen, on je uključivao definiciju trgovine ljudima prema UN Protokolu iz Palerma, ali su ranije spomenute izmjene i dopune KZ BiH, koje su slijedile nakon reforme domaćeg zakonodavstva u pravcu inkriminiranja međunarodne i „unutrašnje“ trgovine ljudima, osigurale i usaglašenost sa Konvencijom Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima. Međutim, bez obzira na cilj međunarodnih instrumenata da se stvori jedinstven pojam ovog krivičnog djela, radi efikasnijeg suzbijanja, isto, kako je vidljivo iz prethodnog, nije na jedinstven način propisano u domaćim krivičnim zakonima.

Analizom važećih odredbi krivičnih zakona u BiH, najprije se u odnosu na KZ BiH može reći kako je odredbom iz člana 186. stav 1. KZ BiH propisan osnovni oblik krivičnog djela „Međunarodna trgovina ljudima“, čiji je predmet punoljetna osoba, a za ostvarenje djela potrebno je da je preduzeta jedna ili više radnji učinjenja navedenih u dispoziciji, da je radnja učinjenja preduzeta u svrhu iskorištavanja pasivnog subjekta, i to u državi u kojoj ta osoba nema prebivalište ili čiji nije državljanin. Na ovom mjestu odmah dolazimo do kriterija za određivanje nadležnosti Suda BiH, odnosno primjene državnog krivičnog zakonodavstva, a to je status oštećenog lica - žrtve trgovine ljudima:

- a. posjedovanje prebivališta ili
- b. posjedovanja državljanstva.

Shodno odredbama važećih zakona (Zakon o sudu BiH i Krivični zakon BiH), Sud BiH je nadležan za procesuiranje ovog krivičnog djela u svim slučajevima izvršenja krivičnog djela na teritoriji BiH u kojem žrtva trgovine ljudima nema prebivalište u BiH ili državljanstvo BiH. Pri tome, Sud BiH je nadležan za procesuiranje i u slučaju ako se radi o žrtvi koja ima državljanstvo BiH, ali nema prebivalište na prostoru BiH. Također, Sud BiH je nadležan za državljanina BiH koji počinio ovo krivično djelo na prostoru druge države, pod uslovom da žrtva nema prebivalište ili državljanstvo države u kojoj je djelo počinjeno.

Radnja izvršenja krivičnog djela Međunarodna trgovina ljudima iz člana 186. stav 1. KZ BiH određena je alternativno, te obuhvata: vrbovanje, prijevoz, predaju, sakrivanje ili prijem lica. Kao najčešća radnja izvršenja u praksi se pojavljuje vrbovanje.

S druge strane, ovakve radnje da bi se smatrale predmetnom inkriminacijom, moraju biti poduzete na specifičan način, odnosno uz primjenu specifičnog sredstva, a to je upotreba sile, prijetnja upotrebom sile, drugi oblici prinude, otmica, obmana, prevara, zloupotreba ovlasti ili utjecaja, položaj bespomoćnosti, davanje ili primanje isplata ili drugih koristi kako bi se privolila osoba koja ima kontrolu nad drugom osobom. U praksi se kao češći način izvršenja ovog krivičnog djela pojavljuje upotreba sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugi oblici prinude.

Konstitutivni element je namjera, svrha poduzimanja predmetnih radnji, a to je iskorištavanje pasivnog subjekta - žrtve. Iskorištavanje podrazumijeva: prostituciju drugog lica ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilni rad ili usluge, ropstvo ili njemu sličan odnos, služenje, odstranjivanje dijelova ljudskog tijela. Imajući u vidu da je gotovo nemoguće pobrojati sve oblike iskorištavanja koji se mogu javiti kao svrha trgovine ljudima, zakonodavac je u članu 186. stav 7. KZ BiH pored nabrojanih oblika eksploatacije dodao i generalnu klauzulu „ili *kakvo drugo iskorištavanje*“. U praksi Suda BiH, kao najčešći oblik iskorištavanja se javlja iskorištavanje prostitucije drugih ili drugog oblika seksualnog iskorištavanja. Može se manifestovati kroz prinudnu ili dobrovoljnu prostituciju, kroz snimanje pornografskih scena, sklapanje dječijih prisilnih i privremenih brakova uz novčanu ili drugu materijalnu naknadu.

Prema praksi Suda BiH krivično djelo trgovine ljudima se smatra dovršenim preduzimanjem neke od radnji učinjenja u cilju izrabljivanja osobe koja je predmet radnje, a za postojanje dovršenog krivičnog djela nije neophodno da je taj cilj i ostvaren (Sud Bosne i Hercegovine, 2005).

Pristanak žrtve trgovine ljudima na planiranu eksploataciju je bez uticaja na postojanje ovog krivičnog djela. To je izričito navedeno u stavu 9. člana 186. KZ BiH. Ovakav stav je prisutan u praksi Suda BiH i prije izmjena i dopuna KZ BiH iz 2010. godine (Sud Bosne i Hercegovine, 2007).

Cilj trgovine ljudima je iskorištavanje koje se uglavnom odnosi na sticanje finansijske dobiti. Međutim, namjera sticanja protivpravne imovinske koristi nije elemenat krivičnog djela trgovine ljudima.

Krivično djelo iz člana 186. KZ BiH, a i po entitetskim i distrikt propisima, po svojoj prirodi spada u tzv. trajna krivična djela koja nisu dovršena u materijalnom smislu sve dok traje protivpravno stanje nastalo njegovim činjenjem, odnosno preduzetom radnjom izvršenja, što znači da djelo nije dovršeno svo vrijeme za koje traje stanje podređenosti. Dakle, tek trenutak kada je to stanje iz bilo kog razloga (voljom optuženog kao učinioca djela ili bez nje) prestalo da postoji, predstavlja vrijeme dovršenja ovog djela.

Vršenje trgovine ljudima prema maloljetnim licima, odnosno licima do navršene 18. godine života, smatra se težim oblikom djela, a za njegovo postojanje dovoljno je samo dokazati da je preduzeta jedna od alternativno predviđenih radnji izvršenja u svrhu iskorištavanja prostitucijom ili drugim oblikom seksualnog iskorištavanja, prisilnim radom ili uslugama, ropstvom ili njemu sličnim odnosom, služenjem, odstranjivanjem dijelova ljudskog tijela ili u svrhu kakvog drugog iskorištavanja, dok nije potrebno dokazivati sam način/sredstvo učinjenja¹⁰.

U stavu 4. i 5. člana 186. KZ BiH propisani su posebni oblici krivičnog djela Međunarodne trgovine ljudima – krivotvorenje, pribavljanje i izdavanje ličnih dokumenata u svrhu omogućavanja ovog krivičnog djela, te korištenje usluga žrtve međunarodne trgovine ljudima.

Kvalificirani oblici predmetnog djela po KZ BiH predviđeni su u stavovima 3. i 6. člana 186., a tiču se svojstva učinioca, odnosno, prouzrokovane posljedice.

Stavom 8. je propisano obavezno oduzimanje predmeta, odnosno izricanje mjere sigurnosti, dok stav 10. pruža zaštitu žrtve u smislu da se protiv iste neće voditi postupak ako je bila prisiljena da sudjeluje u izvršenju drugog krivičnog djela.

Imajući u vidu da je gotovo nemoguće pobrojati sve oblike iskorištavanja koji se mogu javiti kao svrha trgovine ljudima, zakonodavac je u svim zakonima koji se primjenjuju u BiH, pored nabrojanih oblika eksploatacije dodao i generalnu klauzulu „ili kakvo drugo iskorištavanje“. U vezi s tim treba ponovo spomenuti Direktivu EU broj 2011/36 iz 2011. godine, koja uspostavlja nešto šire tumačenje eksploatacije kao svrhe trgovine ljudima, tako da se eksploatacijom smatra i eksploatacija (tuđe) kriminalne aktivnosti, koja se najčešće manifestuje kao prisiljavanje žrtava na vršenje krivičnih djela krađe, džeparenja, krađe u prodavnicama, neovlaštene proizvodnje i prodaje droge i sl. Drugim riječima, vršenjem krivičnih djela koja čine žrtve stiče se određena imovinska korist za učinioca krivičnog djela trgovine ljudima. Pri tome je bitno ponoviti da su učinioci tih krivičnih djela žrtve trgovine ljudima i protiv njih se ne bi trebao voditi krivični postupak za ta djela.

Članom 186a. KZ BiH, propisano je krivično djelo – Organizovana međunarodna trgovina ljudima, čije odredbe propisuju kažnjavanje za predikatno djelo u sastavu grupe ili drugog udruženja.

¹⁰ Pitanje koje se može javiti kao sporno u konkretnim slučajevima, jeste da li je učiniocu djela bila poznata životna dob pasivnog subjekta? Ukoliko se u postupku dokaže da je učinilac u pogledu uzrasta pasivnog subjekta bio u stvarnoj zabludi, odnosno da nije znao da se radi o licu mlađem od 18. godina, neće postojati njegova odgovornost za ovaj oblik krivičnog djela. To međutim ne znači da neće postojati odgovornost za osnovni oblik djela ukoliko je prema pasivnom subjektu primjenjivan, pored jedne od alternativno predviđenih radnji izvršenja i jedan od alternativno predviđenih načina izvršenja ovog krivičnog djela.

Kriteriji za nadležnost suda za procesuiranje krivičnog djela trgovine ljudima

STATUS ŽRTVE	SUD BIH	ENTITETSKI SUD - SUD BD BIH
Žrtva nema prebivalište u BiH i nema državljanstvo BiH	Nadležan je Sud BiH	-
Žrtva nema prebivalište u BiH	Nadležan je Sud BiH	-
Žrtva nema državljanstvo BiH	-	Nadležan je entitetski sud - sud u Brčko distriktu BiH
Žrtva ima prebivalište u BiH i državljanin/ka je BiH	-	Nadležan je entitetski sud - sud u Brčko distriktu BiH
Žrtva ima prebivalište u BiH	-	Nadležan je entitetski sud - sud u Brčko distriktu BiH
Žrtva ima državljanstvo BiH	-	Nadležan je entitetski sud - sud u Brčko distriktu BiH

Sud BiH je po članu 9. stav 2. KZ BiH nadležan za procesuiranje ovog krivičnog djela u slučaju počinjenja ovog krivičnog djela od strane državljanina/ke BiH koji/a je krivično djelo počinio/la van teritorije BiH (u inostanstvu), a žrtva nema prebivalište ili državljanstvo države u kojoj je djelo počinjeno.

Entitetska zakonodavstva/zakonodavstvo Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

Za razliku od ostalih zakonodavstava, KZ RS propisuje dva posebna oblika izvršenja ovog krivičnog djela, zavisno od toga da li se radi o punoljetnom licu ili o djetetu.

Pored onih radnji izvršenja propisanih u ostalim zakonima, osnovni oblik ovih krivičnih djela kao dodatne radnje izvršenja propisuje i prebacivanje, prodaju, kupovinu, posredovanje u prodaji i držanje drugog lica. S tim što se kod krivičnog djela trgovine djecom kao dodatna radnja izvršenja pojavljuje i prihvatanje djeteta.

U odnosu na način izvršenja, pored predviđenih načina izvršenja ovog krivičnog djela propisanih u svim zakonima: upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile ili drugim oblicima prinude, otmicom, prevarom, obmanom, zloupotrebom ovlasti ili utjecaja, položaja bespomoćnosti, davanjem ili primanjem isplata ili drugih koristi kako bi privolio osobu koja ima kontrolu nad drugom osobom, oba oblika ovog djela u članu 145. i 146. KZ RS propisuju i dodatne načine izvršenja kao što su zloupotreba odnosa povjerenja, zavisnosti ili bespomoćnosti, teških prilika drugog lica.

Vezano za svrhu iskorištavanja, pored predviđene u ostalim zakonima, član 145. i 146. KZ RS propisuje i dodatne svrhe iskorištavanja: iskorištavanje ili eksploatacija rada, vršenje krivičnog djela, korištenje u pornografske svrhe, prisiljavanje na prosjačenje, prisilni brak, prisilna sterilizacija, oduzimanje organa ili dijelova tijela, korištenje u oružanim snagama i nezakonito usvojenje ili njemu sličan odnos, ali ne i prisilni rad ili usluge.

U odnosu na ostale zakone, član 146. stav 2. KZ RS predviđa kao kvalifikovani oblik krivičnog djela - Trgovina djecom krivično djelo koje je počinjeno na jedan od načina izvršenja predviđen zakonom.

Slično kao i KZ RS i KZ FBiH kao jednu od svrhe iskorištavanja trgovine ljudima propisuje i prisilno pro-
jačenje.

Odredba član 207a. KZ BD BiH u pogledu radnje izvršenja, načina izvršenja, kao i svrhe iskorištavanja, iden-
tična je postojećoj odredbi člana 186. KZ BiH.

Radi složenosti krivičnog djela trgovine ljudima i lakše preglednosti, sačinjena je tabela (v. niže) elemenata
krivičnog djela trgovine ljudima.

KZ BIH ČL. 186.	KZ FBiH ČL. 210A.	KZ RS ČL. 145.	KZ BD BIH ČL. 207A
Radnje izvršenja: <ul style="list-style-type: none"> • vrbovanje, • prijevoz, • predaja, • sakrivanje, • prijem lica 	Identične radnje izvršenja kao u KZ BiH	Pored navedenih sadrži i: <ul style="list-style-type: none"> • prebacivanje, • prodaju, • kupovinu, • posredovanje u prodaji, • držanje drugog lica 	Radnje izvršenja identične kao u KZ BiH
Način izvršenja: <ul style="list-style-type: none"> • upotreba sile, • prijetnja upotrebom sile, • drugi oblici prinude, • otmica, • prevara, • zloupotreba ovlasti ili uticaja ili položaja bespomoćnosti, • davanje ili primanje isplate ili drugih koristi, kako bi se privolilo lice koje ima kontrolu nad drugim licem 	Identičan način izvršenja kao u KZ BiH	Pored navedenog načina izvršenja, sadrži i : <ul style="list-style-type: none"> • zloupotreba odnosa povjerenja, zavisnosti ili bespomoćnosti, teških prilika drugog lica 	Identičan način izvršenja kao u KZ BiH
Svrha iskorištavanja: <ul style="list-style-type: none"> • prostitucija drugog lica ili drugi oblik seksualnog iskorištavanja, • prisilni rad ili usluge, • ropstvo ili njemu sličan odnos, • služenje, odstranjivanje dijelova ljudskog tijela ili kakvo drugo iskorištavanje 	Pored navedene svrhe iskorištavanja sadrži i: <ul style="list-style-type: none"> • prisilno pro- jačenje 	Pored navedene svrhe isko- rištavanja sadrži i: <ul style="list-style-type: none"> • iskorištavanje ili eksp- loataciju rada, • vršenje krivičnog djela, • korištenje u pornograf- ske svrhe, • prisiljavanje na pros- jačenje, • prisilni brak, • prisilna sterilizacija, • oduzimanje organa • korištenje u oružanim snagama 	Svrha iskorištavanja identična kao u KZ BiH

Druge inkriminacije po domaćem zakonodavstvu

U KZ BiH u poglavlju XVII „*Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom*“, propisana su sljedeća krivična djela: Zasnivanje ropskog odnosa i prevoz osoba u ropskom odnosu (član 185.), Međunarodna trgovina ljudima (član 186.),

Organizovana međunarodna trgovina ljudima (član 186a.) i Međunarodno navođenje na prostituciju (član 187.).

U KZ RS u poglavlju XIII „*Krivična djela protiv sloboda i prava građana*“, su propisana krivična djela: Trgovina ljudima (član 145.), Trgovina djecom, (član 146.), Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovine ljudima i djecom, (član 147.), a u poglavlju XIV „*Krivična djela protiv polnog integriteta*“ propisano je krivično djelo Navođenje na prostituciju (član 169.).

U KZ BD BiH u poglavlju XIX „*Krivična djela protiv spolne slobode i morala*“ su propisana krivična djela: Navođenje na prostituciju, (član 207.), Trgovina ljudima (član 207a.) i Organizirana trgovina ljudima (član 207b.).

U KZ FBiH u poglavlju XIX „*Krivična djela protiv spolne slobode i morala*“ su propisana krivična djela: Navođenje na prostituciju (član 210.) ; Trgovina ljudima (član 210a.); i Organizovana trgovina ljudima (član 210b.).

Dodatno, u krivičnim zakonima Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine inkriminirana su i djela: iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, ili iskorištavanje djeteta za pornografiju, ili iskorištavanje djeteta za pornografsku predstavu i zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika, koja u sebi također imaju elemenat iskorištavanja, ili prinuđavanja na pretjeran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloljetnog lica ili na prosjačenje, ili ga iz koristoljublja navodi na vršenje drugih radnji koje su štetne za njegov razvoj, što dodatno kreira prostor za različita tumačenja, i dodatno stavlja dileme pred policiju, tužioce ali i sudove u vezi sa kvalifikacijom djela koja sadrže elemente bića različitih krivičnih djela, a mogu biti u vezi sa procesuiranjem krivičnog djela trgovine ljudima.

PREGLED RELEVANTNIH IZVJEŠTAJA O STANJU TRGOVINE LJUDIMA

Globalni izvještaj o stanju trgovine ljudima UNODC

Kako je ranije naglašeno, među brojnim međunarodnim izvorima, naročito onima koji imaju univerzalni karakter, UN Protokol za prevenciju, posebno suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudima, ženama i djecom predstavlja jedan od prvih izvora te vrste, koji je kao dodatak „Palermo“ Konvenciji izvršio najveći uticaj na nacionalna zakonodavstva država članica UN-a kako bi u svojim zakonodavstvima inkriminirali trgovinu ljudima. Danas je ukupno 178 članica Protokola, što ga zaista čini najvažnijim međunarodnim instrumentom u ovoj oblasti, iako su neki drugi, naknadno doneseni instrumenti dali su šire određenje pojedinih elemenata trgovine ljudima (naročito u smislu uvođenja „unutrašnje“ trgovine ljudima i proširivanja mogućih oblika iskorištavanja u odnosu na prosjačenje, otmicu, prisilnu sterilizaciju, učešće u oružanim sukobima i sl.). Nema nikakvih sumnji da je implementacija Protokola rezultirala poboljšanim kapacitetom za otkrivanje, krivično gonjenje i sprječavanje trgovine ljudima u svijetu. Naime, prije Protokola većina zemalja nije imala adekvatan pravni okvir koji bi inkriminirao trgovinu ljudima, što znači da su žrtve bile neidentifikovane, trgovci ljudima su ostali nekažnjeni i time je omogućeno da se trgovina ljudima odvija nekažnjeno. Dvadeset godina kasnije, preko 90% država članica Ujedinjenih nacija su utvrdile posebno krivično djelo trgovine ljudima i prihvatile definiciju trgovine ljudima iz UN Protokola. Njegova svrha je i uspostavljanje efikasne međunarodne saradnje u istrazi i krivičnom procesuiranju radi borbe protiv trgovine ljudima.

Ured Ujedinjenih nacija za droge i kriminalitet ima formalnu ulogu gvardijana „Palermo“ Konvencije, pa samim time i Protokola o trgovini ljudima, i u okviru svoje djelatnosti redovno objavljuje godišnje i druge izvještaje o

stanju trgovine ljudima u svijetu. Drugim riječima, ovom Uredu je povjereno prikupljanje podataka i izvješćivanje o obrascima i tokovima trgovine ljudima na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou. Analiza tih izvještaja daje nešto širu, ali jako korisnu sliku onoga gdje se svaka država nalazi u pogledu rasprostranjenosti i karakteristika trgovine ljudima, te uspješnosti mjera na prevenciji i suzbijanju ove pojave.

U nekom sažetom prikazu onoga što UNODC redovno izvještava u pogledu stanja trgovine ljudima u svijetu, moglo bi se reći da ekonomska kriza izazvana COVID-19 pandemijom samo može da poveća broj žrtava trgovine ljudima. U 2018. godini na deset otkrivenih žrtava pet su bile žene i dvije djevojke. Među svim identifikovanim žrtvama, 1/3 su djeca (djevojčice 19% i dječaci 15%) od ukupnog broja analiziranih predmeta koji su razmatrani u UNDOC izvještaju.

U siromašnijim zemljama polovina otkrivenih žrtava su djeca, dok se u ekonomsko stabilnijim zemljama djecom trguje radi prosjačenja, seksualne eksploatacije i prisilnog kriminaliteta. Strah od razotkrivanja kod migranata može biti moćno sredstvo za trgovce ljudima, koji obično prijetu da će podnijeti prijave nadležnim organima i time lakše držati žrtve u uslovima eksploatacije. Zapravo, ranjivost migranata kao radnika prinudnih poslova (u poljoprivredi, industriji, ribarstvu) leži u činjenici da su bez dokumenata. Strah migranata od povratka u zemlju porijekla može ih obeshrabriti od traženja podrške ili pravde, čak i u ekstremnim eksploatacijskim situacijama.

Žrtve trgovine ljudima zbog kućnog ropstva izloženi su višestrukim oblicima eksploatacije i nasilja, uključujući seksualno, fizičko i psihičko zlostavljanje što se rijetko viđa u drugim oblicima trgovine ljudima.

Trgovci ljudima mogu biti organizovane kriminalne grupe – dobro strukturisane grupe koje djeluju kao poslovna preduzeća, koja traže teritorijalnu kontrolu i pojedinci koji rade sami ili u malim grupama na oportunističkoj osnovi.

Šire gledano, skoro dvije trećine ljudi osuđenih za krivična djela trgovine ljudima u 2018. bili su muškarci, iako je učešće žena veće u poređenju sa drugim zločinima. U Istočnoj Evropi i centralnoj Aziji više je žena nego muškarca osuđenih za trgovinu ljudima. Većina osuđenih trgovaca ljudima bili su državljani zemlje gdje su osuđeni, dok su otprilike jedna četvrtina bili stranci. Zemlje porijekla osuđuju svoje građane, dok zemlje odredišta imaju tendenciju da osude više stranaca.

Trgovci ljudima se prilagođavaju tehnološkim promjenama i koriste internet kao pogodan prostor za manipulaciju sa žrtvama iz različitih država. Trgovci ljudima su išli u korak sa tehnologijom, postajući vješti u korištenju interneta za svoje operacije trgovine ljudima, postavljajući „oglas za zapošljavanje“. Internet pomaže trgovcima ljudima da djeluju na više lokacija istovremeno dok fizički iskorištavaju žrtve na samo jednoj lokaciji. Tehnologija se koristi ne samo za seksualnu eksploataciju već i da se žrtve prinude na kriminal i prisilni rad.

Globalno gledano, prosjek stopa osuđujućih presuda se skoro utrostručio od 2003. Zemlje koje su imale zakone o borbi protiv trgovine ljudima prije 2003. godine i dalje bilježe najveću stopu osuđivanja, ali raste stopa i u zemljama koje su kasnije usvojile zakonske mjere u borbi protiv trgovine ljudima. Evropske zemlje bilježe mnogo više osuđujućih presuda nego drugi dijelovi svijeta. Međutim, ovaj broj stagnira ili opada u poslednjih nekoliko godina. Zemlje u Americi, Aziji i na Bliskom istoku bilježe sve veći broj otkako je Protokol UN o trgovini ljudima stupio na snagu.

U otkrivanju trgovine ljudima posebno se treba fokusirati na ranjive kategorije građana, kao što su: migranti bez dokumenata, djeca u nefunkcionalnim porodicama, osobe koje su marginalizovane i imaju mentalne poremećaje, jer su oni u fokusu trgovaca ljudima. Njihov očaj da nađu ili zadrže zaposlenje, njihov strah od repatrijacije ili zdravstvene prilike čine ih podložnijim regrutovanju i eksploataciji.

U izvještaju UNDOC-a se ukazuje da nije zanemarena ni trgovina djecom od strane terorističkih i nasilnih ekstremističkih grupa što je jedan od teških oblika nasilja nad djecom. Protokolom UN-a o trgovini ljudima pozivaju se države članice da razmotre sprovođenje mjera za obezbjeđivanje fizičkog, psihičkog i socijalnog oporavak žrtava trgovine ljudima.

Ove mjere uključuju obezbjeđivanje:

1. odgovarajućeg smještaja, savjetovanje i informisanje,
2. medicinsku, psihološku i materijalnu pomoć,
3. sagledavanje mogućnosti zapošljavanja, obrazovanja i obuke za žrtve trgovine ljudima.

Prema žrtvama trgovine ljudima treba postupati sa saosjećanjem i poštovanjem njihovog dostojanstva, te osigurati pravo na nadoknadu štete koju su pretrpjeli, kako je predviđeno nacionalnim zakonodavstvom.

Žene su i dalje posebno pogođene trgovinom ljudima. U 2018. godini, na svakih deset otkrivenih žrtava širom svijeta, oko pet njih su bile odrasle žene, a od toga bi dvije bile djevojke. Oko jedne trećine ukupno otkrivenih žrtava bila su djeca, i djevojčice i dječaci, dok ih je 20% odraslih muškarca.

Odrasle žene se sve manje otkrivaju, a udio djece u lancu trgovine ljudima je povećan. Broj otkrivenih dječaka kao žrtava trgovine ljudima je u porastu u poređenju sa djevojkama kao žrtvama, najčešći oblik eksploatacije je seksualna eksploatacija. U 2018. godini je u većem procentu zastupljena trgovina radi seksualne eksploatacije u odnosu na trgovinu radi prinudnog rada. Nažalost, nije izostala ni trgovina bebama, iako je u manjem procentu, kao ni trgovina djecom radi prosjačenja.

Većina izvještaja o trgovini ljudima ne ukazuju kakav je položaj LGBTQI+ osoba. Nedavne studije pokazuju da LGBTQI+ djeca i mladi, mogu biti posebno ranjivi na trgovinu ljudima radi prinudnog rada i seksualne eksploatacije. Prvo, njihova visoka ranjivost proizilazi iz njihove mladosti, pretpostavlja se da se njima lako manipuliše i da nisu u stanju da zaštite sami sebe. Drugo, njihov LGBTQI+ identitet je njihova ranjivost, jer su često marginalizovani u društvu i izopšteni od strane prijatelja i rođaka. Ova kombinacija je posebno primamljiva trgovcima ljudima koji traže osobe koje su na margini društva i manje su zaštićene. Zbog stigme koja postoji u porodici i društvu, LGBTQI+ su zastupljeni među djecom koja žive na ulicama i često su izloženi diskriminaciji od strane organa za sprovođenje zakona, pružalaca socijalnih usluga, hitne pomoći.

Trgovina radi iskorištavanja u kriminalne aktivnosti žrtava, kao jedan od oblika trgovine ljudima je u porastu. Oko 5% ukupnih žrtava trgovine ljudima otkrivenih u 2018. eksploatisano je u izvršenje krivičnih djela. Ovaj oblik trgovine ljudima je bio otkriven u desetak zemalja u svim regionima svijeta i podrazumijeva regrutovanje i eksploataciju lica, često djece, da počine krivična djela za novčanu korist trgovaca ljudima. Žrtve trgovine ljudima su prinuđene da učestvuju u izvršenju ubistava ili se djeca primoravaju na nasilni ekstremizam. Ovaj oblik trgovine ljudima često karakteriše visoka stepen organizovanosti mreže trgovine ljudima.

Fenomen regrutacije i eksploatacije djece od strane terorističkih i nasilnih ekstremističkih grupa je oblik trgovine ljudima i ozbiljan oblik nasilja nad djecom. Ovaj zločin jasno ilustrira vezu između trgovine ljudima radi eksploatacije u kriminalnim aktivnostima. Regrutovanje djece može dovesti do njihove seksualne eksploatacije, porobljavanja i učešća u oružanom nasilju, navođenja na izvršenja krivičnih djela kao što su teroristički akti, ratni zločini i zločini protiv čovječnosti. Ovaj ozbiljan oblik nasilja nad djecom krši prava djece i ima dugotrajne posljedice na fizičko, emocionalno i mentalno zdravlje djece. Trgovci ljudima regrutuju žrtve obično obmanjujući i obećavajući lažne prihode.

Za razliku od faze regrutovanja, tijekom eksploatacije žrtava trgovine ljudima češće se upotrebljava nasilje, oduzimaju se putne isprave žrtvama, iskorištavanje migracionog statusa žrtve kao sredstvo za kontrolu žrtve tokom eksploatacije. Emotivna manipulacija je često *modus operandi* seksualnog zlostavljanja svojih partnera.

Analiza sudskih predmeta u smislu emotivne zrelosti i sposobnosti rasuđivanja žrtava trgovine ljudima (unutrašnja/domaća trgovina ljudima) ukazuje da neke žrtve trgovine ljudima „pate/boluju“ od mentalnih poremećaja (MBN poremećaji). U drugim slučajevima, utvrđeno je da su žrtve emocionalno vezane za trgovca ljudima ili su dio disfunkcionalne porodice.

Od avgusta 2020. godine, 169 zemalja od 181 koliko je ispitano ima zakone kojima se inkriminira trgovina ljudima, u velikoj mjeri u skladu sa Protokolom Ujedinjenih nacija o trgovini ljudima. Globalno gledano, broj osuđenih lica po stanovništvu (stopa osuđivanja) se skoro utrostručio od 2003. Zemlje koje su uvele zakone o borbi protiv trgovine ljudima prije 2003. godine, kao što su mnoge evropske zemlje, nastavljaju da bilježe višu stopu osuđujućih presuda nego u drugim dijelovima svijeta.

Djeca (starosne dobi od 5 do 17 godina) kao žrtve trgovine ljudima otkrivena su u zemljama sa niskim prihodima i eksploatisana su radi prinudnog rada (najviše djeca iz Afrike). Nasuprot tome, djecom u razvijenim zemljama češće se trguje radi seksualne eksploatacije. Pored pandemijske krize koja pogoduje povećavanju broja žrtava trgovine ljudima, kada su u pitanju djeca i nedostatak roditeljske brige i/ili nefunkcionalne porodice su faktori koji pogoduju da dijete postane pogodna meta za trgovce ljudima. Nije zanemarena ni trgovina djecom radi prinudnog braka i prosjačenja. Mnogi primjeri sudske prakse ukazuju da se djecom manipuliše radi trgovine ljudima navodeći djecu na upotrebu alkohola i droge.

Kako svijet nastavlja da se digitalno transformiše, internet tehnologije se sve više koriste za olakšavanje trgovine ljudima. Sa porastom novih tehnologija, neki trgovci ljudima su prilagodili svoj *modus operandi* za cyber prostor korištenjem prednosti digitalnih platformi za oglašavanje, regrutovanje i eksploataciju žrtve. Svakodnevne digitalne platforme koriste trgovci ljudima da bi reklamirali obmanjujuće ponude za posao i plasirali eksploatatorske usluge potencijalnim kupcima koji plaćaju. Žrtve se vrbuju preko društvenih medija, uz iskorištavanje javno dostupnih ličnih podataka i anonimnosti online prostora za kontakt sa žrtvama. Web kamere i strimovi uživo stvorile su nove oblike eksploatacije i smanjene su potrebe za transportom i transfer žrtava.

Na području zapadne i južne Evrope većina otkrivenih žrtava su odrasle žene, ali muškarci i dječaci se sve više otkrivaju. Seksualna eksploatacija je i dalje najotkriveniji oblik trgovine, međutim, trgovina radi prisilnog rada i trgovina radi prinude žrtava na kriminalnu djelatnost i prosjačenja se sve češće otkriva. Osuđeni trgovci ljudima su uglavnom odrasli muškarci. Lica osuđena za trgovinu ljudima su češće stranci, kao što su i žrtve stranci. Udio dječaka se povećao sa 6% u 2016. godini na 21% zabilježen u 2018. godini. Dječacima se trguje u svrhe trgovine drogom u Ujedinjenom Kraljevstvu, Belgiji, Luksemburgu, Portugalu i dr. U Ujedinjenom Kraljevstvu je više prijavljenih žrtava trgovine ljudima radi prinudnog rada nego za seksualnu eksploataciju.

Broj osuđujućih presuda zabilježenih u ovom podregionu (Zapadne i Južne Evrope) je iznad globalnog prosjeka, a stopa osuđujućih presuda je generalno povećana od 2011. godine. Međutim, ispod nivoa je u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji ili u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi, gdje spada i Bosna i Hercegovina. Broj otkrivenih žrtava generalno se povećao od 2010. godine. U 2018. godini došlo je do blagog pada kod identifikovanja djevojčica kao žrtava i blagog porasta muškaraca kao žrtava trgovine ljudima.

Kada je riječ o oblicima eksploatacije, u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi se i dalje trguje radi seksualne eksploatacije, iako je došlo do neznatnih povećanja udjela žrtava trgovine ljudima radi prinudnog rada. Žene su i dalje žrtve trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije, a muškarci radi prinudnog rada. S tim da nisu zanemareni ni drugi oblici trgovine ljudima kao što je trgovina radi prisilnog braka, prosjačenje, kao i prinuđivanje na vršenje krivičnih djela. Žrtve otkrivene u Zapadnoj i Južnoj Evropi bili su građani Centralne i Jugoistočne Evrope.

Izveštaj TIP 2020. (U. S. STATE DEPARTMENT)

Jedan od globalno poznatih i vrlo važnih monitoring mehanizama u domenu borbe protiv trgovine ljudima jeste TIP Ured koji djeluje pri Ministarstvu vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država i koji je uspostavljen na osnovu posebnog Zakona o zaštiti žrtava trgovine ljudima (TVPA 2000). Ured redovno objavljuje godišnje izvještaje o usklađenosti nacionalnih strategija, zakonskog okvira i operativnih aktivnosti nadležnih tijela pojedinih država širom svijeta, i shodno tome rangira države u pojedine skupine na osnovu uspjeha koje su postigle u procesuiranju trgovaca ljudima, zaštiti žrtava i prevenciji.

Shodno posljednjem izvještaju za Bosnu i Hercegovinu, vlasti nisu usvojile državni budžet zbog čega je bilo odloženo finansiranje aktivnosti u borbi protiv trgovine ljudima. Organizacije koje pružaju pomoć žrtvama i dalje nemaju resurse i nisu bile u stanju pružiti pomoć svim domaćim žrtvama. Stoga je Bosna i Hercegovina ostala na nivou 2 Nadzorne liste treću godinu zaredom. Smisao kategorizacije država u odnosu na uspjehe koje postižu u savladavanju trgovine ljudima je i u tome što se u slučaju izuzetnih i ponovljenih neuspjeha pojedinim državama uskraćuje finansijska podrška vlade Sjedinjenih Američkih Država čime je iskazuje visok nivo prioriteta koji trgovina ljudima zauzima u vanjskoj politici ove države.

Neke od preporuka prema prioritetima su: provesti zakon prema kojem je zabranjeno kažnjavati žrtve za nezakonita djela koja su žrtve počinile kao direktnu posljedicu podvrgavanja trgovini ljudima, obučiti službenike koji prvi dolaze u kontakt sa žrtvama u oblasti identifikacije i upućivanja žrtava i povećati proaktivna nastojanja u pravcu identificiranja, unaprijediti saradnju i koordinaciju među akterima na državnom i nižim nivoima, uključujući i dodjelu adekvatnih resursa i imenovanje predstavnika u Udarnu grupu za borbu protiv trgovine ljudima, uključiti romske zajednice u procese odlučivanja o mjerama zaštite žrtava.

Kada je riječ o primjeni krivičnih odredbi o trgovini ljudima i kažnjavanju optuženih, primjetno je da su sudski postupci trajali nekoliko godina i sudijske i dalje izriču kazne koje su niže od minimalnih, uključujući i minimalne kazne propisane zakonom za djelo trgovine ljudima, često navodeći nerazumne „olakšavajuće okolnosti“ kako bi se visina kazne dodatno smanjila. Pored toga, vlasti su izvijestile da su trgovci ljudima izbjegavali služiti kaznu zatvora koristeći se zakonskom odredbom prema kojoj se kazna zatvora zamjenjuje novčanom kaznom tako što se svaki dan izrečene kazne zatvora izjednačava sa 100 KM.

Mjere zaštite žrtava nisu standardizovane, prema zakonu RS, žrtve trgovine ljudima imaju pravo na socijalnu pomoć, dok u FBiH i BD žrtve nisu zakonom obuhvaćene kada se radi o toj vrsti pomoći. Žrtve mogu napuštati skloništa koja vode NVO dobrovoljno, nakon što o tome obavijeste osoblje, ali ne postoje mehanizmi za pružanje pomoći žrtvama izvan skloništa, kao ni u centrima za socijalni rad. Vlasti su zbog neadekvatnih nastojanja u pravcu identifikacije žrtve kažnjavale žrtve za nezakonita djela na koja su ih prisiljavali trgovci. Zakonom su propisani zaštita svjedoka i besplatna pravna pomoć. Vlasti nisu izvijestile o broju žrtava obuhvaćenih programom zaštite svjedoka i za pružanje besplatne pravne pomoći su se uglavnom oslanjale na nevladine organizacije.

Žrtve mogu podnijeti imovinskopравни zahtjev u toku krivičnog postupka ili mogu pokrenuti građansku parnicu, jedan okružni sud je žrtvi dodijelio odštetu u iznosu od 7.500 KM (4.310 USD), ali žrtva nikad nije isplaćena zbog problema vezanih za oduzimanje imovine. Sudije su generalno odbijale dodijeliti obeštećenje u krivičnom postupku i upućivali su žrtve da traže obeštećenje u građanskoj parnici.

U cilju prevencije trgovine ljudima, Državni koordinator je organizirao sastanke s predstavnicima vlasti i civilnog društva radi prikupljanja informacija potrebnih za državnu strategiju, te je izradio Strategiju za period 2020.-2023. koju je vlada usvojila u januaru 2020.

Trgovci ljudima podvrgavaju punoljetne i maloljetne ženske osobe iz BiH trgovini ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja unutar zemlje u privatnim stanovima i motelima. Marginalizirana romska djeca se iskorištavaju za prisilno prosjačenje, pružanje seksualnih usluga i služenje u domaćinstvu u prisilno sklopljenim brakovima.

GRETA mehanizam monitoringa Vijeća Evrope¹¹

Konvencija Vijeća Evrope o borbi protiv trgovine ljudima,¹² kao prvi evropski međunarodni sporazum u oblasti trgovine ljudima sveobuhvatan je dokument, koji se fokusira uglavnom na zaštitu žrtava trgovine ljudima i njihovih prava, te ista ima za cilj poduzimanje preventivnih mjera i krivično gonjenje počilaca djela trgovine ljudima. Konvencija predviđa i stvaranje jednog efikasnog i nezavisnog mehanizma za praćenje, koji je u stanju vršiti kontrolu provedbe onih propisanih obaveza. Mehanizam nadgledanja/monitoringa provodi Grupa eksperata za akciju protiv trgovine ljudima, poznata kao GRETA. Dakle, Konvencija je uspostavila nezavisni mehanizam monitoringa kako bi se procijenilo koliko se njene odredbe primjenjuju u praksi. Taj mehanizam monitoringa smatra se jednom od glavnih okosnica ove Konvencije.

Izveštaji GRETA-e o procjeni pojedinih zemalja sadrže analizu stanja u svakoj zemlji u pogledu mjera preduzetih u cilju borbe protiv trgovine ljudima i sugestije o tome kako unaprijediti sprovođenje Konvencije. Izveštaji se sastavljaju u duhu saradnje i imaju za cilj da pomognu državama u njihovim naporima.

Od kada je Bosna i Hercegovina ratifikovala Konvenciju Vijeća Evrope 2008. godine, GRETA je dva puta posjetila zemlju radi ocjenjivanja situacije, nakon čega su objavljeni izveštaji 2013. odnosno 2017. godine, a na osnovu čega je Odbor potpisnika Konvencije usvojio preporuke u junu 2013. i oktobru 2017. godine.

U **izveštaju iz 2013. godine** se može detektovati da je primjetno da su vlasti Bosne i Hercegovine poduzele brojne korake u oblasti borbe protiv trgovine ljudima, što se prevashodno odnosi na pravni okvir, u kom pogledu je ukazano da je izmijenjen Krivični zakon na državnom nivou BiH, koji je uključio krivično djelo trgovina ljudima i omogućio uspostavljanje krivične odgovornosti pravnih lica za njihovo sudjelovanje u ovoj inkriminaciji. Nadalje, ukazano je da je usvojeno nekoliko državnih akcionih planova za sprječavanje trgovine ljudima, kao i da je još u 2003. godini Vijeće ministara Bosne i Hercegovine otvorilo radno mjesto za Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, koji je odgovoran za obezbjeđivanje koordinacije svih relevantnih aktera na državnom i entitetskom nivou, u cilju postizanja efikasne primjene državnih akcionih planova.

Međutim, bez obzira na iznesene pohvalne dijelove preduzetih radnji na borbi u cilju suzbijanja ove inkriminacije, iz izveštaja je očigledno da veliki broj bitnih pitanja nije riješen, a kako bi se u Bosni i Hercegovini u potpunosti uskladilo zakonodavstvo protiv trgovine ljudima i sama praksa. U tom momentu, 2013. godine, na entitetskom i distrikt nivou u krivičnim zakonima nije bila inkorporirana inkriminacija trgovine ljudima, što je bila jedna od okosnica primjedbi u izveštaju.

U pogledu identifikacije žrtava trgovine ljudima, GRETA je iskazala zabrinutost što se postojećim sistemom u Bosni i Hercegovini rizikuje da značajan broj žrtava ostane neidentificiran zbog veze između identifikacije i pokretanja krivičnih postupaka za krivična djela trgovine ljudima. Pri tome, primijećeno je da sukob nadležnosti između organa za sprovođenje zakona na državnom i entitetskom nivou stvara dodatne prepreke za identifikaciju žrtava i otežava njihov pristup pomoći, zbog čega je preporučeno da se uvede mehanizam za upućivanje na državnom nivou, kojim bi se definirale uloge i procedure svih osoba i nadležnih NVO koje mogu doći u kontakt sa žrtvama trgovine i osiguralo da svi relevantni akteri usvoje proaktivniji pristup u identifikaciji mogućih žrtava trgovine ljudima.

U ovom izveštaju se prožima poseban akcenat na žrtvama i njihovim pravima, u kom pogledu GRETA apeluje na nadležne organe da poduzmu dodatne mjere kako bi žrtvama pružili odgovarajuću pomoć, posebno da osiguraju da sve mjere pomoći koje su predviđene zakonom budu zagarantovane u praksi, te da se NVO odgovornim za pružanje pomoći žrtvama obezbijede odgovarajuća sredstva.

¹¹ Dostupno na: <https://rm.coe.int/16805d58cd>.

¹² Nakon okončanog postupka ratifikacije, Konvencija Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima je u Bosni i Hercegovini stupila na snagu u maju 2008. godine.

Također, kao poseban aspekt naglašena je potreba da se olakša reintegracija žrtava trgovine ljudima u društvo i da se izbjegne ponovna trgovina, te da im se osigura adekvatna odšteta. U tom smislu, organi vlasti bi trebalo da pregledaju postojeću legislativu u pogledu odštete koju bi isplatiti počinioci, kao i da uspostave državnu odštetnu *shemu* dostupnu žrtvama trgovine.

U **izvještaju iz 2017. godine** prevashodno je pozitivno okarakterisan napredak koji je postignut od prvog kruga evaluacije, a koji se odnosi na razvoj pravnog okvira za suzbijanje trgovine ljudima, odnosno činjenicu uvođenja ove inkriminacije u enetitetska zakonodavstva, kao i usvajanje odredbi o pravima žrtava trgovine ljudima u Zakonu o strancima. Kao posebno značajno je izdvojeno donošenje zakonske odredbe o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima za kriminalne aktivnosti koje su bili prisiljeni počiniti.

Međutim, ukazano je na neophodnost provođenja niza radnji i aktivnosti u ovoj značajnoj akciji, u kom pogledu je preporučena uspostava sveobuhvatnog statističkog sistema podataka koji se odnose na mjere zaštite i unaprjeđenje prava žrtava, kao i na istragu, procesuiranje i presuđenje slučajeva trgovine ljudima. Također, iskazan je poseban značaj aspektu suzbijanja trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Ponovljen je stav, kao i iz ranijeg izvještaja, o značaju identifikacije žrtava, te pružanju odgovarajuće pomoći istima. Posebno je izdvojen problem žrtava djece trgovine ljudima. Najozbiljnija pitanja, u kojima je GRETA 'pozvala' vladu da odmah osigura poštivanje standarda Konvencije, se upravo odnose na trgovinu djecom.

GRETA je 2017. godine preporučila realizaciju istraživanja o fenomenu trgovine djecom u BiH kao osnovu za buduće mjere prevencije. Utvrđeni nesklad između velikog broja procijenjenih žrtava, mnogo nižeg broja formalno identifikovanih žrtava i vrlo niske stope krivičnog gonjenja i osuđujućih presuda, ukazuju na ozbiljne probleme u identifikaciji i krivičnom gonjenju djela trgovine djecom. To je upravo prepoznala i GRETA, koja je u posljednja dva izvještaja za BiH preporučila poboljšanja na tim poljima.¹³

Tematski dio Šestog opšteg izvještaja o aktivnostima GRETA-e iz 2017. godine posvećen je upravo trgovini djecom i u njemu se daje pregled niza preventivnih mjera, uključujući mjere za zaštitu i promovisanje prava djece žrtava. Sve navedene preventivne mjere su relevantne za Bosnu i Hercegovinu, pri čemu su posebno relevantne one koje se odnose na djecu koja nisu registrovana po rođenju, djecu koja žive i rade na ulici, djecu iz marginalizovanih zajednica, kao i djecu bez pratnje ili djecu odvojenu od porodice, te djecu ilegalne migrante i u kojima se predlažu mjere koje bi institucije u cijeloj Bosni i Hercegovini trebale razmotriti.

U Izvještaju za BiH se posebno insistira na olakšanju pristupa naknadi za žrtve trgovine ljudima, i to kroz reviziju krivičnih i građanskih postupaka, osiguranje informisanosti žrtava o pravu naknade, omogućavanje korištenja tog prava, jačanje kapaciteta pravnih stručnjaka u pružanju pomoći žrtvama, uspostava šeme naknade štete.

Konačno, prepoznat je problem u pravnom okviru u Republici Srpskoj, te je preporučeno da se „služenje“ i „drugi oblici seksualnog iskorištavanja“ uvrste na popis oblika eksploatacijom, te dodajući „zloupotrebu moći“ i dopunjujući „davanja ili primanja novca ili drugih pogodnosti“ sa pojmom „dobivanje saglasnosti osobe koja ima kontrolu nad drugom osobom“.

Tijekom mjeseca septembra 2021. godine održana je treća evaluacijska posjeta predstavnika GRETA organima u Bosni i Hercegovini, zbog pripreme izvještaja za 2021.godinu.

Tematski fokus trećeg kruga ocjenjivanja Konvencije je na pristupu pravdi i djelotvornim pravnim lijekovima za žrtve trgovine ljudima.

¹³ Izvještaj u vezi s primjenom Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, GRETA (2017) 15 i Izvještaj u vezi s primjenom Konvencije Vijeća Evrope o akciji protiv trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, GRETA (2013) 7.

Obzirom da, kako je to već navedeno, GRETA izvještajima prethode upitnici koji se šalju datoj državi, iz istih je moguće vidjeti koji je fokus djelovanja i primijećenih aktivnosti koje se očekuju da je država preduzela.

U odnosu na Bosnu i Hercegovinu primijećena su interesovanja u vezi uspostave kompenzacijskog fonda na državnom nivou, kao što je planirano Strategijom. Zatim, u vezi pomoći koja se pruža žrtvama, i to kroz različite aspekte, počevši od prava na upotrebu jezika koji razumiju, preko prava na odštetu, mogućnosti povratka u matičnu zemlju, pa do korištenja pravnog zastupnika prilikom svjedočenja, te psihološke pomoći. Također, u sferi interesovanja je pitanje da li su tužioci dobili upute u pogledu primjene principa nekažnjavanja žrtve za kriminalne aktivnosti na koje je bila prinuđena? Nadalje, za GRETA-u je značajno da li su dostupni statistički podaci u pogledu broja predmeta u kojima su zaključeni sporazumi o priznanju krivice, te kada se takvi sporazmi koriste u ovim predmetima, da li sud saslušava žrtvu u vezi bilo kog drugog pitanja osim imovinsko-pravnog zahtjeva, te da li sud vrši provjeru proporcionalnosti.

GRETA je također bila zabrinuta zbog nedostatka napora da se identifikuje, privremeno oduzme i zaplijeni imovina stečena krivičnim djelima trgovine ljudima. U sudskoj praksi u BiH nema koherentne provedbe zakona o krivičnom postupku u pogledu imovinskopravnih zahtjeva, te sudovi u većini slučajeva upućuju žrtve sa imovinskopravnim zahtjevom na parnicu. Preporuka GRETA-e je osnivanje fonda za naknadu štete. U tom pogledu upit prema državi se odnosi i na to da li se imovina koja se privremeno ili trajno oduzima od počinioa koristi za naknadu za žrtve trgovine ljudima.

Izvještaji Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima

Prije svega, potrebno je ukazati na povezanost izvještaja državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima sa GRETA izvještajima i monitoringom o provedbi Konvencije od strane Bosne i Hercegovine. Upravo je uspostavljanje institucije Državnog koordinatora jedan od koraka ka napredovanju u borbi protiv trgovine ljudima, kako je to prepoznato i preporučeno od strane GRETA-e. U tom pogledu i sami izvještaji koji se godišnje objavljuju u vezi sa aktivnostima na ovom planu ujedno predstavljaju i plan poduzimanja aktivnosti na implementaciji preporučenih aktivnosti od strane GRETA-e, koji su koraci preduzeti, te kakvo je opšte stanje u oblasti borbe protiv trgovine ljudima u BiH za godinu u kojoj se izvještaj podnosi.

Od 91 strateških aktivnosti koliko ih je bilo planirano da se realizuju u **2017. godini**, 65 aktivnosti je realizovano potpuno, sedam aktivnosti je realizovano djelimično i kod devetnaest aktivnosti nije započeta realizacija u izvještajnom periodu.

U izvještaju je u okviru izlaganja opšteg stanja u Bosni i Hercegovini primijećeno da je prisutna trgovina ljudima koja se najčešće odvija unutar granica zemlje, ali da su sporadično zabilježeni i slučajevi prekogranične trgovine muškarcima, ženama i djecom koji su žrtve trgovine ljudima radi seksualnog iskorištavanja i prisilnog rada. U kontekstu načina izvršenja ukazano je da se punoljetne i maloljetne ženske osobe iz Bosne i Hercegovine najčešće podvrgavaju trgovini ljudima u svrhu seksualnog iskorištavanja unutar zemlje u privatnim stanovima, smještajnim i ugostiteljskim objektima i drugim prikrivenim mjestima, a da se ekonomski marginalizirana romska djeca podvrgavaju prisilnom prosjačenju, činjenju krivičnih djela i služenju u domaćinstvima protiv njihove volje u prisilno sklopljenim brakovima. U pogledu međunarodnog aspekta, ukazano je da se žrtve iz Bosne i Hercegovine podvrgavaju trgovini u svrhu seksualnog iskorištavanja i prisilnog rada u sektoru građevinarstva i drugim sektorima u Evropskim zemljama.

Na planu identifikacije žrtava, što je jedna od primarnih preporuka GRETA-e, ukazano je da je prema raspoloživim podacima prikupljenim od tužilaštava, službi za sprovođenje zakona, centara za socijalni rad, te nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini tijekom 2017. godine identifikovano 83 potencijalne žrtve trgovine ljudima kojima je trgovano u svrhe radne eksploatacije, navođenja na prostituciju ili drugih oblika seksual-

nog iskorištavanja (10 žrtava), radne eksploatacije (7 žrtava), trgovine ljudima u svrhu prosjačenja (52 žrtve), zaključivanja prisilnih ili ugovorenih brakova (5 žrtava) i drugih oblika eksploatacije žrtava (4 bludne radnje, jedan spolni odnos sa djetetom, dvije izvanbračne zajednice sa maloljetnim djetetom, jedna maloljetna osoba zatečena na granici bez dokumenata i kod jedne punoljetne osobe nije navedena vrsta iskorištavanja). Također, u izvještaju se pominju statistički podaci o državljanstvima žrtava, kao i podaci o pruženoj pomoći (npr. zaštita u sigurnim kućama).

Izvještaj sadrži i određene statističke pokazatelje, tako je navedeno da su tužilaštva tijekom 2017. godine podigla petnaest optužnica, a donijeto je ukupno sedamnaest osuđujućih presuda za krivično djelo trgovine ljudima i druga srodna krivična djela, što predstavlja značajno povećanje u odnosu na četiri osuđujuće presude tijekom 2016. godine.

Davanje praktičarima konzistentnih i redovnih podataka o sudskoj praksi u formi pravosudne baze podataka ili pravosudnih pregleda, te obuke za službenike na prvim linijama fokusirane na ranu identifikaciju žrtava, identifikovani su kao ciljevi koji su u skladu sa GRETA preporukama.

U svrhu aktivnosti na planu borbe protiv trgovine ljudima predviđeno je identifikovanje odgovarajuće liste indikatora za Bosnu i Hercegovinu, polazeći od listi međunarodnih organizacija, koje će omogućiti odgovarajuće profiliranje potencijalnih žrtava i trgovaca i njihovu identifikaciju, kao i unaprjeđenje kapaciteta i prakse za efektivno korištenje metoda zaštite žrtava i svjedoka žrtava u skladu sa zakonima o zaštiti ugroženih svjedoka i svjedoka pod prijetnjom, te zakona o programu zaštite svjedoka.

Također, kao značajna mjera na kojoj se insistiralo u GRETA preporukama, jeste pružanje adekvatne pomoći i zaštite žrtvama, u kom smislu se i u ovom izvještaju insistira na izjednačavanju prava domaće i strane žrtve, zatim efektivnom pristupu pravdi (provođenjem Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći).

Prema prikupljenim podacima od tužilaštava, službi za sprovođenje zakona, centara za socijalni rad te nevladinih organizacija, za period januar - decembar **2018. godine**, identifikovano je ukupno 36 potencijalnih žrtava trgovine ljudima/radne eksploatacije/navođenja na prostituciju i/ili seksualno iskorištavanje/trgovine ljudima u svrhu prosjačenja/“prodaja u svrhu sklapanja braka”/bludne radnje i dr.

Dakle, radi se o značajno manjem broju identifikovanih žrtava u odnosu na 2017. godinu. S druge strane, način odvijanja trgovine ljudima i dalje prevladava unutar granica države, a načini eksploatacije su isti kao i tokom 2017. godine.

Nadležne institucije u Bosni i Hercegovini i organizacije civilnog društva, u saradnji sa međunarodnim organizacijama i partnerskim zemljama, su tijekom 2018. godine od 80 aktivnosti planiranih Akcionim planom suprostavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za period 2016.-2019. uspjeli da realizuju u potpunosti 63 aktivnosti, dvanaest aktivnosti je realizovano djelimično dok kod pet aktivnosti realizacija nije započela u izvještajnom periodu.

Također, dat je osvrt na statističke podatke koji se odnose kako na starosnu dob žrtava, tako i na način kojim je krivično djelo prema istima vršeno, a kao poseban dio naglašavaju se podaci o krivičnom gonjenju i presuđenju u vezi s ovim krivičnim djelom. Značajno je spomenuti da je tijekom 2018. godine povećan broj optužnica i presuda za krivično djelo trgovine ljudima i srodna krivična djela, tako su tužilaštva podigla 26 optužnica, a izrečeno je 48 osuđujućih presuda.

U izvještaju za **2019. godinu**, uočljivo je da pravosudni organi prema statističkim podacima kontinuirano rade na krivičnom gonjenju i presuđenju lica koja se bave trgovinom ljudima. Također, rađeno je na identifikaciji žrtava, te je identifikovan veći broj u odnosu na 2018. godinu (evidentirana je 61 žrtva trgovine ljudima), a isti podaci su razrađeni kroz različite segmente analize, kao što je starosna dob, državljanstvo, način eksploatacije i

slično, što također ukazuje na kontinuitet u radu i na ovoj mjeri. Konstatovano je da se trgovina ljudima odvijala radi radne eksploatacije, navođenja na prostituciju i/ili seksualnog iskorištavanja, u svrhu prosjačenja, „prodaje u svrhu sklapanja braka“, bludnih radnji, iskorištavanja djeteta ili maloljetnika radi pornografije. U ovoj godini zabilježen je manji broj podignutih optužnica (ukupno 20), kao i manji broj osuđujućih presuda (ukupno 34).

Od 77 strateških aktivnosti, koliko ih je bilo planirano da se realizuju u 2019. godini, njih 62 su realizovane u potpunosti, jedanaest aktivnosti je realizovano djelimično, a četiri aktivnosti nisu realizovane u izvještajnom periodu.

Tijekom izvještajnog perioda januar - decembar **2020. godine** Bosna i Hercegovina je nastavila ulagati napore kako bi se suprotstavila fenomenu trgovine ljudima. Kako proizilazi iz izvještaja, provedene su mnogobrojne aktivnosti koje su za cilj imale unaprjeđenje pravnog i institucionalnog okvira, jačanje istraživanja i gonjenja krivičnih djela trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, jačanja mehanizama za identifikaciju i zaštitu žrtava trgovine ljudima, prevenciju trgovine ljudima i izgradnje mehanizama koordinacije i saradnje nadležnih institucija, međunarodnih organizacija i organizacija civilnog društva u aktivnostima suprotstavljanja trgovini ljudima.

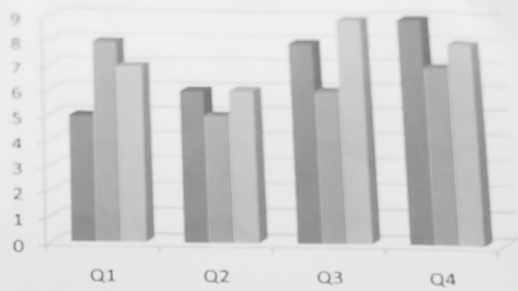
U izvještajnom periodu završeno je istraživanje na području sprečavanja i borbe protiv trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije. Izvještaj napravljen na osnovu istraživanja sadrži preporuke za aktivnosti i mjere koje trebaju poduzeti vlasti Bosne i Hercegovine, sindikati, agencije za zapošljavanje i preduzeća, na području prevencije i borbe protiv trgovine ljudima.

Kao značajno je istaknuto da je Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine iniciralo pristup Bosne i Hercegovine Konvenciji Vijeća Evrope protiv trgovanja ljudskim organima iz 2018. godine.

U svrhu intenziviranja krivičnog gonjenja i procesuiranja počilaca krivičnih djela trgovine ljudima, početkom 2020. godine formirana je Mreža specijalizovanih tužilaca i istražilaca u Bosni i Hercegovini. U Mrežu specijalizovanih tužilaca i istražilaca u Bosni i Hercegovini kao kontakt osobe su nominovani 21 tužilac i 27 istražilaca.

U kontekstu kontinuirane saradnje međunarodne policijske i tužilačke saradnje, navedeno je da je u 2020. godini u Odsjeku za saradnju sa EUROPOL-om i Odsjeku NCB INTERPOL Sarajevo, Sektor sa međunarodnu operativnu policijsku saradnju, Direkcije za koordinaciju policijskih tijela BiH postupano po 33 predmeta koji se odnose na trgovinu ljudima u vezi čega je razmijenjeno više stotina dopisa putem kanala INTERPOL-a i EUROPOL-a.

Konačno, zabilježen je blagi rast broja žrtava trgovine ljudima (70 potencijalnih žrtava) u odnosu na prethodnu godinu. Od strane tužilaštava podignuto je ukupno 25 optužnica, što je nešto veći broj, dok su sudovi u Bosni i Hercegovini donijeli manji broj osuđujućih presuda (ukupno 30), u odnosu na prethodni period.

REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA: DESKRIPTIVNA ANALIZA

PREGLED PRISTUPA I IZAZOVA U ISTRAŽIVANJU TRGOVINE LJUDIMA

U istraživanju društvenih pojava, u koje se ubraja kriminalitet (uključujući i njegovu posebnu oblast, trgovinu ljudima i srodna krivična djela), postoje načelno dva pristupa. Jedan polazi od pretpostavke da se činjenice o iskustvima, uvjerenjima i stavovima ljudi mogu prikupiti njihovim izravnim ispitivanjem. Budući da se tako stupa u interakciju sa izvorima podataka i izaziva njihova reakcija, metode koje usvajaju ovakav pristup nazivaju se reaktivnim. Na drugom kraju arsenala istraživačkih metoda su one koje ne zahtijevaju reakciju od izvora i kojima se izbjegavaju problemi uzrokovani interakcijom istraživača i izvora podataka. Metode unutar ovoga pristupa nazivaju se nereaktivnim (nenametljivim, eng. unobtrusive) (Webb, Campbell, Schwartz, & Sechrest, 1966). Svaki od njih ima svoje prednosti i nedostatke, koji će ukratko biti predstavljani.

Reaktivni pristup prikupljanju podataka

Reaktivne metode, koje uključuju intervju, anketu i sudioničko promatranje, imaju brojne prednosti. Anketom se može obuhvatiti veliki dio populacije, a pogotovo ako je ista geografski disperzirana, to može biti urađeno dosta brzo i jeftino. Anketa, pa i intervju, imaju mogućnost osiguravanja promišljenih odgovora na postavljena pitanja, te pružaju veću komociju za respondente (Bryman, 2012). Ispitivanjem se može prikupiti mnogo informacija u jednome istraživačkom trenutku i to na način da su iskazi respondenata poopćivi na cijelu populaciju (Bows, 2018). Ove metode, međutim, načelno imaju probleme sa valjanošću. Tako su istraživanja pokazala da ljudi tendiraju predstavljati drukčiju, društveno poželjnu sliku kada ih se o tome pita ili se njihovo ponašanje promatra. Kod intervju i ankete, koje su omiljene metode prikupljanja podataka u društvenim znanostima, na odgovore utječu redoslijed pitanja (logično postavljena pitanja od lakših ka težim osiguravaju veći odziv ispitanika, što je teško postići), način na koji su formulirana (npr. zatvorena su površnija od otvorenih, navodeća pitanja sugeriraju odgovor koji je poželjan za istraživača ili se njime iznose vlastita shvaćanja i očekivanja, nuđenje opcije „ne znam“ može utjecati na iskaze većeg broja osoba koje nemaju stav o određenoj tematici i sl.), oblik u kojem se komunikacija odvija (anketa obično ima mnogo manje stope odziva od intervju, kao i manje stope kompletiranih odgovora) i druge okolnosti (Milas, 2009). Intervju i anketa, osim toga, podrazumijevaju voljne i kompetentne subjekte za ispitivanje, što je, imajući u vidu specifičnost tematike (većina građana nije imala neposrednoga iskustva sa kriminalitetom, pogotovo složenijim oblicima) i zamor potencijalnih ispitanika sa ovakvim načinom prikupljanja podataka, također konstantno prisutan problem i rezultira malim odzivom. Pitanja se također mogu pogrešno shvatiti, što je kod ankete krupan problem, jer najčešće nema nikoga prisutnoga da objasni smisao pitanja. Već sama činjenica da se stupa u interakciju sa izvorom podataka može prouzročiti izvještačenost situacije i drukčije ponašanje subjekata, na što ukazuju istraživanja s početka prošloga stoljeća i s njom povezani efekt promatranja (ili prema mjestu studije, Hawthorneov efekt), koja su od tada nebrojeno puta dokumentirana. Kod ankete je prisutan i trivijalan problem što se ne može biti sigurno da je osoba koja je trebala odgovoriti na pitanja zaista ta koja je pružala odgovore ili da je to učinila samostalno. Promatranje je naročito složeno za provedbu, jer implicira neposredan uvid u pojavu koja je predmetom promatranja, što je kod zabranjenih ponašanja, poput kriminalnih i devijantnih, teško osigurati, a i tada su prisutni:

- a. složenost - okružje obiluje mnoštvom pojedinosti od kojih je potrebno izdvojiti samo najvažnije,
- b. selektivnost - sposobnosti istraživača da uoči i izdvoji bitne činjenice od nebitnih, te
- c. ograničena mogućnost poopćavanja - zahvat je putem promatranja samo ograničeno moguć, u manji dio pojave, što implicira probleme sa generalizacijom rezultata na druge elemente pojave (Lamza Posavec, 2021).

Istraživanje trgovine ljudima i srodnih oblika kriminaliteta, pogotovo karakteristika počinitelja i žrtava, moguće je provesti i reaktivnim i nenametljivim metodama. No, istraživanje reaktivnim metodama, pored izloženih načelnih nedostataka primjenjivih na sve sfere života i rada, nosi goleme etičke, financijske i metodologijske

izazove. **U etičkome smislu**, istraživanje žrtava (pogotovo trgovine u svrhu seksualnoga iskorištavanja) podrazumijeva *prikupljanje informacija intimne i osjetljive naravi*, za koje je potrebno osigurati iskren odnos sa subjektima, ali im i garantirati povjerljivost i anonimnost. Ukoliko se potonji naruše, ne samo da se ugled istraživača ozbiljno narušava i kompromitira buduće istraživačke aktivnosti, nego subjekte može stigmatizirati, a možda i diskriminirati. Ukoliko se, naime, identitet žrtava otkrije bez njihova pristanka, to može otežati njihovo uključivanje u aktivnosti zajednice ili im narušiti sigurnost (Brennan, 2005). Osim toga, ako su izvori informacija osoba koje ilegalno borave u zemlji, povjerljivost i anonimnost je naročito važna, jer ih identificiranje (ako ne žele biti identificirani) može izložiti riziku protjerivanja, zahtijevanja na učešće u krivičnim postupcima protiv trgovaca i sl., na što žrtve nisu uvijek spremne. Ukoliko se tijekom istraživanja uoče stanja i događaji koji su štetni za subjekte (npr. nanošenje tjelesnih povreda maloljetnim osobama), istraživač bi informacije trebao proslijediti nadležnim organima, u kom slučaju se obećana anonimnost opet narušava (Melrose, 2002). Sudionicima znanstvenih istraživanja se trebaju prezentirati informacije o svrsi istraživanja, mogućim rizicima, uvjetima prekida sudjelovanja u istraživanju, vrsti i visini naknade za učešće, adresama za obraćanje u slučaju povrede prava i druge, koja sudionici trebaju biti sposobni razumjeti i raspolagati slobodnom voljom. Osobe koje su žrtve trgovine ljudima uslijed psihičke, fizičke i emotivne viktimizacije često nisu sposobne razumjeti rizike koje nosi istraživanje i sve potankosti istraživačkoga procesa, pa je upitno *koliko je njihov obaviješten pristanak, kao jedan od najvažnijih etičkih zahtjeva, zaista ispunjen* i koliko su zaista slobodni u odluci da pristanu na istraživanje i shvate što takva participacija znači. To pogotovo vrijedi u slučaju intoksikacije alkoholom, konzumacije droga ili su ispitanici psihički nestabilni (Easton & Matthews, 2016). Istraživanje žrtava također može *podignuti očekivanja da će se neke stvari brzo poboljšati* (npr. sustavnost državne reakcije na prijave o trgovini ljudima) ili da će žrtvama donijeti katarzu u smislu dijeljenja vlastitih negativnih iskustava i psihičkoga olakšanja, a što je teško postići, pa takva očekivanja mogu biti iznevjerena. Različite vrste pomoći mogu biti potrebne žrtvama, koje znanstvena istraživanja rijetko mogu u potpunosti pružiti, pa se istraživači nađu u poziciji pasivnoga promatrača koji je svjestan viktimizacije žrtava trgovine, ali im teško mogu pomoći (Surtees & Brunovskis, 2016). Stavljanje žrtava u ulogu respondenta nedvojbeno ih može *izložiti značajnome emotivnom stresu*. Ponovno proživljavanje situacija i osjećanja koje su žrtve iskusile tijekom viktimizacije može biti toliko golemo da može dovesti do prekida procesa prikupljanja podataka. Istraživači dvoje i oko toga *treba li davati novac ili naučere kao poticaj za učešće u istraživanju* (nešto što se često koristi u istraživanju opće javnosti), jer to može značiti da se za iskorištavanje na jedan način (seksualni) nudi novac ili druge vrijednosti kako bi ih se odobrovoljilo da dijele informacije o tom iskustvu (Kelly & Coy, 2016). Istraživanje može biti *emotivno zahtjevno i za istraživača*, pa se tzv. vikarijska trauma - promjena ponašanja i stavova uslijed izloženosti traumatskome materijalu koji potječe od žrtava se može manifestirati na mnogo načina: njihov pogled na svijet (mogu početi smatrati da su ljudi zli i da je svijet nesiguran), manjak energije, emotivnu odvojenost od bližnjih, društveno povlačenje, povećanu osjetljivost na nasilje ili strah (Easton & Matthews, 2016).

U metodologijskome smislu, svako istraživanje započinje identifikacijom populacije. Budući da se radi o izrazito prikrivenoj pojavi čije se razmjere stalno mijenjanju (Stefanizzi, 2007), *izuzetno je teško odrediti parametre populacije žrtava trgovine ljudima*, što se odražava na mogućnost odabira uzorka za bilo koju od reaktivnih metoda prikupljanja podataka (Shaver, 2005; Tyldum & Brunovskis, 2005). Tyldum (2010) smatra da može pomoći ako se fokusira na neke kategorije žrtava, npr. bivše žrtve, a ne na aktualne ili osobe u riziku da postanu žrtvom. Takva specifična vrsta uzorkovanja također nosi određene rizike i pristranosti i smatra se nereprezentativnim uzorkovanjem. Istraživači *trebaju osigurati pristup subjektima istraživanja*, što može biti veoma teško (Segrave & Milivojevic, 2018). Dok traje viktimizacija, pristup je naročito težak i, iako postoje istraživanja u kojima su istraživači do izvora informacija dolazili preko treće strane - vlasnika javnih kuća, trgovaca i sl., takvih istraživanja nije bilo mnogo i uglavnom je potreban izravan pristup žrtvama ili neizravan putem organizacija koje im pružaju neku vrstu pomoći. Kod pristupa putem treće strane očit problem je što se, pored toga što je iznimno rijedak, gotovo uvijek podrazumijeva instruiranje subjekata što će od informacija iznijeti, a kod izravnoga i neizravnoga pristupa žrtvama pitanje povjerenja je od naročite važnosti (Cwikel & Hoban, 2005). Melrose (2002) izvještava o problemima pristupa putem treće strane, odnosno organizacija koje se bave pružanjem pomoći radnicima u seksualnoj industriji. Velika većina tih organizacija, zamoljena da pomogne u uspostavi kontakata sa maloljetnim seksualnim radnicima, odbila je suradnju, te su sa velikim poteškoćama uspjeli skupiti tek pedeset osoba

za intervjuiranje. Povezana sa ovom perspektivom je i činjenica da je izravno *istraživanje trgovaca, pogotovo više rangiranih pripadnika kriminalnih organizacija, naročito teško, gotovo nemoguće*. Prikupljaju li se podaci od žrtava, njihove su spoznaje dosta ograničene i svode se na načine regrutiranja i eksploatacije koje su oni doživjeli i nisu nužno odraz načina na koji funkcioniraju čitave organizacije. Osim toga, žrtvama trgovci i ne govore istinu, nalaze se u specifičnim okolnostima u kojima su opažanje i pamćenje značajno otežani itd., pa je i ono što misle da znaju upitno. Čak i ukoliko se ostvare istraživački kontakti sa trgovcima, to su obično niže rangirani operativci, koji ne mogu previše pomoći u slaganju i opisivanju mozaika koji predstavlja funkcioniranje jedne kriminalne skupine (Kelly, 2002). Osjetljivost tematike koja se istražuje konstantan je faktor prilikom razmatranja *pouzdanosti dobivenih odgovora*. Žrtvama pokatkad ne odgovara da ih se tako kvalificira ili se prvi puta suočavaju sa činjenicom da su žrtve, ili interakcija sa istraživačem može utjecati da nisu iskreni u odgovorima. Ukoliko se koristi lokalno osoblje (npr. uposlenici nevladinih organizacija koje se bave pružanjem pomoći žrtvama) u ulozi učesnika promatrača ili intervjuera, to *implicira mnogo sredstava i vremena* da se obuča za istraživanje, sa upitnim ishodima (Kelly & Coy, 2016). Sa osobama koje su viktimizirane, učestalo i tijekom dužeg perioda, *teško je uspostaviti i održavati odnos povjerenja*. To zahtijeva od istraživača pažljivo biranje mjesta na kojem će se podaci prikupljati, detaljne informacije o procesu istraživanja, pažljivo biranje riječi koje će se koristiti i uzimanje u obzir niz drugih okolnosti i detalja na koje istraživač ne mora nužno imati utjecaja. Jedan od tipičnih je razlika između istraživača i subjekata u istraživanju u etničkoj pripadnosti, životnim okolnostima, društvenom statusu i sl., što se može nepovoljno odraziti na odnos povjerenja i pouzdanost dobivenih odgovora (Easton & Matthews, 2016). Ukoliko žrtve ne govore jezik istraživača, potrebni su prevoditelji, čije prisustvo može utjecati na pouzdanost odgovora, ali se i pored toga mogu pojaviti poteškoće sa prijevodom, naročito u smislu *gubljenja bogatstva i nijansi u odgovorima* zbog posredne komunikacije. Istraživači trgovine ljudima također trebaju *razviti spektar interpersonalnih vještina u većoj mjeri nego istraživači u drugim znanstvenim područjima*. Osobe koje su pretrpjele viktimizaciju, koje se nalaze u nesigurnoj poziciji (npr. uputili su zahtjev za azil, nezakonito borave na teritoriji države i sl.), koje imaju članove obitelji kojima trgovci i drugi mogu nauditi, ukoliko iznesu informacije štetne za njihove aktivnosti, stavljaju istraživača u delikatnu poziciju osobe koja istodobno prikuplja informacije osjetljive naravi i neprestano vodi računa o dobrobiti sudionika istraživanja, rizicima da ispitanici u svakom trenutku odustanu od istraživanja i sl., što se neminovno odražava na objektivnost istraživanja i stavlja golem teret na istraživača.

Nereaktivni pristup prikupljanju podataka

Motivirani da prevaziđu ili smanje nedostatke reaktivnih metoda, (Webb i dr., 1966) zagovarali su komplementarnu upotrebu i drugih izvora podataka koji će unijeti dodatne perspektive ili pružiti osnovu za provjeru valjanosti podataka prikupljenih reaktivnim metodama. Ovdje se misli na potpuno i prikriveno promatranje, analizu fizičkih tragova i analizu dokumenata. Pored komplementarnosti, prednost nereaktivnih metoda jest i njihova prilagodljivost. Istraživanje prikrivenih i devijantnih pojava, poput kriminaliteta, povezano je sa poteškoćama oko pristupa elementima populacije. Budući da je reprezentativan uzorak ili istraživanje popisom gotovo nemoguće postići, čime se glavne prednosti reaktivnih metoda dovode u pitanje, traganje za drugim izvorima podataka, poput zvaničnih statistika, osobnih i dokumenata državnih organa, jedna je od opcija. Takvih nereaktivnih izvora podataka ima jako mnogo i zapravo je njihova upotreba ograničena imaginacijom istraživača (Lee, 2000). Nenametljive metode pokatkad mogu pružiti sveobuhvatniju sliku pojave nego je osiguravaju reaktivne metode. Ako bi se građane samo ispitivalo o mišljenjima i osjećanjima, teško da bi se mogla steći objektivnija slika o kriminalitetu i devijacijama; ako bi se, međutim, analizirala statistika kriminaliteta i utvrdile razmjere i struktura prijavljenih krivičnih djela, raspolagalo bi se mnogo preciznijom i objektivnijom slikom nego je pruža ispitivanje građana (Lamza Posavec, 2021). Istraživanje nenametljivim metodama prikupljanja podataka, pogotovo dokumentacijskom analizom, uglavnom je značajno jeftinije od reaktivnih metoda, što proizlazi iz njihove naravi: budući da se oslanjaju na već registrirane činjenice koje se analiziraju putem posebnih načina, iscrpljujući put prikupljanja primarnih podataka se zaobilazi (Bows, 2018).

Dokumentacijska, analiza sadržaja i analiza fizičkih tragova, međutim, imaju i brojne nedostatke, pogotovo u istraživanju specifičnih oblika kriminaliteta, poput trgovine ljudima i sličnih formi delinkvencije. Ponajprije,

oslanjajući se na zvanične podatke o trgovini ljudima, istraživači se bave samo onim što je poznato državnim organima. Poznato je, međutim, da je trgovina ljudima oblast kriminaliteta koja *ima veliku tamnu brojku* (Van Dijk & Campistol, 2018). Ona je povezana sa oklijevanjem žrtava za suradnju sa organima progona, kao i sa brojnim poteškoćama u otkrivanju i dokazivanju ovih krivičnih djela, između ostaloga niskim prioritetom u radu istražnih organa (Laczko & Gramegna, 2003). Oslanjanje na zvanične podatke otuda nosi rizik da potcijeni stvarno stanje sa ovim oblikom kriminaliteta. Ukoliko se istraživanje oslanja na sudske predmete, postoji *bojazan da će se raditi samo o težim slučajevima kojima se sudski organi bave* jer su ispunjeni određeni zakonski uvjeti, što ne mora odražavati osobitosti svih slučajeva trgovine ljudima (Tyldum, 2010). Istraživanje koje koristi sekundarne podatke koji potječu od subjekata koji su potražili pomoć od lokalnih organizacija ili su pristali svjedočiti u pravnim postupcima počiva na neizvjesnim pretpostavkama, jer se ne zna jesu li registrirani slučajevi drugačiji od onih koji pomoć nisu tražili ili su odbili svjedočenje. Poznati su, naime, slučajevi trgovine ljudima gdje su žrtve teško psihički i duševno zlostavljane, ali nisu tražile pomoć i pogotovo su odbijale surađivati sa organima krivičnoga progona (Tyldum & Brunovskis, 2005). Također je moguće da su žrtve određene kategorije, poput muškaraca, ili oni koji su radno eksploatirani (a ne seksualno, što je tipično inkriminirano kao oblik trgovine), što se odražava na činjenicu da ih državni organi ne kvalificiraju kao trgovinu ljudima, nego kao druga krivična djela (Kangaspunta, 2007). I inače se trgovina ljudima često pogrešno kvalificira (npr. navođenje na prostituciju i sl.), pa će konsultiranje sekundarnih podataka pohranjenih u spisima pravosudnih organa ili drugim izvorima kojima se mogu služiti nereaktivne metode biti opterećeno krupnim pogreškama (Laczko, 2007).

Ovo se istraživanje u svome empirijskom segmentu bavi obilježjima žrtava i počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, nekim temeljnim parametrima vezanim za krivične postupke za spomenuta djela, kao i oblicima zaštite žrtava. Budući da se radi o jednokratnome opisu koji bi trebao obuhvatiti zvaničnim organima poznata krivična djela, preferirani istraživački nacrt je presječni. Neki drugi, poput longitudinalnoga i eksperimentalnoga nisu komplementarni ciljevima istraživanja, a nacrt studije slučaja nije dobra opcija ako se želi obuhvatiti šira pojava. Ne može se niti govoriti o akcijskome istraživanju, jer iako ovaj pristup djeluje interesantno u smislu da nudi multi-fokalni pristup (ne samo prikupljanje podataka, nego i rješavanje problema), izuzetno je zahtjevan za implementaciju i podrazumijeva lokalne nevladine i druge aktere kojima treba osigurati podršku za djelovanje na duže vrijeme (Cwikel & Hoban, 2005). To je nešto što ovo istraživanje sa skromnim resursima nije u mogućnosti.

Iako ima nedostataka, konzultiranje podataka iz zvanične statistike i sustavan uvid u kontinuirane arhivske zapise, kakve predstavljaju sudski, mogu dati vrijedan uvid u način na koji funkcionira sustav krivičnoga pravosuđa, te, ako se ne dešavaju vanredne situacije, ukazivati na razmjere pojave, obilježja aktera uključenih u trgovinu i osnovne informacije o pravnim postupcima (Kangaspunta, 2007). Ovakav pristup je utoliko vrijedniji jer će se analizirati svi sudski predmeti u periodu nakon reforme krivičnoga pravosuđa, tako da neće biti uzorkovan dio populacije krivičnih predmeta, nego istraživana cijela populacija predmeta. Prigovor koji bi se mogao uputiti u smislu tamne brojke samo djelomice stoji, jer istraživanje nema namjeru procjenjivati razmjere trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, a fokus na karakteristike krivičnih postupaka (oblik, trajanje itd.) bilo bi gotovo nemoguće ostvariti nekim drugim metodama osim spomenutih. Reaktivne metode opterećene su vlastitim nedostacima, koji su mnogo krupniji od onih prisutnih kod dokumentacijske analize i sustavnoga evidentiranja dimenzija trgovine ljudima. Pogotovo istraživački rad sa ili o vulnerabilnim skupinama, poput osoba koje su iskusile psihički, emotivni ili fizički stres, zahtijeva razmatranje posljedica koje bi takvo istraživanje podrazumijevalo, pa je vjerojatno etički prikladnije koristiti nereaktivne metode (Withrow, 2014). Bilo koji oblik izravnoga promatranja žrtava i trgovaca je izuzetno teško, zapravo nemoguće, i jako opasno (Gozdziak, 2015), pa se nije ozbiljnije razmatralo. Vrijedna spomena jest činjenica da je konkretno istraživanje vremenski i finansijski ograničeno, što su također faktori koji se uzimaju u obzir prilikom odlučivanja o pristupu istraživanju.

Dokumentacijska i analiza sadržaja, koji će se koristiti u ovome istraživanju, mogu biti ekonomična opcija da se prikupe podaci o skupinama koje je teško doseći (Bryman, 2012), a uz to su i izvjesno osvježene u istraživanju trgovine ljudima, uglavnom zbog poteškoća sa pristupom zvaničnim podacima, dosadašnja dokumentacijska istraživanja, čak i u Sjedinjenim Državama, bila su rijetka (Gozdziak, 2015). I epistemološke pozicije istraživača

su bitne. Istraživači koji su obučeni i iskusni u sustavnome, metodičnom prikupljanju podataka i tendiraju numerički izražavati rezultate istraživanja, kao što je slučaj sa ovim istraživanjem, vjerojatno da će koristiti kvantitativni pristup, a oni koji preferiraju pisati u književnome obliku i prikupljati podatke u tekstualnom i zvučnom i slikovnom obliku putem intervjua i promatranja, vjerojatno će koristiti kvalitativni pristup (Creswell, 2014).

Sve navedeno ide u prilog pristupu primijenjenom u ovome istraživanju: jednokratna, uglavnom kvantitativna, deskripcija obilježja žrtava i počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, te drugih karakteristika pravnih postupaka putem analize pravomoćno okončanih sudskih predmeta.

METODOLOŠKI PRISTUP AKTUALNOG ISTRAŽIVANJA

Kako je navedeno u pregledu pristupa u istraživanju trgovine ljudima, istraživački nacrt u aktualnome istraživanju je presječni. Neki drugi, poput longitudinalnoga i eksperimentalnoga nisu komplementarni ciljevima istraživanja, a nacrt studije slučaja ocijenjen je da nije dobra opcija ako se želi obuhvatiti šira pojava.

Metoda prikupljanja podataka je dokumentacijska (arhivska) analiza pravomoćno okončanih sudskih predmeta u periodu iz naslova istraživanja, a koji su rezultirali kondemnatornim (osuđujućim) odlukama. Ona pruža vrijedan uvid u način na koji funkcionira sistem krivičnog pravosuđa u Bosni i Hercegovini kada je u pitanju procesuiranje trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, te, budući da će se analizirati svi sudski predmeti u periodu nakon reforme krivičnog pravosuđa 2003. godine, ima za cilj obuhvatiti cijelu populaciju predmeta, a ne samo dio (uzorak). Zbog razloga iznesenih niže, to je za niže sudske instance (sve osim Suda Bosne i Hercegovine) do 2010. godine bilo moguće ostvariti samo djelomice.

Implementator je razvio evidencijski obrazac i klasifikacijska pravila, te izvršio obuku dva istraživača. Prikupljani su podaci za nešto više od 50 varijabli za počinitelje i žrtve i oko 35 općih varijabli. Opće varijable odnosile su se na pravnu kvalifikaciju djela, faktički supstrat djela, podatke o hronologiji postupka (uključujući datum podizanja i potvrđivanja optužnice i datum donošenja pravomoćne presude), obliku postupka (uključujući i tzv. konsenzualnost, v. *infra*), utvrđivanje činjenica u postupku. Varijable o žrtvama uključivale su demografske podatke (spol, starost, stupanj obrazovanja, državljanstvo, bračni status, potomstvo, porodični odnosi, zaposlenost, imovno stanje), podatke o zaštiti žrtava, broj počinitelja od strane kojih je žrtva bila viktimizirana, mjestu viktimizacije, osobnim i porodičnim prilikama u kojima je žrtva živjela, kojim djelom je bila viktimizirana, uključujući naročito radnju, način i svrhu viktimizacije, te trajanje eksploatacije. Varijable koje su se odnosile na počinitelje uključivale su demografske podatke kao kod žrtava, raniju osuđivanost (uključujući detalje za koja krivična djela), konzumaciju alkohola i droga, krivičnopravne sankcije i mjere koje su izrečene. Nakon prikupljanja podataka od strane istraživača, podaci iz kreiranih baza su tehnički i logički ekstenzivno kontrolirani.

Predmeti su na osnovu sporazuma o saradnji i nakon potpisivanja izjava o povjerljivosti podataka, koji će se dobiti istraživanjem, upućeni od strane Visokog sudskog i tužiteljskog vijeća Bosne i Hercegovine i njegovog Centra za sudsku dokumentaciju implementatoru istraživanja. Podaci su se odnosili na odluke za sljedeća krivična djela:

Krivični zakon Bosne i Hercegovine

- član 185. Zasnivanje ropskog odnosa i prijevoz osoba u ropskom odnosu,
- član 186. Međunarodna trgovina ljudima i Trgovina ljudima (raniji KZ),
- član 186a. Organizovana međunarodna trgovina ljudima,
- član 187. Međunarodno navođenje na prostituciju i Vrbovanje radi međunarodne prostitucije (raniji KZ);

Krivični zakon Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine

- član 207. Navođenje na prostituciju,
- član 207a. Trgovina ljudima,
- član 207b. Organizovana trgovina ljudima,
- član 208. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije,
- član 216. stav 2. Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika;

Krivični zakon Republike Srpske

- član 145. Trgovina ljudima i član 198a. Trgovina ljudima (raniji KZ),
- član 146. Trgovina djecom i član 198b. Trgovina maloljetnim licima (raniji KZ),
- član 147. Udruživanje radi vršenja krivičnih djela trgovine ljudima i djecom i član 198 Organizovanje grupe ili zločinačkog udruženja za vršenje krivičnih djela trgovine ljudima i trgovine maloljetnim licima (raniji KZ),
- član 175. Iskorištavanje djece za pornografiju i član 199. Iskorištavanje djece i maloljetnih lica za pornografiju (raniji KZ),
- član 176. Iskorištavanje djece za pornografsku predstavu,
- član 169. Navođenje na prostituciju i član 198. Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije (raniji KZ),
- član 180. Navođenje djeteta na prostituciju,
- član 187. stav 2. Zapuštanje i zlostavljanje djeteta i član 207. stav 2. Zapuštanje i zlostavljanje djece (raniji KZ);

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine

- član 210. Navođenje na prostituciju,
- član 210a. Trgovina ljudima,
- član 211. Iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije,
- član 210b. Organizovana trgovina ljudima,
- član 219. stav 2. Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika.

Visoko sudsko i tužiteljsko vijeće Bosne i Hercegovine je iz svoje elektronske baze za upravljanje predmetima u sudovima (CMS) dostavilo ukupno 216 presuda koje su se odnosile na period počev od 2010. godine, kada je uspostavljena CMS baza, zaključno sa 15. julom 2021. godine. Za period od 2003. do 2010. godine koji nije pokriven CMS bazom pri Visokom sudskom i tužiteljskom vijeću Bosne i Hercegovine, samo su prikupljeni podaci od Suda Bosne i Hercegovine (ukupno 28 presuda), budući da bi pojedinačno prikupljanje podataka iz svih sudova u Bosni i Hercegovini zahtijevalo dodatno vrijeme, bilo bi upitno provođenje, te bi zasigurno znatno produžilo rok za završetak ovog projekta.

Uvidom u podatke zaključilo se da od 244 presude dostavljene za analizu u dosta slučajeva radilo o oslobađajućim presudama (31), presudama koje se ne odnose na trgovinu ljudima ili srodna krivična djela (13), velikom broju žalbenih predmeta (84), a koji su u konačnici tretirani kao jedan slučaj/predmet, te manjem broju presuda (12) koje se ponavljaju (duplikati). **Podaci koji su uzeti u analizu tako potječu iz 104 predmeta sa 319 žrtava i 148 počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela.** Za veliki broj varijabli u vezi sa žrtvama podaci se nisu mogli prikupiti. Osoba oštećena krivičnim djelom sporedni je krivičnoprocesni subjekt, što znači da se bez nje krivični postupak može pokrenuti, voditi i okončati. Otuda se o žrtvama moglo saznati samo u onoj mjeri u kojoj je sud za pravilno utvrđivanje činjenica i presuđivanje imao potrebu opisati i navoditi informacije o žrtvama, što je jako variralo od predmeta do predmeta. Često su žrtve pozivane kao svjedoci, pa se iz njihovih iskaza u tim predmetima moglo zaključivati u većoj mjeri nego u predmetima

gdje nisu pozivane kao svjedoci, no ni to nije pravilo. Veliki broj podataka o imovnom stanju, porodičnim odnosima, domaćinstvu u kojem je žrtva živjela prije viktimizacije, izvorima prihoda, konzumaciji alkohola i droga, kažnjavanosti, zaposlenosti, stupnju obrazovanja, pa i starosti, nisu mogli biti prikupljeni. Kako su lični podaci počinitelja uslov za ispunjavanje tzv. subjektivnog identiteta presude i optužbe, to su podaci o počiniteljima u izreci presude bili mnogo uniformniji i dostupniji za prikupljanje, mada je i tamo primijećena neujednačena praksa sudova u smislu koje će se informacije iznijeti.

OPĆI PODACI O ANALIZIRANIM PREDMETIMA

Sud koji je učestvovao u donošenju presude

Kada se pogledaju frekvencije donošenja pravomoćnih odluka po sudskim instancama koje su ih donijele (v. tablicu niže), najviše presuda u vezi sa krivičnim djelom Trgovine ljudima, te srodnim krivičnim djelima, donio je Sud Bosne i Hercegovine (28). Od ovog broja najviše presuda se odnosi upravo na krivično djelo Trgovine ljudima iz člana 186. KZ BiH, ali nije zanemarljiv ni broj presuđenih predmeta koje se tiču Međunarodnog navođenja na prostituciju iz člana 187. KZ BiH. Također, primjetno je da se pojedine presude tiču utvrđenja da su ista djela počinjena u okviru organizovanog kriminala, dok se u pojedinim slučajevima radilo o presuđenju za dogovor za učinjenje upravo ovih krivičnih djela. Pri tome, vrlo često se u predmetima u vezi sa krivičnim djelima trgovine ljudima i međunarodnog navođenja na prostituciju javljaju i druga krivična djela, te se u tom smislu izdvajaju krivična djela pranja novca, porezne utaje, nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata, te posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga (po državnom ili entitetskom zakonodavstvu).

Kantonalni sud u Tuzli je sljedeći po broju donesenih presuda, a radi se o 25 donesenih odluka. Od toga je donio osam samostalnih presuda postupajući kao sud prve instance (nisu preispitivane po žalbi), devet presuda je preispitivano od strane Vrhovnog suda FBiH, dok je u osam presuda postupao kao žalbeni sud u odnosu na sudove iz područja njegove mjesne nadležnosti. I pred ovim Sudom su očigledno najviše procesuirana krivična djela navođenja na prostituciju i nekoliko djela trgovine ljudima, po zakonodavstvu iz nadležnosti ovog suda.

Vrhovni sud FBiH donio je četrnaest presuda postupajući po žalbama na presude kantonalnih sudova. Prevladava krivično djelo Navođenje na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH.

Osnovni sud u Banja Luci i Opštinski sud u Tuzli donijeli su po sedam presuda iz ove oblasti. Osnovni sud u Banja Luci donio je pet samostalnih odluka, dok su dvije odluke preispitivane od strane Okružnog suda u Banja Luci. Mogu se detektovati krivična djela Trgovina ljudima radi vršenja prostitucije iz člana 198. KZ RS, zatim Zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica iz člana 207. stav 2. KZ RS, dok se u vezi s istima pojavljuje i krivično djelo Ugrožavanje sigurnosti iz člana 169. KZ RS.

Općinski sud u Tuzli donio je tri samostalne odluke, dok su četiri odluke preispitivane od strane Kantonalnog suda u Tuzli, a iste se tiču krivičnog djela Navođenje na prostituciju člana 210. KZ FBiH, a kao krivično djelo u istim predmetima može se pronaći i krivično djelo Posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga iz člana 239. KZ FBiH.

Osnovni sud Brčko Distrikta je za ispitani period donio 5 samostalnih presuda, a radi se o krivičnim djelima srodnim iz oblasti trgovine ljudima, i to Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika iz člana 216. KZ BD BiH, Navođenje na prostituciju iz člana 207. KZ BD BiH. U vezi sa ovim krivičnim djelima je i Spolni odnos s djetetom iz člana 204. BD BiH.

Isti broj odluka donio je i Okružni sud u Banja Luci, i to tri samostalne odluke, a dvije postupajući kao žalbeni sud u odnosu na osnovni sud sa područja svoje mjesne nadležnosti, a radi se o krivičnom djelu Trgovine ljudima radi vršenja prostitucije iz člana 198. KZ RS.

Kantonalni sud u Novom Travniku donio je 4 presude koje su preispitivane od strane Vrhovnog suda FBiH, a može se uočiti krivično djelo Navođenja na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH, kao i Silovanje iz člana 203. KZ FBiH.

Po tri odluke donijeli su Kantonalni sud u Bihaću, Kantonalni sud u Sarajevu i Opštinski sud u Gradačcu. Kantonalni sud u Bihaću je donio jednu samostalnu odluku postupajući kao sud prve instance, dok je dvije presude donio postupajući kao žalbeni sud, a mogu se detektovati krivična djela Navođenja na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH, kao i Bludne radnje iz člana 208. KZ FBiH. Kantonalni sud u Sarajevu je donio dvije samostalne odluke, a jedna je preispitivana od strane Vrhovnog suda FBiH, a u presuđenim predmetima se uz krivično djelo Navođenja na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH, javljaju i krivična djela Pranje novca iz člana 272. KZ FBiH, Silovanje iz člana 203. KZ FBiH, Nanošenje teške tjelesne ozljede iz člana 173. KZ FBiH, Neovlašteno posjedovanje municije iz člana 3. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o posjedovanju, držanju i nošenju oružja i municije Kantona Sarajevo, krivično djelo iz člana 52. stav 1. tačka a) Zakona o nabavljanju, držanju i nošenju oružja i municije Kantona Sarajevo. Opštinski Sud u Gradačcu je donio dvije samostalne presude, a jedna je preispitivana od strane Kantonalnog suda u Tuzli, te se iste tiču krivičnog djela Navođenja na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH.

Po dvije odluke su donijeli sudovi: Okružni sud u Doboju (dvije samostalne), Općinski sud u Zenici (jedna samostalna i jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Zenici), Općinski sud u Sarajevu (dvije samostalne), Općinski sud u Srebreniku (jedna samostalna i jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Tuzli), Općinski sud u Visokom (dvije samostalne), Osnovni sud Gradiška (dvije samostalne), Općinski sud u Bosanskoj Krupi (jedna samostalna i jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Bihaću), Općinski sud u Živinicama (jedna samostalna i jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Tuzli) i Osnovni sud u Modriči (dvije samostalne). Suštinski se pretežno radi o krivičnom djelu u vezi sa navođenjem na prostituciju, odnosno trgovinu ljudima radi vršenja prostitucije, dok se u odnosu na predmete pred Okružnim sudom u Doboju javlja i Trgovina ljudima iz člana 198a. KZ RS, Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici iz člana 208. KZ RS, Trgovina maloljetnim licima iz člana 198b. KZ RS Presude Općinskog suda u Srebreniku, pored krivičnog djela Navođenja na prostituciju iz člana 210. KZ FBiH, tiču se i krivičnih djela Posjedovanje i omogućavanje uživanja opojnih droga i Lažno prijavljivanje iz članova 239. i 347. KZ FBiH. Odluke Osnovnog suda u Modriči tiču se krivičnog djela Zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica iz člana 207. KZ RS.

Po jednu odluku donijeli su: Općinski sud u Bihaću (jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Bihaću), Općinski sud u Cazinu (jedna samostalna), Općinski sud u Kalesiji (jedna preispitana od strane Kantonalnog suda u Tuzli), Općinski sud u Lukavcu (jedna samostalna), Općinski sud u Tešnju (jedna samostalna), Općinski sud u Travniku (jedna samostalna), Kantonalni sud u Zenici (jedna žalbena u odnosu na općinski sud), Osnovni sud u Foči (jedna samostalna), Osnovni sud u Zvorniku (jedna preispitana od strane Okružnog suda u Bijeljini), Okružni sud u Bijeljini (jedna žalbena u odnosu na osnovni sud). Pretežu inkriminacije u vezi navođenja na prostituciju, a npr. pred Osnovnim sudom u Foči javlja se i krivično djelo Zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica iz člana 207. KZ RS.

Kada se pogledaju interpretirani podaci, može se primjetiti ravnomjerna frekvencija donesenih odluka od strane entitetskih sudova, gdje se jedino izdvaja Kantonalni sud u Tuzli, sa nešto većim brojem donesenih odluka. Primat definitivno ima Sud BiH, sa najvećim brojem do sada donesenih odluka na osnovu ispitanog perioda. Ono što je po ovom parametru značajno bilo izdvojiti, to je i na koja krivična djela se odnose donesene presude sudova. Neosporno je da prevladava inkriminacija trgovine ljudima (u širem smislu) koja se najčešće manifestira kroz radnje navođenja na prostituciju. Očekivano je i da se uz isto javljaju i druga krivična djela, kako ona koja su usko vezana za cilj trgovine ljudima, a to je sticanje koristi, pa se uočava i krivično djelo pranja novca, kao i Porezne utaje (Sud BiH naročito), tako i ona krivična djela kojima se žrtve dodatno izlažu nasilju, kao što je silovanje, teške tjelesne ozljede i sl. Konačno, ova vrsta kriminaliteta uz sebe povlači i druga krivična djela, nesrodna po bitnim elementima, ali očekivano vršena od ovog profila počilaca, kao što su krivična djela u vezi sa zloupotrebama opojnih droga, neovlaštenog držanja oružja i municijom i dr.

Budući da je Sud Bosne i Hercegovine bio jedini stvarno nadležan za krivično djelo Trgovine ljudima sve do reformi unazad nekoliko godina, ne iznenađuje da dominira brojem donesenih presuda iz analiziranoga područja kriminaliteta. Uz to, i ranije spomenuta okolnost metodologijske prirode (presude se za sva krivična djela u CMS sistemu, na osnovu kojeg su identificirane i pribavljene presude za ovu analizu, odnose na period 2010. godina i kasnije, a istraživanjem se za period do 2010. godine moglo zahvatiti samo presude koje je donio upravo Sud Bosne i Hercegovine) također je utjecala na ovu činjenicu. Kako je to navedeno u kasnijim odjeljcima analize, uglavnom su najčešće lokacije gdje se dešava eksploatacija trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima gusto naseljeni gradski centri za koje su mjesno nadležni spomenuti sudovi, što se dodatno odražava na ovdje izloženu statistiku.

NAZIV SUDA	n	%
Kantonalni sud u Bihaću	1	1.0
Kantonalni sud u Novom Travniku / Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine	4	3.8
Kantonalni sud u Sarajevu	2	1.9
Kantonalni sud u Sarajevu/Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine	1	1.0
Kantonalni sud u Tuzli	8	7.7
Kantonalni sud u Tuzli/Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine	9	8.7
Okružni sud u Banja Luci	3	2.9
Okružni sud u Doboju	2	1.9
Općinski sud Tuzla	3	2.9
Općinski sud u Bihaću/Kantonalni sud u Bihaću	1	1.0
Općinski sud u Bosanskoj Krupi	1	1.0
Općinski sud u Bosanskoj Krupi/Kantonalni sud u Bihaću	1	1.0
Općinski sud u Cazinu	1	1.0
Općinski sud u Gradačcu	2	1.9
Općinski sud u Gradačcu/Kantonalni sud u Tuzli	1	1.0
Općinski sud u Kalesiji/Kantonalni sud u Tuzli	1	1.0
Općinski sud u Lukavcu	1	1.0
Općinski sud u Sarajevu	2	1.9
Općinski sud u Srebreniku	1	1.0
Općinski sud u Srebreniku/Kantonalni sud u Tuzli	1	1.0
Općinski sud u Tešnju	1	1.0
Općinski sud u Travniku	1	1.0
Općinski sud u Tuzli/Kantonalni sud u Tuzli	4	3.8
Općinski sud u Zenici	1	1.0
Općinski sud u Živinicama	1	1.0
Općinski sud u Živinicama/Kantonalni sud u Tuzli	1	1.0
Općinski sud Visoko	2	1.9
Općinski sud Zenica/Kantonalni sud u Zenici	1	1.0
Osnovni sud Brčko distrikta BiH	5	4.8
Osnovni sud u Banja Luci/Okružni sud u Banja Luci	2	1.9
Osnovni sud u Banja Luci	5	4.8
Osnovni sud u Foči	1	1.0
Osnovni sud u Gradišci	2	1.9
Osnovni sud u Modriči	2	1.9
Osnovni sud u Zvorniku/Okružni sud u Bijeljini	1	1.0
Sud BiH	28	26.9

Pojavni oblici djela

Kao pojavni oblici ove vrste kriminaliteta javljaju se sljedeći, redoslijedom od najčešće zastupljenog:

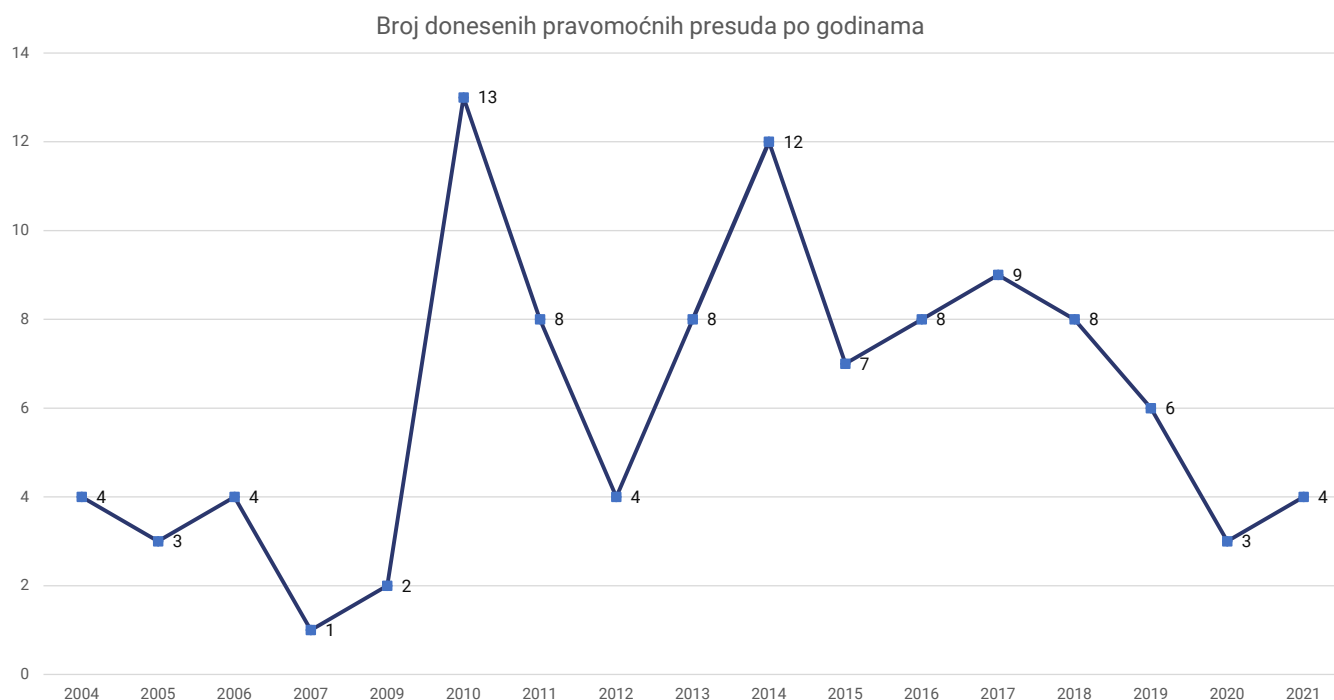
1. navođenje na prostituciju (60 predmeta),
2. podjednako trgovina djecom i maloljetnicima; zapuštanje i zlostavljanje djeteta u svrhu prinudnog rada za počinitelja/prisiljavanja na prosjačenje/iskorištavanja djeteta; te osnovni oblik trgovine ljudima (po 11 predmeta),
3. međunarodno navođenje na prostituciju (7 predmeta),
4. podjednako organizirana trgovina ljudima; zasnivanje ropuskog odnosa; organizirana trgovina ljudima i međunarodno navođenje na prostituciju; kao i međunarodno navođenje na prostituciju (po 1 predmet).

Očigledno je da broj pojava oblika nadmašuje utvrđeni broj predmeta, što se može pripisati viktimizaciji sa više oblika djela.

Kod navođenja na prostituciju kao pojavni oblik načina iskorištavanja najčešće se javlja prostitucija u apartmanima i stanovima, pri čemu je kod međunarodnog elementa, te organizovanog kriminaliteta (trgovine ljudima) u vezi s ovim djelima, zastupljeno i iskorištavanje tzv. „ Eskort djevojaka“, te prostitucija u erotskim barovima i klubovima za odrasle.

Kod trgovine djecom i maloljetnicima, te zapuštanja i zlostavljanja djeteta, mogu se uočiti pojavni oblici u svrhu prosjačenja, prinudnog rada, kao i činjenja usluga i vršenja krivičnih djela za počinioca, a javljaju se i zadovoljavanje vlastite pohote, te seksualna eksploatacija izradom pornografskog sadržaja.

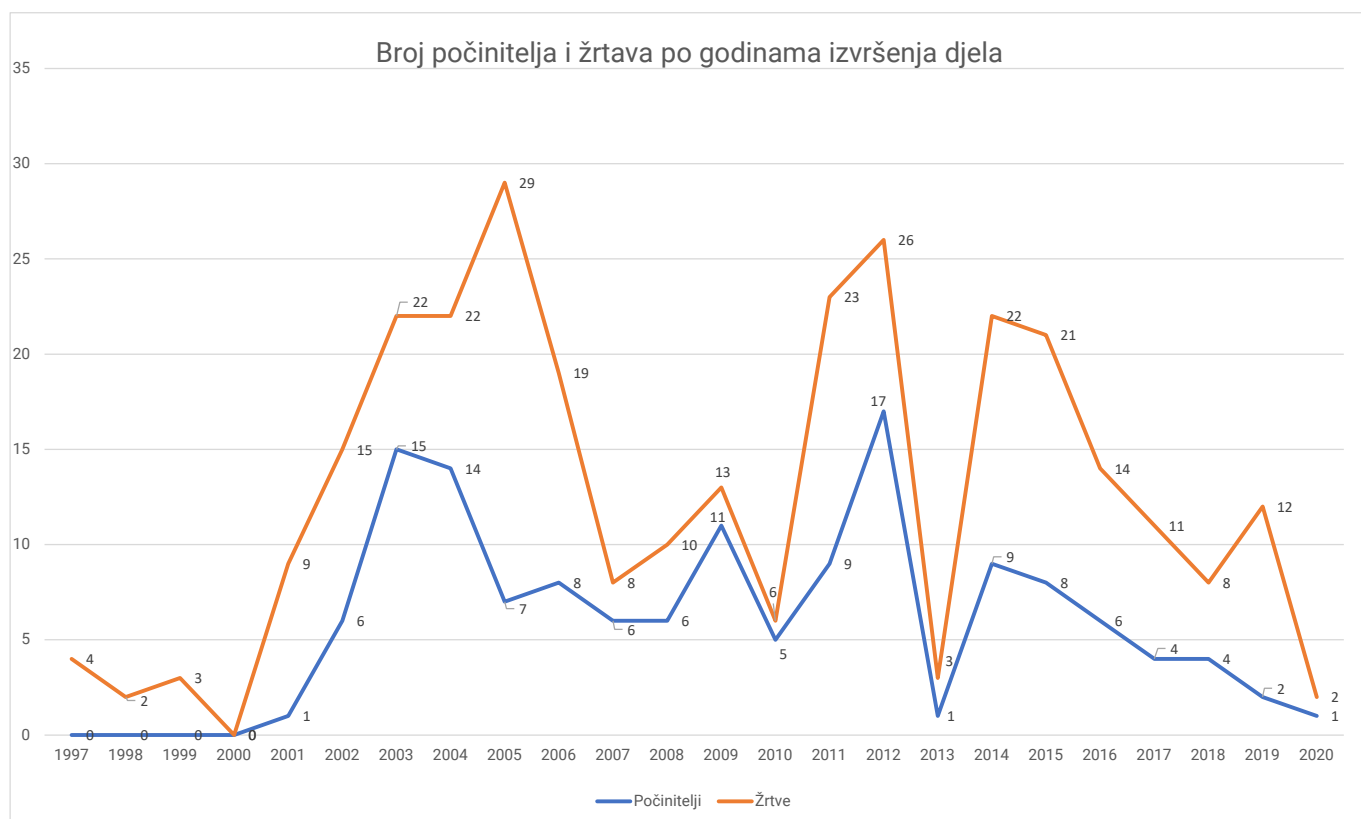
OBLIK DJELA TRGOVINE LJUDIMA ILI SRODNIH DJELA	N	%
Osnovni oblik trgovine ljudima	11	10,6
Trgovina djecom i maloljetnicima	11	10,6
Organizirana trgovina ljudima	1	1
Navođenje na prostituciju (tuzemno)	60	57,7
Međunarodno navođenje na prostituciju	7	6,7
Zasnivanje ropuskog odnosa	1	1,0
Zapuštanje i zlostavljanje djeteta u svrhu prinudnog rada za počinitelja/prisiljavanja na prosjačenje/iskorištavanja djeteta	11	10,6
Organizirana trgovina ljudima i međunarodno navođenje na prostituciju	1	1,0
Tuzemno i međunarodno navođenje na prostituciju	1	1,0

Dinamika donošenja presuda i broja počinitelja i žrtava

Što se tiče dinamike donošenja presuda, uočljivo je da je najveći broj analiziranih predmeta pravomoćno okončan 2010. godine (13 predmeta), kao i 2014. godine (12 predmeta). Zatim slijedi 2017. godina sa devet okončanih predmeta. Nadalje, po osam predmeta je okončano tijekom 2011., 2013., 2016. i 2018. godine. Tijekom 2015. godine je okončano sedam predmeta, dok je 2019. godine okončano šest predmeta. Po četiri predmeta su okončana 2004., 2006., 2012. i 2021. godine, po tri predmeta su završena tijekom 2005. i 2020. godine. Konačno, dva predmeta su završena u 2009. godini, dok je jedan predmet završen 2007. godine.

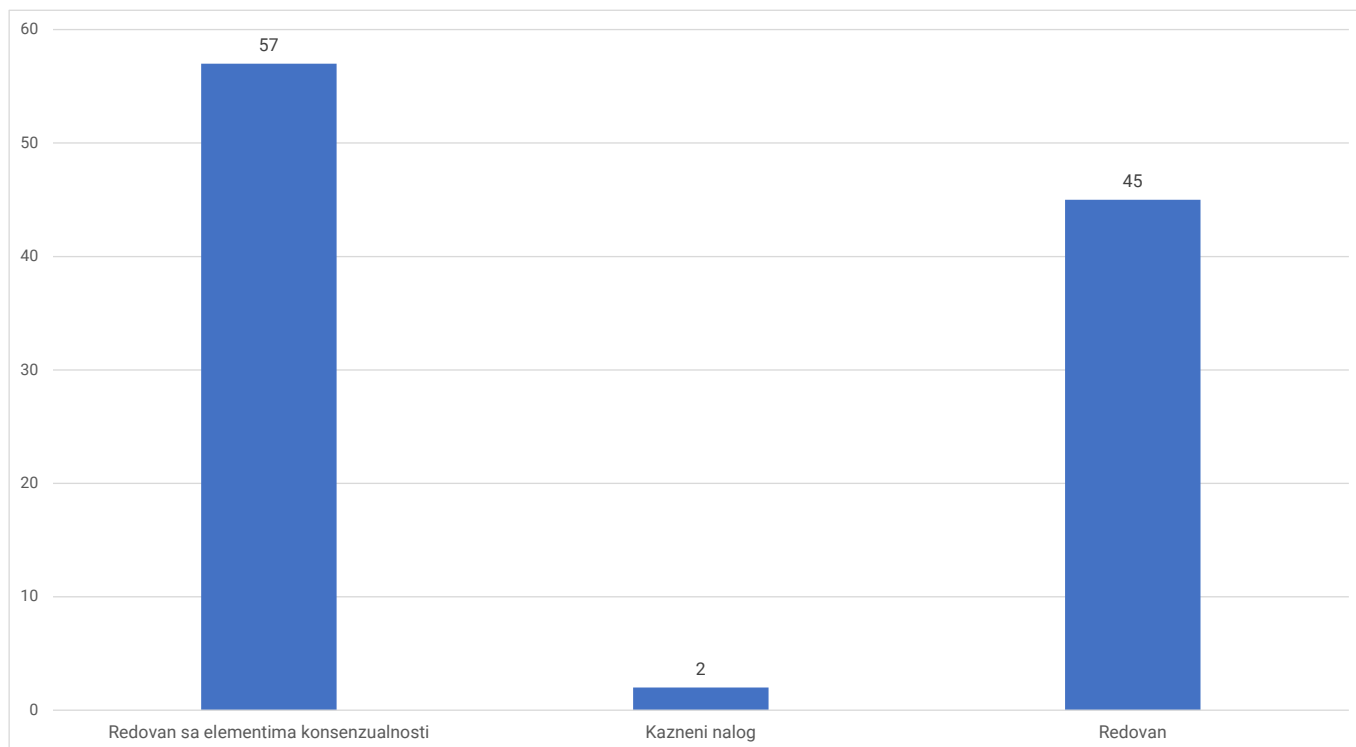
Usprkos trendu smanjenja broja žrtava u regiji Zapadnoga Balkana (UNODC, 2020), u Bosni i Hercegovini je brojka počinitelja i žrtava relativno stabilna i kreće se u prosjeku oko 14 žrtava, odnosno oko 7 počinitelja godišnje, barem sudeći po podacima iz pravomoćnih presuda (v. graf niže o broju počinitelja i žrtava prema godinama izvršenja djela). Brojka žrtava iz pravomoćnih presuda je sigurno manja od stvarnih razmjera viktimizacije trgovinom ljudima u Bosni i Hercegovini i to, sudeći po podacima Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima (2017., 2018., 2019., 2020. i 2021.) za period 2016.-2020. godina, šest i pol puta manja. U spomenutom periodu, naime, po podacima Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima u prosjeku je identificirano oko 60 žrtava godišnje, a prema podacima iz presuda, tek nešto preko devet. Iako razlike proizlaze iz drukčije metodologije (Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima raspolaže podacima iz mnogo većeg broja institucija koji se na različite načine bave žrtvama trgovine ljudima, te registruje i izvještava o identifikovanim potencijalnim žrtvama trgovine ljudima), ipak nude okvir unutar kojega je moguće kratko spomenuti odnos pravosudno registrirane i potvrđene brojke žrtava trgovine ljudima. Treba uzeti u obzir i to da se nekada podaci iz sudskih spisa mogu odnositi samo na neke kategorije učinitelja, naročito kod međunarodne trgovine ljudima (npr. oni koji su se bavili regrutiranjem žrtava, zatim osobe koje su vršile prijevoz žrtava i osobe koje su direktno bile uključene u eksploataciju), o čemu govore brojne studije širom svijeta (Albanese, 2007). Ukoliko se promatraju podaci koje su producirale druge institucije u Bosni i Hercegovini, situacija također ukazuje da je tamna brojka barem nekoliko puta veća od stvarne. Tako se prema izvještaju Institucije ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2009) navodi da je prosjačenje evidentirano od strane centara za socijalni rad dosta prisutno i broji se stotinama žrtava godišnje, dok je za devetnaestogodišnji period obuhvaćen ovom analizom taj broj značajno manji i iznosi tek četrnaest žrtava (v. više u odjeljcima niže).

Kao što se vidi iz grafa niže, poseban (skraćeni) postupak za izdavanje krivičnog naloga vođen je u samo dva slučaja. Ostalo su redovni krivični postupci, čiji je značajan broj uključivao neki oblik konsenzualnosti¹⁴ u postupku. Najčešće je to zaključenje sporazuma o priznanju krivnje (u 41 ili 39,4% predmeta), a nešto rjeđe izjašnjavanje optuženika da je kriv na ročištu za izjašnjenje o krivnji/glavnom pretresu (u 16 ili 15,4% predmeta). Sličan iznos zaključenih sporazuma o priznanju krivnje ustanovili su i drugi istraživači u Bosni i Hercegovini (npr. Centar ženskih prava, 2020).

Tako visok stupanj zaključenih sporazuma o krivnji nije saglasan sa preporukama Vijeća Evrope, koji npr. zbog potrebe uvjerljivije kaznene politike u svojim izvještajima za Hrvatsku preporučuju isključivanje mogućnosti pregovaranja o krivnji za krivična djela trgovine ljudima i srodna djela (Derenčinović, 2020). Možda je ovakve, u izvjesnoj mjeri, radikalne preporuke teško (i besmisleno) doslovno provesti, ali se postupanje tužiteljstava, koji su dužni prikupljati dokaze o imovinskopравnom zahtjevu i oduzimanju imovinske koristi vezanim za krivično djelo i predlagati njihovo dosuđivanje, teško može razumjeti. To zbog toga što iako je dogovarano brže okončanje krivičnog postupka putem nekih od oblika konsenzualnosti, isto ne treba isključivati kompenzaciju žrtava i oduzimanje koristi koje je počinitelj nezakonito stekao, nego se upravo mora voditi računa da sporazum o priznanju krivnje ne bude na štetu oštećenog odnosno žrtve krivičnog djela (GRETA, 2018). U jednoj dosta poznatoj studiji iz Sjedinjenih Američkih Država, koja se bavila analizom učinaka novih zakonodavnih rješenja na sudsku praksu procesuiranja trgovine ljudima, (Farell i dr., 2013) na osnovu analize 140 sudskih predmeta ukazuju da široke diskrecione ovlasti tužilaca, nepostojanje razvijene sudske prakse i instruktivnih akata, nesuradnja žrtava, nedostatak specijalizacije i obuka direktno dovode to toga da se brojni slučajevi prebacuju u nadležnosti nižih (državnih i okružnih) tužilaštava, a da se većina procesuiranih slučajeva na kraju svodi na druga, srodna krivična djela poput navođenja na prostituciju. Spomenute su parapenalne mjere (v. izlaganja infra) u analiziranoj sudskoj praksi, unatoč ovakvome načelnom stavu, dosuđivane jako rijetko.

¹⁴ Konsenzualnost (lat. *consensus*: suglasje, sklad, sporazum) znači kako je među mogućim strankama (prije početka postupka) ili strankama (tokom trajanja postupka) postignut dogovor o načinu izbjegavanja krivičnog postupka (ako postupak još nije pokrenut) ili o okončanju (već započetog) krivičnog postupka, a pravni je učinak takvog dogovora (suglasnosti) određen zakonom (Tomašević, 2009).

PODACI O ŽRTVAMA

Istraživanjem je ustanovljena viktimizacija ukupno 319 žrtava iz 104 slučaja. Brojka identificiranih žrtava je sigurno manja od stvarne zbog tzv. institucionalne pristranosti. Policija i pravosudni sistem, naime, itekako variraju u svome fokusu na pojedine oblike kriminaliteta, pa ako je pojačan, mogu se očekivati veće registrirane brojke žrtava (i obrnuto). Osim toga, ti su slučajevi uzeti ozbiljno do mjere da se vodio krivični postupak, koja okolnost će ovisiti od sposobnosti organa formalne socijalne kontrole da prepoznaju žrtve (i što će također ovisiti o nekim faktorima, npr. pripadnici nekih etničkih skupina ili maloljetne osobe), ali i od spremnosti žrtava da prepoznaju svoj status i sarađuju sa vlastima. Teško je procjenjivati razmjer pravosudno identificiranih žrtava u odnosu na stvarni obim viktimizacije, ali je sigurno da je stvarna brojka veća od formalno registrirane (Tyldum & Brunovskis, 2005).

Demografski podaci o žrtvama

Spol

Istraživanjem je utvrđeno da je velika većina (307 ili 96,2%) žrtava ženskoga spola, a tek 12 (3,8%) je muškoga. Ovakav je nalaz saglasan sa trendovima u regiji Zapadnoga Balkana, gdje je također zabilježeno da su žrtve trgovine ljudima velikom većinom ženskoga spola koje se seksualno eksploatiraju (UNODC, 2020). I u Evropskoj uniji je zabilježena prevalencija osoba ženskog spola u viktimiziranoj populaciji u sličnom udjelu kao i u ovom istraživanju - oko 80% (Hughes, 2017; Massey & Rankin, 2020).

Žene se smatraju vulnerabilnijim u smislu viktimizacije trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima, jer su većina korisnika usluga žrtava seksualne eksploatacije heteroseksualni muškarci. Pod utjecajem kulturoloških kretanja, otvaranja granica, komercijalizacije procesa seksualne eksploatacije i brojnih drugih, muški segment ukupne populacije kontinuirano i višestruko više (u odnosu na ženski dio) potražuje seksualne usluge (ženskih) žrtava, tako da ovakva „potražnja“ objašnjava golemu „ponudu“ za pružateljima seksualnih usluga koju osiguravaju počinitelji krivičnih djela (Papantoniou-Frangouli & Moritz, 2010; O'Brien, Hayes, & Carpenter, 2013). Čini se da su Massey i Rankin (2020) u pravu kada tvrde da je trgovina ljudima tržišno orijentirana kriminalna industrija, sa armijom konzumenata voljnih da plate usluge koje su inače nedostupne ili su jeftinije od legalnih.

Razlozi u većoj viktimizaciji žena leže djelomice i u manjim poslovnim prilikama za žene na legalnom tržištu radne snage¹⁵, koja činjenica je zabilježena i u istraživanjima u inostranstvu (npr. Hopkins & Nijboer, 2001) i koja može pomoći objasniti ogromnu prevalenciju žena u viktimiziranoj populaciji.

Istraživanjem je utvrđeno da je vjerovatnije da će žrtve ženskoga spola biti seksualno eksploatirane, a muške prisiljavane na prosjačenje i prinudan rad, koji nalaz je statistički značajan ($\chi^2(10)=86,018, p<0,05$). Slična situacija zabilježena je i u regiji Jugoistočne i Centralne Evrope (UNODC, 2018).

Starost

Prosječna starost žrtava je 14 godina (podaci potječu od 70 žrtava, tj. oko petine svih žrtava). Ovakav se nalaz ima uzeti sa velikom rezervom, jer podaci potječu, kako je navedeno, od malog broja žrtava i moguće da je stvarna slika bitno drugačija. Budući da su oštećenici sporedni krivičnoprocesni subjekti, starost žrtve nije činjenica koja je presudna za utvrđivanje krivičnopravne stvari, pa se može razumjeti zašto presude često nisu sadržavale podatke o starosti žrtve. Starost žrtve je, međutim, naročito značajna za utvrđivanje posebnih oblika djela trgovine ljudima i navođenja na prostituciju, gdje je žrtva maloljetna osoba. Kako se tamo radi o činjenici koja ulazi u zakonski opis djela, to ju je bilo potrebno utvrditi bilo navođenjem egzaktnih podataka o starosti, bilo načelnim naznačavanjem da se radi o malodobnim osobama. Ukoliko se promatraju podaci koji potječu samo od punoljetnih žrtava ($n=7$), prosjek starosti je oko 23 godine, što je konzistentno sa ranijim istraživanjima koja se odnose na Bosnu i Hercegovinu (Surtees, 2005).

Iako se trebaju uzeti sa golemom rezervom, podaci iz ovoga istraživanja u suglasju su i sa istraživanjima u inostranstvu, koja također sugeriraju da su žrtve mlade ženske osobe (McCabe, 2018; Vocks & Nijboer, 2000; Hopkins & Nijboer, 2001). McCabe smatra da su ove karakteristike žrtava očekivane budući da je seksualna eksploatacija dominantan cilj trgovine ljudima, što je „ponuda“ atraktivnija, to je veća cijena i cijeli je pothvat za počinitelje isplativiji.

Malodobnih je nešto više od jedne petine (74 ili oko 23%). Takav je nalaz sličan rezultatima dobijenim u istraživanju koje je provela Hughes (2017) i koje analizira podatke od nekoliko desetina hiljada žrtava eksploatiranih u zemljama Evropske unije. Tamo je procent djece u ukupnoj brojci viktimiziranih osoba 15%. Podaci u ovom istraživanju potječu, kako je to nekoliko puta naznačeno, iz sudskih presuda u kojima se podaci o starosti žrtava ne iznose u detalje, pa je moguće da je ova okolnost utjecala na nešto više udjele djece i maloljetnika u viktimiziranoj populaciji. Činjenica da se radi o podacima iz sudskih presuda vjerovatno stoji u pozadini nesuglasja sa podacima Vijeća Evrope koje iznosi Derenčinović (2020) i koji koriste drugačiju metodologiju, gdje je ustanovljeno da je udio maloljetnika u viktimiziranoj populaciji u Bosni i Hercegovini značajno veći (svaka druga žrtva je malodobna). Razlike se vjerovatno imaju pripisati periodu, načinu prikupljanja podataka i zahvatu istraživanja.

Stupanj obrazovanja

Podaci o obrazovanju potječu od vrlo maloga broja žrtava i bilo kakvo šire zaključivanje ne bi imalo naročitoga smisla. Slabo obrazovanje je inače registrirano u ranijim istraživanjima (Surtees, 2005) viktimiziranosti trgovinom ljudima i srodnim oblicima kriminaliteta.

	n	%
Nepotpuna osnovna škola	3	.9
Osnovna škola	5	1.6
Srednja škola	5	1.6

¹⁵ U Bosni i Hercegovini žene su u većim razmjerima nezaposlene nego muškarci (za oko 5%). Zvanični podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine dostupni su na https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_BS.pdf.

Državljanstvo

Najveći broj žrtava potječe iz Bosne i Hercegovine. Rezultati ukazuju da su se sve do početka druge decenije XXI st. u presudama pojavljivale žrtve koje su dolazile uglavnom iz istočnoevropskih zemalja, poput Ukrajine, Moldavije, Rumunjske, da bi zadnjih desetak godina prevladavale žrtve iz Bosne i Hercegovine, te pokoja žrtva iz susjednih zemalja. Ukrajina i Moldavija su u mnogim izvještajima o borbi protiv trgovine ljudima etiketirane kao zemlje porijekla žrtva trgovine ljudima na putu ka Bosni i Hercegovini. Pomak na domaće državljanke kao dominantne žrtve trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela zapravo se počeo registrirati već 2002. godine, uglavnom zbog otežanog transporta stranih državljanke i većeg fokusa istražnih organa na identifikaciju domaćih državljana trgovine (Surtees, 2005).

Detalji o državljanstvu žrtve za ukupnu analiziranu populaciju se nalaze u tablici niže:

DRŽAVLJANSTVO	n	%
BiH	237	74.3
Bugarska	1	.3
Makedonija	1	.3
Moldavija	20	6.3
Njemačka	1	.3
R Hrvatska	3	.9
R Makedonija	1	.3
R Srbija	10	3.1
Rumunija	12	3.8
Rusija	3	.9
Srbija i Crna Gora	2	.6
Ukrajina	15	4.7

Ovakva je slika dosta saglasna sa podacima Ureda za droge i kriminalitet iz njihove studije o organiziranom kriminalitetu na Zapadnom Balkanu, gdje se navodi da Bosna i Hercegovina odstupa od ostalih zemalja na način da su velika većina (oko 90%) žrtava trgovine ljudima domaće državljanke, što je iznad udjela domaćih državljanke u ukupnoj viktimiziranoj populaciji (koji iznosi oko 56%) za sve zemlje u analiziranom području (UNODC, 2020). I Derenčinović (2020) navodi da su u evaluacijskim izvještajima posebnog tijela Vijeća Evrope (GRETA) za 2013.-2014. godinu također velika većina (oko 96,5%) žrtava u Bosni i Hercegovini domaći državljani. Brojke vrlo slične onima koje je objavio Ured iznosi i Hughes (2017), a koji se odnose za veliki broj žrtava (preko 20.000) identificiranih u Evropskoj uniji, što ukazuje da je profil žrtve u pogledu državljanstva u Bosni i Hercegovini vrlo vjerovatno donekle drugačiji u odnosu na druge evropske zemlje.

Bračni status i potomstvo

Većina žrtava (od onih za koje su se mogle prikupiti podaci, N=100) bile su neudate (v. tablicu niže), a za osamnaest žrtava (5,6% uzorka) moglo se utvrditi da imaju djecu. Ovakav se podatak podudara sa istraživanjima pro-

vedenim u inostranstvu (Vocks & Nijboer, 2000; Moens, 2001), ali i ranijim istraživanjima u Bosni i Hercegovini (Surtees, 2005). Surtees navodi da status neudate osobe implicira veću slobodu za prihvaćanje moralno neprihvatljivih poteza poput prihvaćanja riskantnih obećanja trgovaca, a kod maloga broja žrtava - majki ukazuje na povećanu ranjivost trgovinom i srodnim oblicima eksploatacije jer žrtva najčešće nema puno (ako ikako) prilika za legalan rad i skrb za familiju.

	n	%
Oženjen/udata	5	1,6
Neoženjen/neudata	88	27,6
Udovica/udovac	1	,3
Razveden/razvedena	4	1,3
Vanbračna zajednica	1	,3

Odnosi u porodici

Jedno od zanimljivih pitanja koje se izdvaja iz sudskih presuda koje su bile predmet analize trgovine ljudima, je i pitanje odnosa u porodici između žrtve trgovine ljudima sa majkom ili ocem. Ovo pitanje odnosa žrtva sa roditeljima može posebno biti zanimljivo kada je riječ o maloljetnicima kao žrtvama trgovine ljudima, jer je nažalost predmet zanemarivanja maloljetnika, odnosno nebrige od strane roditelja, te za posljedicu povlači krivičnu odgovornost roditelja u smislu zapuštanja i zlostavljanja djece, a djecu čini pogodnim žrtvama kako vlastitih roditelja u smislu prinudnog rada, tako i žrtvama drugih lica u druge oblike eksploatacije. Teži oblik djela zapuštanja i zlostavljanja djeteta je prinuđivanje na pretjerani rad ili rad koji ne odgovara maloljetniku. U praksi se često dešava da je tanka linija razgraničenja između spomenutog krivičnog djela i djela trgovine ljudima. Teži oblik krivičnog djela zanemarivanje djece zbog prinuđivanja na rad, se razlikuje od djela trgovine ljudima prvo jer učinilac krivičnog djela zapuštanja i zlostavljanja djeca može da bude samo lice koje ima dužnost vaspitanja i dužnost zbrinjavanja djeteta. S obzirom da teži oblici djela zanemarivanje brige nad djetetom podsjećaju na trgovinu ljudima, zabrinjavajuće je što je zakonom daleko blaža kazna propisano za ovo krivično djelo u odnosu na krivično djelo trgovine ljudima, što ostavlja pravo izbora nadležnim organima da se opredijele za povoljniju zakonsku inkriminaciju¹⁶.

Odnosi u porodici kao jedan od faktora koji čini pogodnom žrtvom trgovine ljudima, posebno kada je djeteta žrtva zlostavljanja u porodici, ukazuju na jedan naučeni obrazac ponašanja koji i nije tako stran žrtvama trgovine ljudima. Tako je za deset žrtava ocijenjeno da je odnos žrtve trgovine ljudima sa majkom površan, u četiri slučaja da je žrtva zlostavljana od majke, dok u devet predmeta je žrtva zlostavljana od oca, u šest slučajeva da je odnos s ocem površan, u dva slučaja su odnosi žrtve s ocem dobri, a u svega jednom slučaju da su dobri odnosi žrtve s majkom. Jedan primjer iz sudske prakse govori i da je žrtvi trgovine ljudima otac preminuo kada je žrtva imala godinu dana (v. tablice niže).

¹⁶ Radi se o materiji koja se teško može do kraja razjasniti i razdvojiti putem čisto normativnih tj. zakonodavnih intervencija. Prije će biti da se radi o pitanju za sudsku praksu i preciznom tumačenju koje sudovi daju prilikom primjene navedenih zakonskih odredbi. Tako npr. u predmetu Kantonalnog suda u Tuzli (03 0 K 017273 18 K od 17.07.2020.) Sud, odbijajući navode odbrane kako se u konkretnom slučaju prije radi o krivičnom djelu iz člana 219. KZ FBiH, a ne trgovini ljudima, ukazuje na ključne sličnosti, ali i razlike između ove dvije inkriminacije. Sličnosti su, po ocjeni tog Suda, najprije: 1) zaštitni objekat kod oba krivična djela je dijete ili maloljetnik, odnosno osoba koja nije navršila 18 godina života, te 2) prisiljavanje na prosićanje. S druge strane, postoje značajna obilježja po kojima se ta dva krivična djela razlikuju po stanovištu tog Suda. To su pojedine radnje krivičnog djela trgovine ljudima, poput navođenja, prijevoza, i predaje osobe koja nije navršila 18 godina života, a koje radnje izvršenja nisu predviđene u obilježjima krivičnog djela Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika iz člana 219. stav 2. KZ FBiH. Isto tako, u obilježjima krivičnog djela iz člana 210a. stav 2. KZ FBiH (Trgovina ljudima) predviđeno je da se, između ostalog, prisilno prosićanje mora vršiti u svrhu iskorištavanja osobe koja nije navršila 18 godina života, dok iskorištavanje oštećenih nije predviđeno kao obilježje krivičnog djela iz člana 219. stav 2. KZ FBiH, nego to djelo čini onaj koji, između ostalog, samo prisili na prosićanje dijete ili maloljetnika.

	ODNOSI SA MAJKOM	ODNOSI SA OCEM
Dobri	1 (0,6%)	2 (0,6%)
Površni	10 (3,1%)	6 (1,8%)
Zlostavljana žrtva	4 (1,2%)	9 (2,8%)

Detalji viktimizacije

Broj počinitelja od strane kojih je žrtva viktimizirana

Broj počinitelja od strane kojih je žrtva bila viktimizirana uglavnom je bio jedan. Imajući u vidu da su se u presudama rijetko mogli naći slučajevi neke veće grupe (a pogotovo ne organizirane kriminalne skupine kako ih definira krivično zakonodavstvo) i da se velika većina eksploatacije odvijala u zemlji nad domaćim žrtvama, podatak iz tablice niže o najčešće jednom počinitelju ima smisla. U drugim istraživanjima, gdje je žrtva strani državljanin, regrutacija, prijevoz i držanje podrazumijevaju mnogo veći broj involviranih (npr. istraživanje u Belgiji pokazalo je najviše postotke za dva, tri, pa i šest trgovaca (Moens, 2001). Osim toga, u nekim slučajevima počinitelj djelo jeste činio sa drugim osobama, ali je žrtva imala kontakt i bila eksploatirana samo od jednog počinitelja.

BROJ POČINITELJA	n	%
1	235	73,7
2	65	20,4
3	1	0,3
4	8	2,5
5	3	0,9
6	5	1,6
10	2	0,6

Mjesto viktimizacije

Kao što je vidljivo iz tablice niže, veliki gradski centri, poput Tuzle i, Sarajeva, uglavnom su najčešće lokacije gdje se dešava eksploatacija trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima. Urbani bosanskohercegovački centri su i u ranijem periodu bili središte eksploatacije ovim oblikom kriminaliteta (Surtees, 2005). Manji broj od očekivanoga (npr. Zenica, Banja Luka), odnosno veći od onoga u usporedbi sa većim gradskim centrima (Gradačac, Srebrenik, Živinice) može se vjerovatno objasniti fokusom istražnih organa koji je negdje pojačan, a negdje nije. Odavno je, naime, registrirana činjenica da je zapravo broj identificiranih žrtava u krivičnim postupcima (barem jednim dijelom) posljedica većeg ili manjeg angažmana organa formalne socijalne kontrole (Tyldum & Brunovskis, 2005). Postoje razlike između administrativnih cjelina unutar jedne države kada je riječ o prioritizaciji problema trgovine ljudima, alociranju resursa i općenito angažmanu mjesno nadležnih organa formalne kontrole u identifikaciji žrtava, što također, može utjecati na brojnost krivičnih postupaka za ova krivična djela. Tako Aiesi (2010) u studiji o reakciji na problem trgovine ljudima u SAD-u, naročito u domenu identifikacije žrtava i postupanja agencija za sprovođenje zakona (koje inače imaju ulogu da otkrivaju slučajeve i dalje ih predaju u nadležnost sistema krivičnog pravosuđa) ukazuje da neke savezne države bolje rade na identifikaciji

žrtava i pružanju usluga za žrtve trgovine ljudima od drugih. Autorica tvrdi da su najbolje rezultate ostvarile one države (Florida i Kalifornija) koje su u potpunosti uspostavile proaktivni model identifikacije žrtava. Gusto naseljena mjesta se inače smatraju pogodnijim za razvijanje trgovine ljudima, jer je veća potražnja za uslugama koje se vežu za ovu oblast kriminaliteta, a i sama djelatnost se lakše prikriva (McCabe, 2018). Također je moguće da struktura stanovništva u izvjesnoj mjeri pogoduje razvijanju trgovine ljudima, kao što to sugeriraju istraživači u inostranstvu (Swauger, Snyder, Nowak, & Cottingham, 2018).

	n	%
Banovići	5	1,6
Banja Luka	12	3,7
Bihać/Cazin	1	,3
Bihać/Zadar (R Hrvatska)	1	,3
Bijeljina	5	1,6
Bosanska Krupa	2	,6
Brčko	5	1,6
Bugojno	2	,6
Busovača	3	,9
Busovača/Vitez/Travnik/ Zenica	1	,3
Cazin	1	,3
Čelić	3	,9
Derвента/Prnjavor	3	,9
Doboj Jug	4	1,2
Foča	1	,3
Gračanica	3	,9
Gradačac	20	6,2
Gradiška/Banja Luka	1	,3
Herceg Novi	3	,9
Ilijaš	1	,3
Jajce	6	1,9
Kalesija	2	,6
Kiseljak	11	3,4
Kladanj	5	1,6
Lukavac	1	,3
Modriča	1	,3
Mostar	11	3,4
Mostar/Sarajevo	6	1,9
Osmaci	1	,3
Prijedor	7	2,2
Prnjavor	1	,3
Sarajevo	50	15,6
SR Njemačka/R Austrija	9	2,8

Srbac	1	,3
Srebrenik	24	7,5
Teslić	1	,3
Teslić/Tešanj	1	,3
Tešanj/Usora/Doboj Jug	4	1,2
Trebinje	2	,6
Tuzla	73	22,7
Tuzla/ Srebrenik	2	,6
Visoko	1	,3
Višegrad	1	,3
Vitez	1	,3
Zenica	3	,9
Živinice	15	4,7
Živinice/Bihać	1	,3

Osobne i porodične okolnosti od značaja za viktimizaciju

Legalno radno iskustvo

Kao i za mnogo drugih podataka, o legalnom, trajnom ili privremenom/povremenom zaposlenju žrtava trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela moglo se prikupiti vrlo malo podataka. Za vrlo mali broj osoba se moglo ustanoviti da su imali legalno zaposlenje prije viktimizacije (v. tablice niže). Loše poslovne okolnosti, loše imovinsko stanje (v. niže), kao i niz drugih okolnosti, vjerovatno su odigrale izvjesnu ulogu u stvaranju odluke da se dobrovoljno upuste u seksualnu eksploataciju ili da donesu riskantne odluke koje su dovele do eksploatacije. Slična je situacija i sa legalnom zaposlenošću za vrijeme eksploatacije u smislu logike kojom su se žrtve rukovodile u donošenju odluka. Značajne se razlike u udjelu legalno zaposlenih u ukupnom broju viktimiziranih mogu objasniti nedostatkom podataka o ranijoj zaposlenosti prije viktimizacije, kao i činjenici da su većina poslova koje su žrtve obavljale zapravo bile slabo plaćane ili paravan (npr. konobarice, sobarice i sl.) za stvarnu djelatnost prostitucije. Tako je u predmetu 03 0 K 015135 16 K počinitelj ponudila žrtvi „da radi poslove konobarice za dnevnicu u iznosu od 20,00 KM i kada je ... zadobila ... povjerenje misleći da joj ona stvarno želi pomoći, jer je ... nakon smrti majke u više navrata napuštala kuću, misleći da je odbačena od svih, nakon par dana pristala i došla da radi kod nje kao konobarica, a ova ju je počela nagovarati da ima seksualne odnose sa muškarcima“.

	LEGALNA ZAPOSLENOST ZA VRIJEME VIKTIMIZACIJE	LEGALNA ZAPOSLENOST PRIJE VIKTIMIZACIJE
Legalna trajna zaposlenost	8 (2,5%)	5 (1,5%)
Legalna povremena ili privremena zaposlenost	48 (15%)	10 (3,1%)

Imovinsko stanje

Prema navodima suda, kod 191 (oko 60%) žrtve je imovinsko stanje loše. Za izvore prihoda raspolaže se sa podacima za tek nekoliko žrtava. Tako žrtva u predmetu 17 0 K 001713 08 K/17 0 K 001713 10 Kž „napominje da je slabog imovnog stanja, da živi u sedmočlanoj porodici bez primanja. Njen otac je invalid paraplegičar u kolicima i prinuđena je da traži posao i da radi kako bi osigurala novčana sredstva za svoj život i život sedmočlane porodice, te da je optuženi iskorištavao navedenu situaciju”. Surtees (2005) navodi da je loše imovno stanje bila karakteristika žrtava i u ranijim istraživanjima, no nije sigurna u kojoj se mjeri može promatrati kao istinski „push“ faktor viktimizacije (naprosto jer ima jako mnogo drugih osoba koje također stoje ekonomski loše, ali se ne upuštaju u seksualnu eksploataciju), koja primjedba je i danas relevantna.

Domaćinstvo u kojem je žrtva živjela/živi

Većina žrtava je prije viktimizacije živjela sa roditeljima ili porodicom, a za vrijeme viktimizacije s prijateljima ili poznanicima (v. tablice niže). Ovakvi su nalazi saglasni sa ranijim istraživanjima (Surtees, 2005), gdje je ustanovljeno da takav obrazac socijalnih i stambenih okolnosti ne odstupa od uobičajene situacije u zemlji. Zbog nedostatka podataka za veći dio viktimizirane populacije o domaćinstvu, porodičnim odnosima, zaposlenosti i sl. (sa kojima je ovo obilježje žrtava povezano), teško je zaključiti da li je i zašto okolnost da je žrtva živjela s roditeljima igrala neku veću ulogu u viktimizaciji. Veći broj žrtava koji živi sa prijateljima ili poznanicima za vrijeme viktimizacije može se vjerovatno pripisati činjenici da se radi o drugim žrtvama trgovine koje su zajedno eksploatirane. Tako je u predmetu K-34/05, odnosno Kž-125/05 počinitelj „iznajmio stan u Mostaru, stanodavcu platio stanarinu za mjesec dana te ih smjestio u ovom stanu u kojem su žrtve ... boravile nekoliko dana ..., a zatim je optuženi ... saopštio ... da ih ne može legalno zaposliti niti ih legalno prijaviti da borave u Mostaru, pa im je predložio da pružaju seksualne usluge za novac i obećao da će im on osiguravati korisnike seksualnih usluga“.

Činjenica da žrtva živi sama tokom viktimizacije ukazuje na veću ranjivost i pritisak da se stara o svom ekonomskom položaju, što može uključivati i bavljenje prostitucijom, ali i ukazivati na loše porodične prilike i nezavistan i avanturistički duh žrtava koje su podložnije eksploataciji nego druge kategorije društva.

	DOMAĆINSTVO U KOJEM JE ŽRTVA ŽIVJELA TOKOM VIKTIMIZACIJE	DOMAĆINSTVO U KOJEM JE ŽRTVA ŽIVJELA PRIJE VIKTIMIZACIJE
Sam/a	16 (5,0%)	2 (0,6%)
S partnerom	5 (1,6%)	5 (1,6%)
S roditeljima ili porodicom	11 (3,4%)	41 (12,9%)
S prijateljima ili poznanicima	63 (19,7%)	6 (1,8%)
Beskućnik/ca	-	4 (1,2%)
Dom za nezbrinutu djecu	-	4 (1,2%)

Elementi bića djela

Radnja kojom su žrtve viktimizirane

Najbrojniji pojavni oblik iz oblasti kojom se bavi analiza nedvojbeno je navođenje na prostituciju. Ukoliko se radnje izvršenja specificiraju kako je to urađeno u tablici niže, čak 672 radnje su zabilježene vezane za navođenje na prostituciju, nakon čega sa 245 radnji, slijede različiti oblici trgovine ljudima. Zapuštanje i zlostavljanje djeteta u svrhu prosjačenja, pretjeranog rada i navođenja na vršenje krivičnih djela zabilježeno je sa trinaest radnji, iskorištavanje djeteta za pornografiju sa šest radnji i zasnivanje ropskog odnosa sa dvije radnje. Budući da je ukupan broj žrtava 319, jasno je da su neke žrtve viktimizirane sa više radnji.

RADNJA IZVRŠENJA	n	%
Vrbovanje osoba	73	22,9
Legalan prijevoz osobe	17	5,3
Ilegalan prijevoz osobe	21	6,6
Skrivanje osobe	11	3,4
Držanje osobe	42	13,2
Prihvat osobe	26	8,2
Predaja osobe	9	2,8
Organizovanje ili rukovođenje grupom ili drugim udruženjem radi trgovine ljudima	19	6,0
Činjenje djela u grupi ili udruženju radi trgovine ljudima, pripadništvo u takvoj grupi ili udruženju ili njihovo pomaganje	19	6,0
Krivotvorenje, pribavljanje ili izdavanje putne lične isprave ili korištenje, zadržavanje, oduzimanje, mijenjanje, oštećenje, uništavanje putne ili lične isprave	8	2,5
Kupovina osobe	1	0,3
Stavljanje ili držanje osobe u ropskom ili sličnom odnosu	1	0,3
Navođenje, podsticanje ili namamljivanje drugog na pružanje seksualnih usluga	222	69,6
Omogućavanje predaje drugom radi pružanja seksualnih usluga obezbjeđivanjem prostorija za vršenje seksualnih radnji	100	31,3
Omogućavanje predaje drugom radi pružanja seksualnih usluga dovođenjem pasivnog subjekta na određeno mjesto	133	41,7
Omogućavanje predaje drugom radi pružanja seksualnih usluga posredovanjem između lica uključenih u prostituciju	196	61,4
Učešće u organizovanju ili vođenju pružanja seksualnih usluga vođenjem ili radom u noćnom baru	21	6,5
Snimanje djeteta ili maloljetnika radi izradbe fotografija, audiovizualnog materijala ili drugih predmeta pornografskog sadržaja ili organizovanje ili omogućavanje snimanja dječje pornografije	2	0,6
Posjed ili svjesno pristupanje putem računarske mreže audiovizualnog materijala ili drugih predmeta koji prikazuju dječju pornografiju	4	1,2
Prinudjivanje na pretjeran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloljetnog lica	1	0,3
Prinudjivanje na prosjačenje	11	3,4
Navođenje na vršenje drugih radnji koje su štetne za razvoj maloljetnog lica - navođenje na vršenje krivičnih djela	1	0,3

Najbrojnija radnja koja je preduzeta u okviru trgovine ljudima je vrbovanje, kojega slijedi držanje osobe, prihvat osobe i ilegalan prijevoz osobe. U okviru navođenja na prostituciju, radnje kojima se kod druge osobe stvara

ili učvršćuje odluka da se bavi pružanjem seksualnih usluga su najbrojnije, kojega slijedi omogućavanje predaje drugom radi pružanja seksualnih usluga putem posredovanja između lica uključenih u prostituciju i dovođenje pasivnog subjekta na određeno mjesto. Prinudjivanje na prosjačenje je najfrekventnije u okviru zapuštanja i zlostavljanja djeteta u svrhu prosjačenja, pretjeranog rada i navođenja na vršenje krivičnih djela, dok se kod preostalih oblika kriminaliteta ne mogu ustanoviti modaliteti koji su dominantni.

Budući da se vrbovanjem osoba privoljava na postupak koji bi trebao rezultirati njenim dovođenjem u situaciju ili uvjete u kojima će biti predmet iskorištavanja ili kojima se ta osoba privoljava na samo namjeravano iskorištavanje (Filipović, 2017) i da predstavlja suštinu „pribavljanja“ osobe koja će biti predmet trgovine ljudima, nije previše iznenađujuće da je vrbovanje najfrekventnija radnja u okviru trgovine. Strane žrtve često su ilegalno dovođene od strane organiziranih skupina koje su ograničavale njihovu slobodu kretanja, što se podudara sa podacima prikupljenim u ranijem istraživanju (Mujanović i dr., 2016). Treba dodati i da na uspješnost identifikacije žrtava, pa samim time i njihov broj u zvaničnim podacima institucija krivičnog gonjenja, uključujući tu policijske evidencije i sudske arhive iz kojih se crpe podaci za ovu vrstu istraživanja, utiču i metode rada sa žrtvama koje policijski organi primjenjuju u svom radu. Naime, Helfferich i dr.(2011) na osnovu studije koju su proveli u SR Njemačkoj ukazuju da spremnost (potencijalnih) žrtava da sarađuju sa policijom i organima krivičnog pravosuđa zavisi od sljedećih faktora: strategije kontrole koje primjenjuju učinitelji (npr. nasilje nad žrtvama ili prevara), policijsko postupanje (intenzitet provjera, ispitivanja) i profila ličnosti žrtava (boravišni status stranih žrtava, ciljevi migriranja u Njemačku, nivo poznavanja jezika i stavovi spram pristitucije.

„Pribavljanje“ osoba koje će biti seksualno eksploatirane u vidu navođenja, podsticanja ili namamljivanja na pružanje seksualnih usluga je i najčešća radnja navođenja na prostituciju (razlika je u elementima bića djela, koji su kod trgovine ljudima brojniji i moraju biti kumulativno ispunjeni). Gotovo su redovito počinitelji bili ti koji su se angažirali i u posredovanje između klijenata i žrtava, nerijetko dovodeći žrtve na mjesto eksploatacije.

Iskorištavanje djece za pornografiju i zasnivanje ropskog odnosa rijetko su zabilježene u ovom istraživanju, koji trend je prisutan globalno (UNODC, 2018).

Istraživanje od prije nekoliko godina (Mujanović i dr., 2016) ukazalo je da su vezano za radnu i seksualnu eksploataciju u petogodišnjem (2010.-2014.) periodu registrirano 110 maloljetnih osoba, što je otprilike oko dvadeset godišnje. Za devetnaestogodišnji period kojim se bavi ova analiza utvrđena je viktimizacija 74 maloljetne osobe (ili ispod četiri godišnje), što se ima pripisati metodologijskim razlozima opisanim ranije. Najveći broj i u ranijoj i ovoj analizi odnosi se na prisiljavanje na prosjačenje.

Ako je radnja izvršenja bila vrbovanje, vrbovatelj je najčešće bio poznanik ili prijatelj ili se sa vrbovatelem stupilo u kontakt putem preporuke. Često su to osobe sa kojima je žrtva bila u emotivnoj vezi ili je naprosto ostvarila neku vrstu komunikacije u prošlosti, koji je pristup vrbovatelja zabilježen i u cijeloj regiji Jugoistočne Evrope (Surtees, 2008). Oglašavanjem u štampanim medijima vrbovatelj i žrtva stupali su u kontakt uglavnom u ranijem periodu (prije 2010. godine), što je konzistentno nalazima istraživanja Obradovića (2004), koje je ustanovilo da je oko 8% žrtava informacije o poslu, koji će prerasti u eksploataciju, dobilo putem novinskih oglasa. U sedam slučajeva se radilo o roditeljima ili bračnim drugovima koji su navodili na prostituciju njihove članove porodice.

KONTAKT VRBOVATELJA I ŽRTVE	n	%
Vrbovatelj je član porodice	7	2,1
Vrbovatelj je poznanik ili prijatelj	104	32,6
Preporuka drugih	50	15,7
Oglašavanjem u štampanim medijima	16	5,0
Ne može se zaključiti	132	41,4

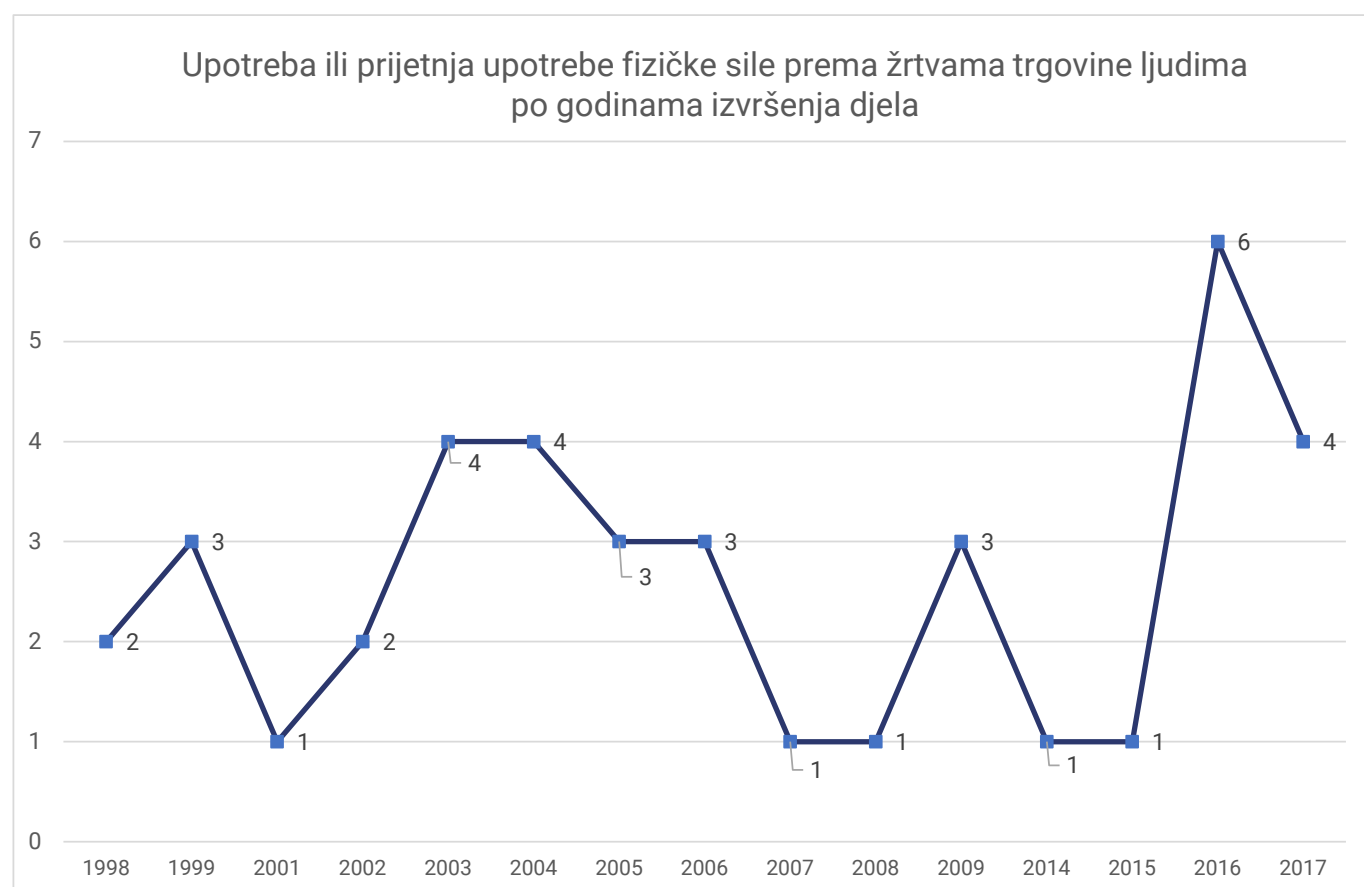
Način na koji su žrtve viktimizirane

Detaljan prikaz načina izvršenja dan je u tablici u nastavku. Upotreba fizičke sile prestala je biti tipičan način izvršenja trgovine ljudima i srodnih djela, nešto što je bila karakteristika ovog oblika kriminaliteta u Bosni i Hercegovini, ali i šire, još daskora. Tako Obradović (2004) izvještava o četvrtini žrtava koje su fizički primoravane na seksualnu eksploataciju, Surtees (2005) o čak dvije trećine, dok je ta brojka u ovom istraživanju značajno niža. I ograničenje kretanja, prijetnje i ucjene su značajno manje evidentirane u ovom nego u spomenutom istraživanju provedenom prije skoro dvije decenije. Tipični način navođenja na seksualnu i drugu eksploataciju u ovom istraživanju je iskorištavanjem teških materijalnih prilika žrtve (skoro tri petine žrtava), te životne dobi i nezrelosti žrtve da shvati značaj svojih postupaka (oko četvrtine žrtava), koje pristaju biti eksploatirane. Prijetnja upotrebe fizičke sile način je na koji je viktimizirana svaka šesta žrtva, a obećanje rada u ugostiteljstvu je način viktimizacije svake sedme žrtve. Slijede ih sa po otprilike desetak postotnih bodova obećanje boljih uslova rada za osobe koje se već prostituiraju, teške porodične prilike žrtve, te ovisnost o psihoaktivnim supstancama, za koju žrtve moraju pribaviti sredstva.

NAČIN IZVRŠENJA	n	%
Prijetnjom upotrebe fizičke sile	45	14,1
Upotrebom fizičke sile	28	8,8
Upotrebom drugih oblika prinude - oduzimanjem identifikacionih ili putnih isprava	23	7,2
Upotrebom drugih oblika prinude - socijalnom izolacijom	4	1,2
Upotrebom drugih oblika prinude - prijetnjama da će biti isporučena organima vlasti, kažnjena i deportovana zbog nelegalnog boravka ili rada	4	1,2
Upotrebom drugih oblika prinude - prijetnjama odmazdom nad članovima porodice	4	1,2
Otmicom	1	0,3
Ucjenom	4	1,2
Prijevarom ili obmanom - obećanje rada u ugostiteljstvu	61	19
Prijevarom ili obmanom - obećanje bračne veze	4	1,2
Prijevarom ili obmanom - obećanje rada u zabavnoj industriji (npr. plesač/ica, stripper/ica, hostesa)	28	8,8
Prijevarom ili obmanom - obećanje boljih uslova rada za osobe koje se već prostituiraju	40	12,5
Prijevarom ili obmanom - obavezivanjem žrtve da vrbovatelju vrati novac koji je on navodno potrošio na nju	18	5,6
Zloupotrebom ovlasti ili utjecaja	2	0,6
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica zanemarivanjem roditeljskih dužnosti	21	6,6
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem teškog materijalnog položaja žrtve	221	69,3
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem činjenica da osoba nema legalni boravak u zemlji	18	5,6
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem činjenice da osoba nema radnu dozvolu	15	4,7
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem fizičke ili mentalne slabosti žrtve (npr. bolest, ovisnost o drogama)	36	11,3

Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem teških porodičnih prilika žrtve	29	9
Zloupotrebom ugroženosti/položaja bespomoćnosti/odnosa povjerenja/zavisnosti/teških prilika drugog lica iskorištavanjem životne dobi i nezrelosti žrtve	74	23,2
Davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili druge koristi radi dobivanja pristanka osobe koja ima kontrolu na drugom osobom - kontrola po pravnom osnovu (npr. kontrola roditelja ili staratelja nad maloljetnim djetetom)	9	2,8
Davanjem ili primanjem novčanih sredstava ili druge koristi radi dobivanja pristanka osobe koja ima kontrolu na drugom osobom - kontrola po protivpravnom osnovu	25	7,8

Dok je fizička sila ranije bila dominantan način izvršenja trgovine ljudima, zadnjih decenija to je sve manje slučaj. Sudeći po pravomoćnim presudama, način izvršenja trgovine ljudima rijetko je upotreba ili prijetnja upotrebom fizičke sile prema žrtvama (za egzaktno podatke po godinama, v. graf niže). Sličan trend uočen je i u istraživanju Mujanović i dr. (2016)), ali je ova činjenica već ranije registrirana i za cijeli prostor Jugoistočne Evrope. Tako Surtees (2008) izvještava da je novija logika trgovaca sprječavanje žrtava da traže pomoć i da ostanu „zaposlene“, što je dovelo do dominacije psihičke prisile, prijevara i iskorištavanja teških prilika žrtve u držanju kontrole nad žrtvama. Tako se inače stvara i drukčija dinamika odnosa između trgovca i žrtve i potonja čak dovodi u situaciju da se uopće ne doživljava žrtvom.

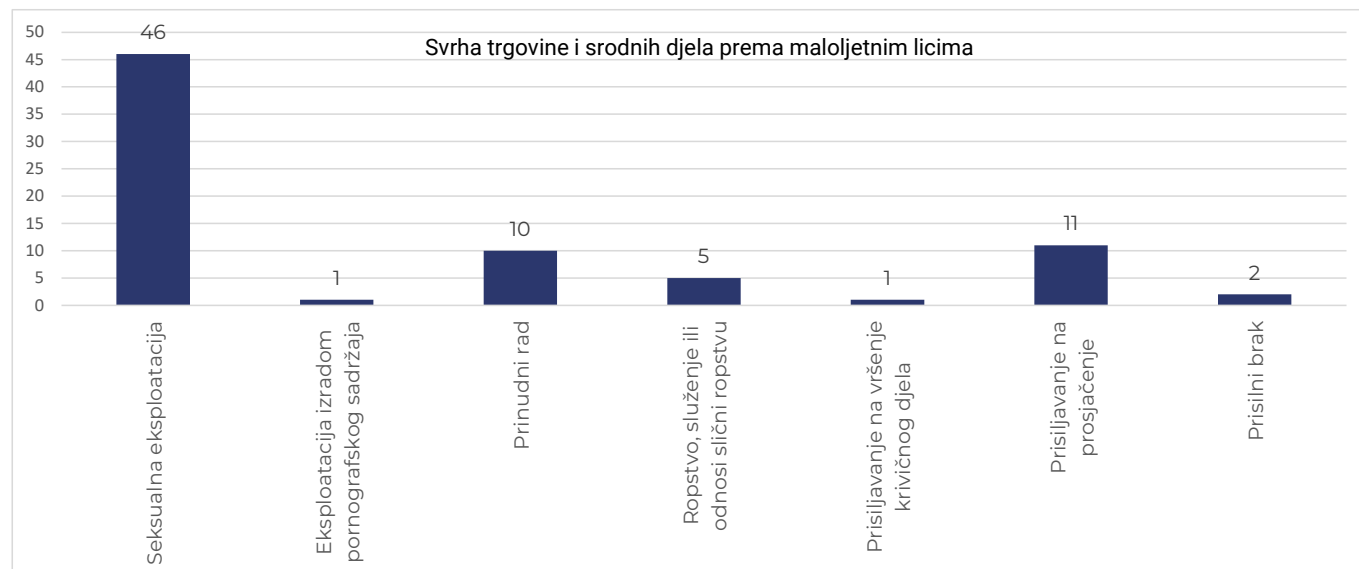
Svrha viktimizacije

Kao što se vidi u tabeli niže, većina žrtava se seksualno eksploatira (skoro 90%), koji nalaz u izvjesnoj mjeri odudara od podataka o trgovini ljudima iz Globalnoga izvještaja Ureda za droge i kriminalitet Ujedinjenih naroda (UNODC, 2018), ali i stanja u Evropskoj uniji (Hughes, 2017). Tamo je, naime, seksualna eksploatacija također dominantan oblik eksploatacije, ali ne u istom udjelu kao što je to zabilježeno u Bosni i Hercegovini prema podacima iz pravomoćnih presuda. No, i dalje su nalazi konzistentni u smislu dominacije ovog oblika

eksploatacije nad drugim oblicima. Slijede ju prisiljavanje na prosjačenje (oko 5%) i prinudni rad (nešto više od 4,5%).

	n	%
Ulična prostitucija	6	1,9
Prostitucija u apartmanima, stanovima i sl.	219	68,2
Eskort djevojke	1	,3
Prostitucija u erotskim barovima i klubovima za odrasle	40	12,5
Prisiljavanje na prosjačenje	13	4,0
Zadovoljenje vlastite pohote	3	,9
Navođenje na prostituciju od strane supružnika/roditelja	2	,6
Zadovoljenje vlastite pohote/seksualna eksploatacija izradom pornografskog sadržaja	1	,3
Prisiljavanje na prosjačenje/iskorištavanje djeteta/prisilni brak	1	,3
Prisiljavanje na prosjačenje/ropstvo	1	,3
Prostitucija u apartmanima, stanovima i sl./ prostitucija u erotskim barovima i klubovima za odrasle	3	,9
Ulična prostitucija/prostitucija u apartmanima stanovima i sl.	9	2,8
Prinudni rad i usluge za počinitelja/vršenje krivičnog djela	1	,3
Prinudni rad za počinitelja/iskorištavanje djeteta	6	1,9
Prisiljavanje na prosjačenje/prisilni brak	1	,3
Prostitucija u apartmanima/stanovima i sl./seksualna eksploatacija izradom pornografskog sadržaja	2	,6
Prinudni rad za počinitelja/prisiljavanje na prosjačenje/iskorištavanje djeteta	10	3,1

Ukoliko se promatra svrha eksploatacije samo za maloljetne žrtve, može se zaključiti da je dominantan oblik seksualna eksploatacija, nakon čega je dosta frekventno i prisiljavanje na prosjačenje, te prinudni rad. Ostali oblici eksploatacije su rijetko zastupljeni. I za samu seksualnu eksploataciju kao jednu od najčešćih svrha trgovine ljudima postoji niz problema u sagledavanju obima ovog problema u Bosni i Hercegovini. Tako Muftić (2013) navodi da je procjena incidence trgovanja seksualnim uslugama jako teška, ako ne i nemoguća. Primarno se to odnosi na nepostojanje sistematski uređenog načina prikupljanja podataka o broju osoba procesuiranih za odavanje prostituciji i trgovini ljudima u svrhe seksualne eksploatacije na različitim administrativnim nivoima koji postoje u BiH.

Trajanje eksploatacije

Eksploatacija je trajala u rasponu od jednog dana (16 žrtava) do 4,5 godine (4 žrtve), sa prosjekom od jedne godine (366 dana). Iako je utvrđena razlika u trajanju eksploatacije između malodobnih (prosjeak 411 dana) i ostalih žrtava (prosjeak 352 dana), pronađena razlika nije statistički značajna ($t(269) = -1,1, p > 0.05$). Trajanje eksploatacije je značajno duže u odnosu na podatke iz ranijeg perioda, pa je Surtees (2005) ustanovila da je velika većina bosanskohercegovačkih državljanke (oko 80%) eksploatirana kraće od pet mjeseci, a stranih između jedne i pet godina. Nalaz u ovoj analizi se može objasniti činjenicom da je stranih državljanke mnogo manje u viktimiziranoj populaciji nego ranije, da je često bilo teško ustanoviti egzaktn period viktimizacije, ali i ranija spomenuta činjenica da su analizom obuhvaćeni oni slučajevi trgovine ljudima koji su bili dovoljno ozbiljni da se pokrene i vodi krivični postupak zasigurno je utjecala na nalaz u vezi trajanja eksploatacije.

PODACI O POČINITELJIMA

Kako je ranije navedeno, analizom je obuhvaćeno 148 počinitelja iz 104 predmeta, ili nešto više od jednog počinitelja (1,42%) po predmetu. Njih 56 (ili 37,8%) je sklopio sporazum o priznanju krivnje, devetnaest (ili 12,8%) se izjasnilo da su krivi na ročištu za izjašnjenje o krivnji/glavnom pretresu, a dvoje (ili 1,4%) su oglašeni krivim u skraćenom postupku (kazneni nalog). Kratki osvrt na čestu upotrebu konsenzualnosti u ovim krivičnim postupcima iznesen je u prethodnim odjeljcima izvještaja.

Demografski podaci

Spol

Istraživanjem je ustanovljeno da je oko trećina počinitelja ženskoga spola ($N=44$), a muškoga 70,3% ($N=104$). Iako je time potvrđena teza da je kriminalitet „muška pojava“ (Singer i dr., 2002), udio muškaraca u ukupnom broju pravomoćno osuđenih počinitelja za trgovinu ljudima u Bosni i Hercegovini značajno je manji od udjela za ukupni kriminalitet¹⁷. Ovakva razlika u odnosu na konvencionalni i druge oblike kriminaliteta nije novum u areni istraživanja trgovine ljudima, jer je i globalni trend da otprilike trećina počinitelja bude ženskoga spola (UNODC, 2018). Budući da je velika većina žrtava ženskoga spola, žene trgovci su zbog odnosa povjerenja i drugih karakteristika lakše u poziciji regrutirati žene žrtve ili ih navoditi na prostituciju (Surtees, 2008). Pronađena je i statistički značajna razlika između muških i ženskih počinitelja u pogledu obrazovanja na način da su ženski slabije obrazovani ($\chi^2(4)=12,771, p < 0,05$), što može ukazivati da loše obrazovne kvalifikacije žena utječu na njihov životni stil i mogućnost učešća u legalnom tržištu rada, a također je moguće da se iz spomenutih i drugih razloga žene involviraju u jednostavnije oblike trgovine ljudima ili da, ukoliko su involvirane u složenije oblike, obavljaju jednostavnije poslove (najčešće vrbovanja), a prisiljavanje na eksploataciju i držanje osoba u odnosu potlačenosti ostaje rezervirano za počinitelje muškoga spola (kao što to sugeriraju strani komentatori, npr. Goodey, 2010). U svakom slučaju, učešće u jednostavnijim oblicima trgovine ljudima ili obavljanje jednostavnijih poslova čini ih podložnijim otkrivanju i procesuiranju (UNODC, 2018). Moguće i da se radi o izvjesnom broju slučajeva tzv. drugog talasa regrutiranja za seksualnu i drugu eksploataciju, kao što je to slučaj drugdje npr. Poljska (Wisniewski, 2010). Poznato je, naime, da žrtve jednim dijelom postaju počinitelji, jer je to pozicija koja omogućuje da se odmakne od eksploatacije u kojoj moraju imati seksualne odnose sa više klijenata dnevno, što može rezultirati znatnim učešćem žena u delinkventnoj populaciji. Takva je situacija zabilježena npr. u Ukrajini, gdje je oko 70% makroa bilo ženskoga spola (Deighan, 2010).

Stupanj obrazovanja

Budući da su velika većina počinitelja bosanskohercegovački državljani, interesantno je primijetiti da obrazovna struktura počinitelja dosta odgovara ukupnoj slici stanovništva. Tako je prema Pašalić Kreso (2017) u općoj populaciji u Bosni i Hercegovini oko 14% osoba sa nepotpunom osnovnom školom ili bez obrazovanja, sa

¹⁷ Razmotre li se podaci za period 2017.-2020., on iznosi oko 93% (podaci dostupni na <https://bhas.gov.ba/Calendar/Category/14>).

završenom osnovnom školom oko 21%, sa završenom srednjom školom oko 52% i sa završenim fakultetom oko 13% osoba, što djelomice odgovara slici koja se može steći uvidom u prikupljene podatke (v. tablicu niže). Čini se da obrazovanje ne diskriminira počinitelje niti u smislu ranije osuđivanosti, za koje teorija tvrdi da je najčešća posljedica slabog obrazovnog uspjeha. Počinitelji trgovine ljudima sličniji su nedelinkventnoj populaciji ili barem nerecidivnim počiniteljima konvencionalnoga kriminaliteta, koji imaju više stupnjeve obrazovanja u odnosu na višestruke počinitelje (Datzer i dr., 2017).

Osnovnoškolski obrazovani počinitelji uglavnom su bili involvirani u navođenje na prostituciju, oni bez obrazovanja ili sa nepotpunom osnovnom školom u zapuštanje i zlostavljanje djece u vidu prosjačenja ili prisiljavanja na pretjeran rad, a visokoškolski obrazovani najčešće u trgovinu ljudima. Počinitelji sa srednjom školom su involvirani u činjenje gotovo svih djela, sa blagom prednošću navođenja na prostituciju.

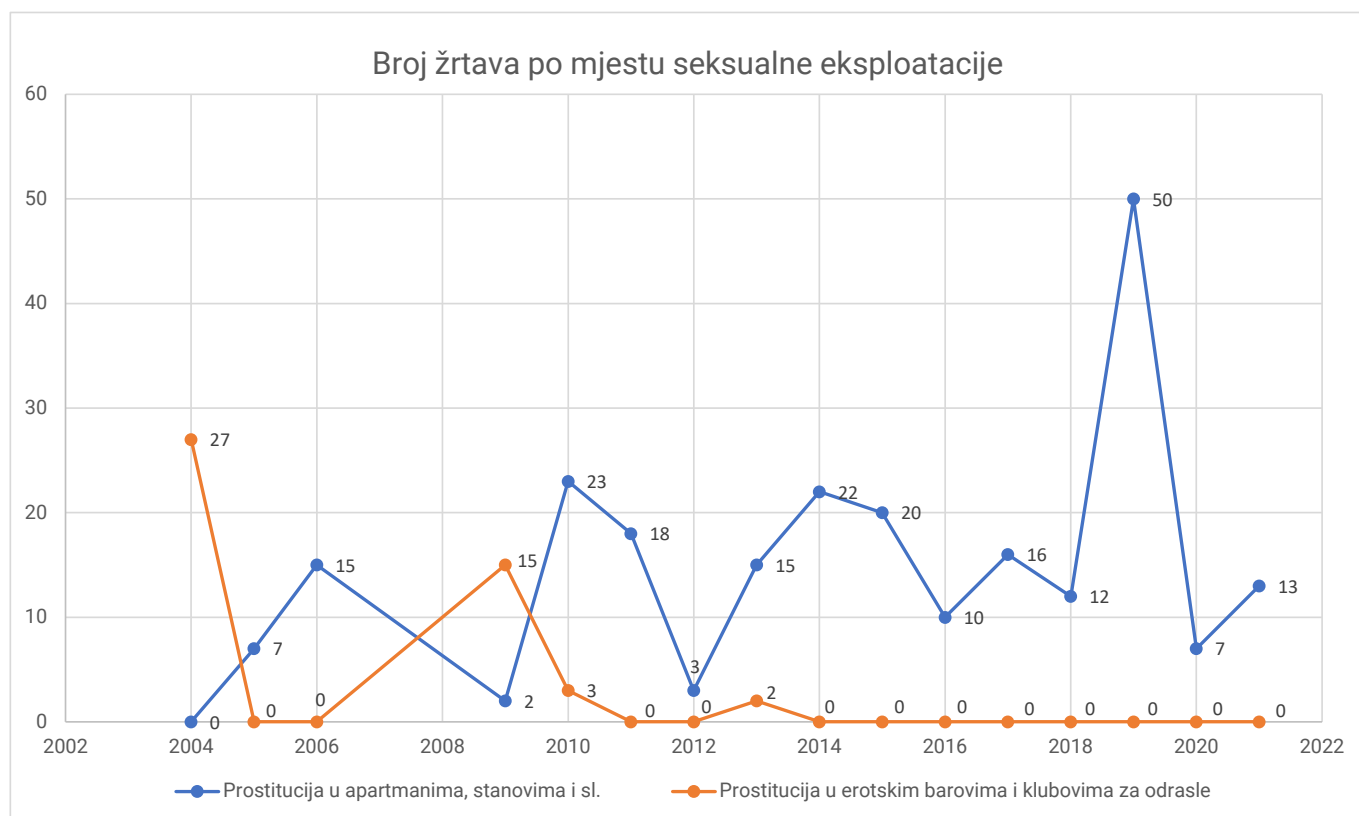
	n	%
Nepotpuna osnovna škola	16	10,8
Osnovna škola	32	21,6
Srednja škola	51	34,5
Fakultetsko ili više obrazovanje	9	6,1

Državljanstvo

Velika većina počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela su državljani Bosne i Hercegovine (v. tablicu niže).

	n	%
BiH	130	87,8
BiH i R Hrvatska	3	2,0
BiH i R Srbija	1	,7
R Hrvatska	2	1,3
R Srbija	3	2,0
R Turska	1	,7

Seksualna eksploatacija, kao najčešći oblik eksploatacije ovim oblikom kriminaliteta, odvijala se nakon završetka oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini do ranih 2000-ih uglavnom u noćnim barovima i objektima sličnoga profila. Tako su u istraživanju Obradović (2004) noćni klubovi bili gotovo polovina objekata u kojima su žrtve bile eksploatirane. Vidljivo je iz sljedećeg grafa, da broj žrtava koje su eksploatirane u stanovima, apartmanima i sličnim objektima raste i vremenom se stabilizira, dok se broj eksploatiranih u noćnim barovima konstantno smanjuje i praktično nestaje u zadnjih desetak godina. Uglavnom, zbog sistematičnijih represivnih mjera državnih organa i povećane svijesti javnosti o štetnosti trgovine ljudima, eksploatatori su s početka 2000-ih promijenili način djelovanja i počeli žrtve eksploatirati u kućama i stanovima, utječući na drastično smanjenje registriranih slučajeva eksploatacije u barovima i klubovima već od druge polovice 2003. godine (Surtees, 2005). Značajan dio slučajeva u analizi odnosi se na ugostiteljske objekte u kojima je počinitelj bio vlasnik, pa je sa namjerom ostvarivanja dodatnoga profita navodio osobe ženskoga spola (uposlenice ili poznanice) da uzmu učešća u prostituciji. U svakom su slučaju domaći državljani bili najfrekventniji eksploatatori od pojave trgovine ljudima u većoj mjeri pa sve do danas. Ovo je trend koji vrijedi globalno (UNODC, 2018).

Bračni status

Bračni status može biti značajan kriminogeni faktor. Osobe koje su neoženjene ili imaju loš odnos sa bračnim partnerom vjerovatnije da će se upustiti u kriminalno ponašanje, jer će nedostajati važan socijalizacijski agens koji bi mogao djelovati destimulirajuće na potencijalne počinitelje. To, naravno, vrijedi samo ako bračni partner ne podržava kriminalni stil života; ako je situacija obrnuta (što često kod delinkvenata jeste), bračni status ne igra naročitu ulogu, jer će i oni koji su u trajnoj vezi (koju brak podrazumijeva) istu ostvarivati sa nekim ko je po razmišljanjima, interesima i životnom stilu blizak počinitelju, pa se pozitivni socijalizacijski učinak braka kod osoba koje spadaju u delinkventnu populaciju ne može razumno očekivati (Gottfredson & Hirschi, 1990).

Zbog toga ne iznenađuje podatak da su većina počinitelja u bračnoj vezi (formalnoj ili vanbračnoj), a da je samo manji dio neoženjen/neudat ili da je razveden/razvedena.

	n	%
Oženjen/udata	76	51,4
Neoženjen/neudata	31	20,9
Udovica/udovac	4	2,7
Razveden/razvedena	18	12,2
Vanbračna zajednica	7	4,7

Potomstvo

Ukupno 108 počinitelja (72% uzorka) ima djecu, u prosjeku oko troje (podaci potječu od 95 počinitelja). Većina počinitelja, dakle, ima potomstvo, i to u prosjeku koji je iznad onoga za cjelokupno bosanskohercegovačko društvo¹⁸. Počinitelji krivičnih djela, pogotovo recidivni (kojih je dvije petine ukupne analizirane populacije), češće nego konformistički orijentirani članovi društva stupaju u romantične veze koje ne traju, rezultirajući većim brojem djece nego što je to prosjek za ostale pripadnike zajednice (Agnew, 2005). Destimulirajući učinak roditeljstva na delinkvenciju može se očekivati samo ako se razvila snažna emotivna veza roditelja sa djecom. Budući da se za navedene tvrdnje ne mogu naći podaci u analiziranome materijalu, trebaju se uzeti kao dosta široke sugestije iz svjetske kriminologijske literature.

Legalna zaposlenost

Podaci o legalnoj, trajnoj i povremenoj ili privremenoj zaposlenosti počinitelja dana je u tablici ispod.

	n	%
Legalna trajna zaposlenost	37	25
Legalna povremena ili privremena zaposlenost	1	,7
Ne	67	45,3
Ne može se zaključiti	43	29,1

Koliko se moglo zaključiti iz analiziranih podataka (za samo 38 počinitelja se uspjelo prikupiti podatke), uglavnom se radi o vlasnicima ugostiteljskih ili sličnih objekata (23 ili 15,5%), koji su iskorištavali svoju poziciju da navode uposlenice ili druge osobe za pružanje seksualnih usluga. Najčešće se djelovalo tako da je ženskim osobama obećavan rad kao konobarica, sobarica i sl., nakon čega su na različite načine (prijetnjama, fizičkom silom, ali nerijetko i stavljajući u izgled zaradu) navođene da pružaju seksualne usluge. Ovo nije neuobičajen nalaz, budući da je početkom 2000-ih širom Bosne i Hercegovine u funkciji bilo dosta noćnih barova, pa su ženske osobe, najčešće strane državljanke, vrbovane da dođu u zemlju znajući da će biti eksploatirane, a onda su, našavši se u situaciji bez legalnoga boravka i odgovarajućih dozvola, bile i predmetom daljnje nezakonite trgovine („preprodaje“ između vlasnika objekata) (Obradović, 2004). Tipičan *modus operandi* opisan je u predmetu K-136/04:

„Vlasnik samostalne ugostiteljske radnje noćni bar ... koju je registrovao isključivo za obavljanje ugostiteljske djelatnosti - usluživanjem gostiju alkoholnim i bezalkoholnim pićima, toplim i hladnim napicima, da bi povećao promet i prihod od ove ugostiteljske djelatnosti i da bi ostvario nezakonitu imovinsku korist vođenjem i organizovanjem pružanja seksualnih usluga za novac, optuženi je obećanjem zaposlenja u Bosni i Hercegovini - u svom noćnom baru namamljivao i poticao strane državljanke da radi obećanog zaposlenja i zarade dođu u Bosnu i Hercegovinu iako nemaju državljanstvo Bosne i Hercegovine, nemaju prijavljeno prebivalište niti imaju radnu dozvolu da rade u Bosni i Hercegovini, pa je po njihovom pristanku novcem i uz posredovanje drugih osoba

U šest slučajeva se radilo o taksistima, koji su posredovali između žrtava i klijenata. Tako je u medijski dosta eksponiranom predmetu 03 0 K 004351 14 Kžk 3 počinitelj - taksista slao dvije ženske osobe da pružaju seksualne usluge za novac, te je također odvodio u hotel žensku osobu da pruža seksualne usluge obećavši joj da će tako položiti ispit (zauzvrat je od navedenih profesora dobivao ispitna pitanja koja je prodavao studentima). U ostalim slučajevima su počinitelji različitoga profila, od radnika u ugostiteljskim objektima/recepcionara, konobarica, noćnog čuvara, vlasnika beauty salona do tvorničkih, rudarskih i željezničkih radnika.

¹⁸ Ono iznosi nešto više od jednog djeteta po porodici (Vidjeti više na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/DEM_00_2020_TB_1_BS.pdf).

RANIJA OSUĐIVANOST

Ukupno 57 (38%) počinitelja su ranije osuđivani, a 82 počinitelja (55%) nisu. Za devet počinitelja se nije moglo utvrditi da li su ranije krivično sankcionirani ili ne. Vrlo mali broj počinitelja za koje se moglo utvrditi da su ranije osuđivani su počinili istovrsna ili slična djela. Tako su u predmetima 33 0 K 034365 11 K i 32 0 K 208303 15 K osuđene već par godina ranije navodile osobe ženskoga spola na prostituiranje, za što su proglašene krivima i u spomenutim predmetima, a u predmetu 03 0 K 017273 18 K osuđenik je proglašen krivim za trgovinu ljudima, isto djelo za koje je sedam godina ranije također proglašen krivim i uvjetno osuđen. U tabeli niže dani su detalji o ranijoj kažnjavanosti počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela.

VRSTA DJELA	n	%
Imovinski delikti	2	1,3
Imovinski delikti i nasilničko ponašanje	1	,7
Imovinski, seksualni i nedozvoljeno držanje oružja	1	,7
Izazivanje opće opasnosti	1	,7
Izdavanje čeka bez pokrića i imovinski	1	,7
Laka tjelesna povreda	2	1,3
Lažna porezna isprava	2	1,3
Narušavanje nepovredivosti doma	1	,7
Nasilničko ponašanje	1	,7
Nasilje u porodici	1	,7
Navođenje na prostituciju	2	1,3
Nesavjesno čuvanje pasa i drugih opasnih životinja	1	,7
Organizovanje grupe ljudi ili udruženja za krijumčarenje ili rasturanje neocarinjene robe	1	,7
Pranje novca, silovanje, teška tjelesna povreda, nedozvoljeno držanje oružja	1	,7
Pravni promet i pravosuđe	1	,7
Pripremanje krivičnog djela i krivotvorenje isprave	1	,7
Prometni delikt i izbjegavanje izdržavanja	1	,7
Razbojništvo	1	,7
Teška krađa	1	,7
Teška tjelesna povreda	1	,7
Trgovina ljudima i ugrožavanje sigurnosti	1	,7
Ubistvo i razbojništvo	1	,7
Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika	1	,7

Pitanje ranije kažnjavanosti je relativno često oslovljavano u kriminologijskoj literaturi. Ranija involviranost u kažnjiva ponašanja može utjecati na sklonost počinitelja da preferiraju društvo osoba koje slično razmišljaju ili je naprosto korist od ranijega kriminalnoga angažmana doživljena kao nešto što u vidu materijalnih sredstava, ugleda u društvu i sl. značajno nadmašuje legalnu zaposlenost ili bilo koji drugi način stjecanja sredstava za život¹⁹. Ne iznenađuje otuda niti ranije spomenuti nalaz da ih je značajan broj bio nezaposlen ili su radili poslove sa slabom i neizvjesnom zaradom (ugostiteljstvo, taksi služba itd.). Tako je pet od šest počinitelja za koje se moglo zaključiti da rade kao taksi prijevoznici (od kojih tri ilegalno) bilo ranije kažnjavano.

¹⁹ Istraživanje Fagan i Freeman (1999) ukazalo je npr. da ako bi se korist od kriminaliteta kvantificirala i usporedila sa legalnim prihodima iskazanim po satnici, bila bi trostruko veća čak i kada bi se u računicu uzeli troškovi koje za počinitelje nastaju uhićenjem i izdržavanjem zatvorske kazne.

Moguće da počiniteljeva ranija iskustva sa sistemom krivičnog pravosuđa budu takva da se nikakav resocijalizirajući ili opominjući efekt nije postigao, nego da su zapravo mlakom reakcijom i malom vjerovatnosti otkrivanja i procesuiranja ohrabreni da nastave činiti krivična djela (Agnew, 2005).

KONZUMACIJA ALKOHOLA I DROGA

Mali broj počinitelja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela konzumirao je alkohol (barem po podacima iz pravomoćnih presuda). Detalji su dani u tablici u nastavku.

KONZUMACIJA ALKOHOLA	n	%
Da (bez podataka o učestalosti)	15	10,0
Da, povremeno	3	2,0
Da, svakodnevno	1	,7

Droge je konzumiralo devet počinitelja (6% od ukupnog broja počinitelja), najčešće opijate (3 počinitelja), heroin (2 počinitelja), halucinogene droge i cannabis po jedan počinitelj.

Rijetka konzumacija alkohola i droga ukazuje da se počinitelji trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela razlikuju od počinitelja konvencionalnoga kriminaliteta (koji relativno često konzumiraju alkohol i droge, od jedne trećine do tri petine) (Datzer i dr., 2017) i da vrlo vjerovatno ne odgovaraju slici antisocijalne osobe sa višestrukim problemima u ponašanju. Budući da je trgovina ljudima oblik kriminaliteta sa najvećim udjelom u broju osoba osuđenih za organizirano činenje krivičnih djela (UNODC, 2018),²⁰ plauzibilno je pretpostaviti da počinitelji trgovine ljudima svoj kriminalni angažman doživljavaju kao redovni i kontinuirani izvor (nezakonitih) prihoda i kao poslovnu aktivnost. Sudeći prema prikupljenim podacima, konzumacija alkohola i droga trgovaca ljudima ne uklapa se u sliku tipičnoga delinkventa koji ima višestruke asocijalne i antisocijalne probleme i koji najčešće djeluje oportunistički i haotično, nego radije u sliku osobe koja se bavi kontinuiranom poslovnom aktivnošću i koja onome što radi pristupa racionalno i trezveno.

IMOVINSKO STANJE

Sud u izreci presude često (ali ne uvijek) utvrđuje i ocjenjuje imovno stanje okrivljenika. Tako se za 99 počinitelja moglo utvrditi imovinsko stanje. Podaci iz tablice niže sugeriraju da je većina počinitelja za koje se raspolaze podacima (55 ili nešto više od trećine) lošeg imovnog stanja, srednjeg 27 (ili nešto rjeđe od svakog petog počinitelja), a dobrog stanja je svaki dvanaesti počinitelj. Oni koji su dobrog ili izvrsnog imovinskog stanja su također osobe koje su legalno trajno zaposlene i obrnuto, a oni koji su nezaposleni su najčešće lošeg imovnog stanja. Srednjeg imovinskog stanja su gotovo podjednako (gdje se raspolagalo podacima) oni koji su zaposleni i nezaposleni.

	n	%
Dobro imovno stanje	12	8,1
Izvršno	6	4,1
Loše imovno stanje	55	35,8
Srednje imovno stanje	27	18,2

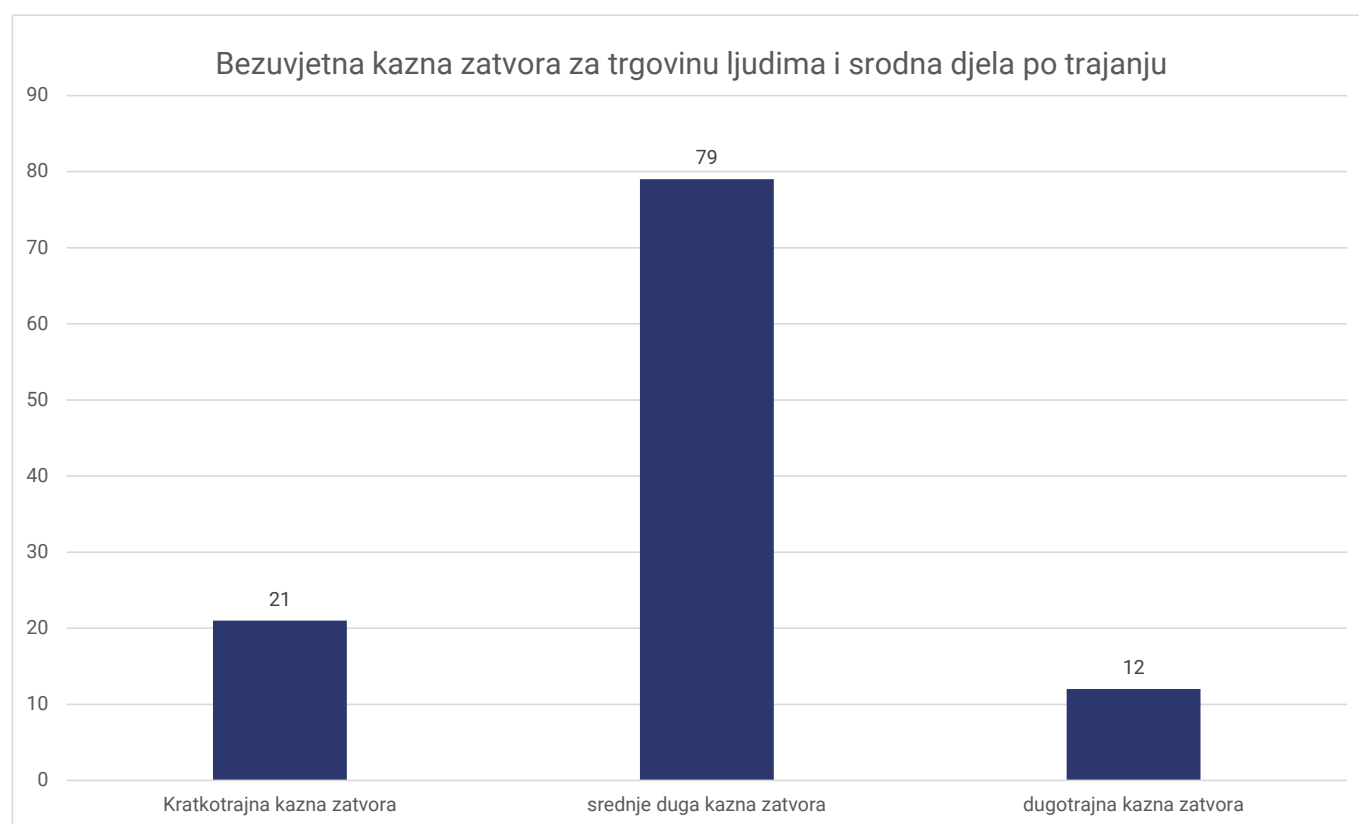
²⁰ Koju kvalifikaciju ne treba vezati isključivo za krivičnopravni tretman, nego je moguće da elementi organiziranosti postoje i da ne ispunjavaju uslove da se počinitelje oglasi krivim za posebno krivično djelo organiziranog kriminaliteta.

KRIVIČNOPRAVNA REAKCIJA NA TRGOVINU LJUDIMA I SRODNA KRIVIČNA DJELA

Krivičnopravne sankcije

Bezuvjetna kazna zatvora

Ukupno 112 počinitelja je osuđeno na bezuvjetnu kaznu zatvora, sa prosječnim trajanjem od 27 mjeseci. Najčešće izricana kazna zatvora je ona u trajanju od 12 mjeseci (za 13 počinitelja). Ukoliko se uzme u obzir da se u krivičnopravnoj teoriji kratkotrajnim kaznama zatvora smatraju one izrečene u trajanju do šest mjeseci, duže od šest, a kraće od šezdeset (pet godina) su srednje duge, te da su dugotrajne one izrečene duže od pet godina (Horvatić, 2002; Šeparović, 2003), lako se iz grafa niže dâ uočiti da su srednje duge zatvorske kazne najčešće izricane.

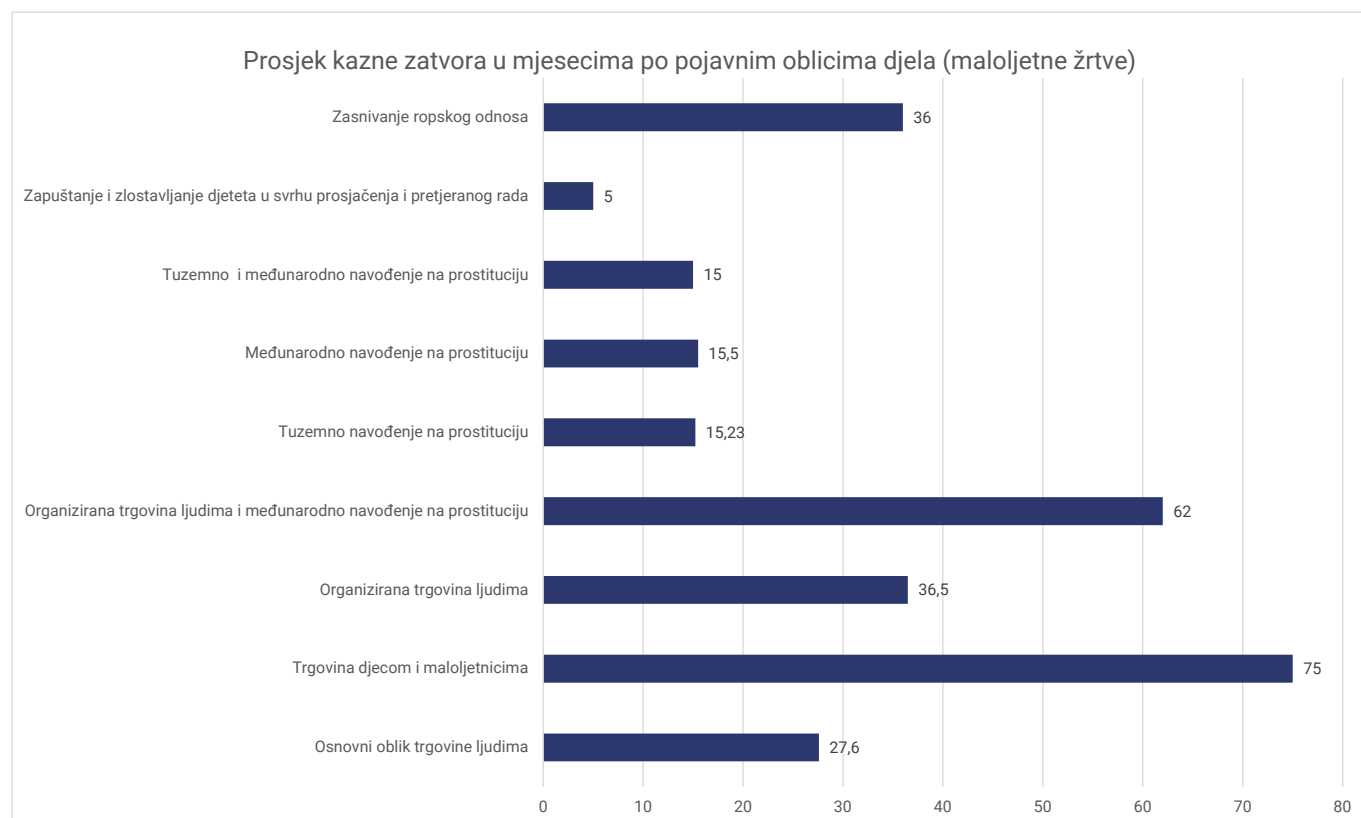

Ovakvi nalazi ukazuju da se situacija nije značajnije promijenila u zadnjih desetak godina. Prosječna kazna zatvora za počinitelje krivičnih djela povezana sa trgovinom ljudima bila je u 2013. godini oko dvije godine, što Mujanović i dr. (2016) inače smatraju dosta blagom kaznenom politikom za ovaj oblik kriminaliteta. Tek je zadnjih godina bezuvjetna kazna zatvora počela dominirati izrečenim sankcijama, pa je tako u 2020. godini iznosila nešto više od polovice izrečenih sankcija (Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, 2021), s čim korespondiraju nalazi iz ovog istraživanja. Efikasne, razmjerne i destimulirajuće (za daljnje činjenje krivičnih djela) sankcije preporučuju se i u izvještajima GRETA mehanizma, koje zahtjeve trenutna kaznena politika u zemljama Jugoistočne Evrope ne ispunjava (Derenčinović, 2020), što sudeći po ovim nalazima, vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu. Inače, politika sankcioniranja za krivična djela trgovine ljudima je često predmet različitih javnih debata i nastojanja da se najčešći oblici (poput seksualne eksploatacije), naročito ako su počinjeni nad maloljetnicima, strože kažnjavaju. U studiji koju je provela Albonetti (2014) analizirane su prakse kažnjavanja za krivična djela trgovine ljudima u Sjedinjenim Američkim Državama na saveznom nivou, u svrhe radne (59 slučajeva) i seksualne eksploatacije (2258 slučajeva) za period 2001.-2010. godina. Autorica pronalazi značajne promjene u pravcu strožeg kažnjavanja učinitelja za trgovinu ljudima u svrhe seksualne eksploatacije nakon

usvajanja posebnog Zakona o zaštiti žrtava trgovine ljudima (TVPA) tako da je prosječna dužina kazne zatvora u 2010. godini za ova krivična djela bila 11,3 godina (N=293).

U tri predmeta kazna zatvora zamijenjena je novčanom kaznom (svaki put četiri mjeseca zatvora su zamijenjena sa oko 12.000 KM). Novčana kazna kao glavna kazna nije izrečena niti u jednom slučaju, a kao sporedna u sedam slučajeva prosječnog iznosa od oko 13.000 KM.

Budući da se za trgovinu maloljetnim osobama, kao i za organiziranu trgovinu ljudima, u krivičnim zakonodavstvima predviđaju teže sankcije, očekivan je nalaz iz grafa niže u kojem su za trgovinu djecom i maloljetnicima prosjek izrečene kazne zatvora više od šest godina, a za organiziranu trgovinu ljudima oko tri godine. Za osnovni oblik djela (gdje žrtva nije posebna kategorija osoba i gdje nema elemenata organiziranosti kako je shvaća krivično pravo) prosjek kazne zatvora je nešto više od dvije godine. U jednom predmetu zasnivanja ropkog odnosa izrečena kazna je također visoka u usporedbi sa ostalim djelima (3 godine, a zakonski minimum je jedna godina).

Uvjetna osuda

U četvrtini slučajeva (36) je počinitelju izrečena uvjetna osuda prosječnoga trajanja probacije od dvije godine.

TRAJANJE UVJETNE OSUDE U GODINAMA	n	%
1	8	5,3
2	19	14,0
3	5	3,3
4	3	2,0
5	1	,7

Često izricanje uslovnih osuda za ukupan kriminalitet predmetom je čestih rasprava pravosudne zajednice u

Bosni i Hercegovini, o čemu izvještava i Federalno tužiteljstvo Federacije Bosne i Hercegovine (2020). Ovakva kaznena politika teško da može ispuniti preventivnu i druge funkcije krivičnih sankcija, pogotovo ako se ima u vidu da je u samo dva slučaja izricanja uvjetne osude dosuđeno oduzimanje imovinske koristi, te niti u jednom imovinskopравни zahtjev.

Mjere sigurnosti

U 28 slučajeva izrečena je mjera sigurnosti, najčešće oduzimanja predmeta (mobiteli, oružje, laptopi, motorna vozila), te u tri slučaja obaveznog liječenja od ovisnosti. Najčešće su mjere sigurnosti izricane za krivična djela navođenja na prostituciju, kako u zemlji, tako i međunarodnu.

Parapenalne mjere

Oduzimanje imovinske koristi

Od osamnaest počinitelja (tek svaki osmi) je naloženo oduzimanje imovinske koristi stečene krivičnim djelom. Iako u zakonskom opisu krivičnih djela nerijetko stoji korist kao činjenica koja je dio bića djela, koja se kao takva mora utvrditi i koja se slijedeći princip da niko ne može zadržati korist ostvarenu delinkvencijom ne može zadržati mora oduzeti, iznenađuje nalaz da je njezino oduzimanje naloženo u tako malom broju slučajeva. Ukupna suma koristi koja se ranije oduzela, pa je presudom utvrđeno njezino trajno oduzimanje (i uplata u budžet) iznosi 187.914 KM, a koristi na čije se oduzimanje osuđenik obavezuje uplatom u budžet 586.477 KM. Za potonju, nažalost, nema podataka u kojoj mjeri je stvarno izvršena, na koji problem ukazuju brojni domaći i strani istraživači. Budući da je u jednom predmetu naloženo oduzimanje stana vrijednosti 61.481 KM, ukupna suma koristi ostvarene trgovinom ljudima i srodnim djelima za promatrani period iznosi 835.872 KM. Najčešće se radi o izvorno stečenoj koristi, kod spomenutoga stana pretvorenoj, te u jednom slučaju o proširenome oduzimanju imovinske koristi.

Iako se ovakva slika čini vrlo nepovoljnom u smislu izvjesnosti krivičnopravne reakcije na kriminalno ponašanje, ona je nešto povoljnija u usporedbi sa ukupnim kriminalitetom. Ranija istraživanja ukazuju da se imovinska korist (za ukupni kriminalitet) oduzima iznimno rijetko, tek u jednom od 200 slučajeva za djela koja po prirodi ili po zakonskom opisu impliciraju oduzimanje koristi stečene delinkvencijom (Datzer & Mujanović, 2020). Razlika u oduzimanju za trgovinu ljudima u odnosu na ukupni kriminalitet bi se mogla objasniti činjenicom da je distribucija vrijednosti koja se oduzima u konvencionalnim predmetima (izvan sfere trgovine ljudima i srodnih djela) jako asimetrična u korist malih iznosa (oko polovice su vrijednosti od oko 1.000 KM), koje počinitelji najčešće potroše, pa sud ne nalazi suvislim nalaganje oduzimanja. Kod trgovine ljudima i srodnih djela korist koja se ostvaruje nije zanemariva, odraz je opetovanih nastojanja počinitelja da se bave ovim oblikom kriminaliteta, što je vrlo vjerovatno utjecalo na mogućnost privremenog osiguranja iste kada su se poduzimale radnje dokazivanja u postupku. Moguće da je ovakvo, nešto povoljnije stanje ukoliko se uspoređi sa ukupnim kriminalitetom i rezultat nešto pojačane svijesti o potrebi oduzimanja imovinske koristi kao vrlo smislenom načinu obeshrabrivanja počinitelja da se upuštaju u ovaj oblik delinkvencije. Ne treba izgubiti iz vida da je trgovina ljudima i dalje jedna od izrazito lukrativnih kriminalnih aktivnosti, naročito ako je međunarodnoga karaktera. Tako npr. Petrunov (2011) u svom istraživanju obima i načina legalizacije (pranja) novca stečenog trgovinom ljudima u svrhe seksualne eksploatacije na relaciji Bugarska - Evropska unija, pronalazi da izostanak mjera oduzimanja imovinske koristi kod ovih krivičnih djela utječe na to da učinitelji rijetko koriste složene sheme pranja novca, najvjerovatnije uslijed nedostatka straha od procesuiranja. Naime, u toj studiji su obrađeni slučajevi gdje su žrtve (žene koje su bile primorane pružati seksualne usluge) eksploatirane na prostoru EU, a novac je završavao u rukama organiziranih kriminalnih grupa u Bugarskoj (kao zemlji porijekla žrtava), sa ciljem da se legalizira kroz tri identificirane faze: prijenos (transfer) novca u Bugarsku, pripreme za investiranje i učešće u zakonitim poslovima. Očigledno da u situacijama kada sistem krivičnog pravosuđa ne poklanja dovoljno pažnje primjeni mjera oduzimanja imovinske koristi stečene trgovinom ljudima, to direktno može utjecati na opstojnost i rasprostranjenost ovih krivičnih djela i daljnje jačanje kriminalnih grupa uključenih u ovaj oblik (organiziranog) kriminala i slabljenje povjerenja javnosti u sam sistem krivičnog pravosuđa.

Raspon oduzete koristi se kretao od 50 KM za jedan predmet u kojem je počinitelj ženskoga spola navodila žrtve ženskoga spola na prostituiranje nekoliko mjeseci za što joj je određeno oduzimanje imovinske koristi u spomenutom iznosu, do čak 286.000 KM za počinitelja organizirane trgovine ljudima koji je godinama eksploatirao dvanaest djevojaka i čija se korist nije mogla sa sigurnošću utvrditi. Prosječna vrijednost imovinske koristi stečene krivičnim djelima povezanim sa trgovinom ljudima koja je ranije osigurana (najčešće oduzimanjem predmeta ili drugim procesnim radnjama) iznosi oko 47.000 KM, dok za onaj oblik oduzimanja koji se sastoji u obavezi počinitelja da uplati novčani iznos na ime ove parapenalne mjere iznosi 39.098 KM. Ovakva je slika različita u odnosu na ukupnu sliku za mjeru oduzimanja imovinske koristi, za koju Datzner i Mujanović (2020) navode da je prosjek stvarno oduzete koristi iznosi oko 10.000 KM (koja u odnosu na rezultate iz ove analize nije statistički značajna, $t(3) = 1,25, p > 0.05$), a one koja je naložena i čije je izvršenje nepoznato oko 70.000 KM (koja je u odnosu na ovu analizu statistički značajna, $t(12) = -17,467, p < 0.05$, pri čemu su iz analize isključene ekstremne vrijednosti od preko stotinu hiljada konvertibilnih maraka). Razlike se kod ranije osigurane koristi mogu objasniti lukrativnom naravi trgovine ljudima i srodnih djela koja se višekratno poduzimaju, pa je i mogućnost kumulacije nezakonitoga kapitala (i identifikacije i oduzimanja ukoliko se poduzmu kriminalističko-operativne i radnje dokazivanja) veća nego kod konvencionalnih krivičnih djela, a kod one gdje se tek nalaže oduzimanje (gdje je evidentiran niži prosjek kod trgovine ljudima u odnosu na ukupni kriminalitet), ekstremnim vrijednostima ostvarene koristi kod korupcijskih i krivičnih djela iz oblasti poreza koje utječu na visinu prosjeka.

Djela za koja je naloženo oduzimanje koristi u velikom iznosu (preko 100.000 KM) su trgovina ljudima (osnovni ili organizirani oblik), te međunarodno navođenje na prostituciju.

Imovinskopravni zahtjev

U nešto više od trećine slučajeva (52) podnesen je imovinskopravni zahtjev. U velikoj većini slučajeva podnositelji su upućeni na parnicu, a u samo dva predmeta se sa sigurnošću moglo zaključiti da je ovaj zahtjev uvažen i da je o njemu donesena odluka u okviru krivičnog postupka. U prvom se žrtvi na ime nematerijalne štete i duševnih bolova počinitelj obavezuje na isplatu 7.500 KM, a u drugom na 5.000 KM. U prvom je počinitelj „doveo maloljetnu osobu u svoju ugostiteljsku radnju ... pod izgovorom da će raditi kao konobarica za dnevnicu u iznosu od 20 KM, gdje je ista radila samo jedan dan, nakon čega je koristeći njeno psihičko stanje i postojanje traumatskog stresa u kojem se oštećena nalazila, nagovorio da se bavi prostitucijom, govoreći joj da ima više ljudi ... koji bi seksualne odnose sa njom plaćali od 100 do 200 KM, što je oštećena iz straha za sebe prihvatila“. Drugi je također interesantan, jer se radi o maloljetnoj osobi koju je srednjoškolski profesor vrbovao „... s ciljem seksualnog iskorištavanja radi zadovoljavanja vlastitih seksualnih nagona i postizanja nastranih seksualnih zadovoljstava“.

Kao i u slučaju oduzimanja imovinske koristi, i kod imovinskopravnog zahtjeva utvrđeno stanje odgovara ukupnoj slici koja ne slijedi logiku i smisao ovoga instituta - pojednostavljivanje postupka odlučivanja o obeštećenju osobe koja je nešto pretrpjela počinjenjem krivičnog djela (najčešće žrtva, ali ne nužno). Umjesto da se o šteti ili drugim predmetima imovinskopravnog zahtjeva raspravlja u krivičnom postupku u kojem se utvrđuje viktimizacija (što je dijelom zakonskih opisa djela iz analize i koja se kao takva mora utvrđivati u postupku), žrtve su se gotovo bez iznimke upućivale na parnični postupak. Slični nalazi navode se i u izvještaju Ekspertne grupe za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) (2018), u kojem se za period 2015.-2019. godina navodi samo jedan primjer odobrenja imovinskopravnog zahtjeva (prvi slučaj opisan supra), te u analizi Centra ženskih prava (2020), koji na osnovi analize 25 predmeta trgovine ljudima i srodnih djela nije mogao utvrditi niti jedan slučaj odobravanja imovinskopravnog zahtjeva. Ovo je bitan nedostatak krivičnih procedura vezanih za trgovinu ljudima i srodna krivična djela, koji, nažalost, dijeli sudbinu postupaka za sva krivična djela, pa se tako u izvještaju USAID-a (USAID-ov Projekat pravosuđa u Bosni i Hercegovini, 2017 [a]) ukazuje da se podnositelji imovinskopravnih zahtjeva redovito upućuju na parnični postupak. Potreba za unaprijeđenjem kompenzacijske sheme i obukâ u vezi imovinskopravnoga zahtjeva je identificirana i u pregledu GRETA mehanizma za Bosnu i Hercegovinu (Derenčinović, 2020).

REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA: BIVARIJATNE I MULTIVARIJATNE ANALIZE

U istraživanju društvenih pojava često se, pored opisa i analize varijabiliteta jedne varijable (što se naziva univarijatna analiza, rezultati koje su bili predmetom deskriptivne analize izrađene ranije) i što podrazumijeva proučavanje jedne varijable neovisno o drugima, često analizira međusobni odnos dviju ili više varijabla. Razmatra li se odnos između dvije varijable, radit će se o bivarijatnoj analizi, a ako se ispituje odnos tri ili više varijabla, u pitanju je multivarijatna analiza (Mejovšek, 2013).

SUODNOS (KORELACIJA) MEĐU VARIJABLAMA

Korelacija je jedan od temeljnih ciljeva znanstvenih i drugih istraživanja. Velika većina znanstvenih radova ima za cilj utvrđivanje povezanosti varijabla. Pri tome povezanost podrazumijeva utvrđivanje jačine i smjera (linearne) veze između dvije varijable. Budući da računanje korelacijskih koeficijenata ovisi o razini mjerenja varijabla, prvo će se iznijeti suodnos varijabla mjerenih na nominalnoj ravni, a potom onih na omjernoj ravni.

Odnos državljanstva i drugih varijabla

Kako je navedeno u deskriptivnoj analizi, žrtva može biti vrbovana od strane prijatelja ili poznanika, familije, stupit će u vezu sa eksploatorom putem preporuke drugih ili će do informacije o navodno legalnome poslu dobiti putem printanih medija. Ukoliko se **način uspostave kontakta sa vrbovateljem dovede u vezu sa državljanstvom žrtve**, dobit će se rezultati prikazani u tablici niže.²¹ Utvrđena je statistički značajna povezanost ($\chi^2(4) = 23,406, p < 0,05$) analiziranih varijabla na način da je nešto vjerovatnije (Cramerov $V = 0.276$) da će bosanskohercegovački državljani (38,8% svih BiH državljana) biti vrbovani od strane poznanika ili prijatelja u usporedbi sa stranim državljanima (17,1% svih stranih državljana), a da će potonji biti vrbovani putem štampanih oglasa (12,9% naspram 3%). Između drugih parova u usporedbi nije bilo statistički značajnih razlika.

Takav je nalaz suglasan sa nešto starijim istraživanjem Surtees (2005), u kojem se također navodi da su većina (70-90%) žrtava koji su bosanskohercegovački državljani vrbovani od strane poznanika ili prijatelja. Surtees, međutim, navodi da su tada i strani državljani najčešće bili vrbovani od strane poznanika ili prijatelja, koji se nalaz nije mogao potvrditi ovim istraživanjem. Oglašavanje u štampanim medijima je nezanemariv udio ukupno ostvarenih kontakata stranih žrtava sa vrbovateljem i u studiji Obradovića (2004). Vrbovanje putem štampanih medija bilo je u Obradovićevoj, ali i ovoj studiji, odraz trendova u vrbovanju žrtava s početka 2000-ih. Podaci iz našega istraživanja sugeriraju da se brojka stranih žrtava značajno i kontinuirano smanjivala već nakon 2005. godine, tako da se zadnjih godina strane žrtve jako rijetko pojavljuju kao oštećenici u krivičnim postupcima za trgovinu ljudima i srodna krivična djela. U svakom su slučaju češće nego domaći državljani vrbovani putem oglasa.

Povjerenje ka vrbovatelju je odavno prepoznato kao važan faktor procesa vrbovanja. Istraživanja u inozemstvu su pokazala da žrtve lakše pristaju na obećanja vrbovatelja ako se radi o osobama koja pripadaju istoj jezičnoj, etničkoj ili društvenoj skupini (Shelley, 2010). U Bosni i Hercegovini često su to poznanici sa kojima su se žrtve stjecajem okolnosti upoznale, pokatkada imale i ljubavne veze, nakon kojih su, poznavajući njihove osobne okolnosti, počinitelji nudili različite mogućnosti zarade koje su ultimativno prerastale u eksploataciju, gotovo redovito seksualnu.

²¹ U ovoj i narednim tablicama indeks kod apsolutnih brojeva označava rezultate post hoc testa proporcija. Ako slova iz indeksa nisu ista, rezultati su statistički značajni za par u usporedbi (i obrnuto).

NAČIN USPOSTAVE KONTAKTA SA VRBOVATELJEM	DRŽAVLJANSTVO	
	STRANI DRŽAVLJANIN (% SUME STUPCA)	BIH DRŽAVLJANIN (% SUME STUPCA)
Ne može se zaključiti	33 a (47.1%)	87a (36.7%)
Vrbovatelj je član porodice	1a (1.4%)	16a (6.8%)
Vrbovatelj je poznanik ili prijatelj	12a (17.1%)	92b (38.8%)
Preporuka drugih	15a (21.4%)	35a (14.8%)
Oglašavanjem u štampanim medijima	9a (12.9%)	7b (3.0%)

Utvrđena je statistički značajna povezanost ($\chi^2(4) = 78,380$, i to nakon Yatesove korekcije, $p < 0,05$) između državljanstva žrtve i činjenice da je kontrola nad njima predavana između više osoba. Pronađeno je da je značajno vjerovatnije ($\Phi = 0.519$) da će strani državljani (34,3% svih stranih državljana) biti predmetom nezakonitih transakcija (preprodaja) u usporedbi sa domaćim državljanima (samo 0,4% svih BiH državljana). Obrnuto vrijedi za činjenicu da žrtva nije preprodavana (značajno vjerovatnije za domaće državljane).

Ovakav je nalaz načelno podudaran sa nalazima Obradovića (2004), koji također izvještava o redovitom preprodavanju žrtava - stranih državljana, no u njegovoj studiji je taj udio jako visok (preko 90%). Ovaj je nalaz povezan i sa činjenicom da su strane žrtve češće predmetom interesa organiziranih počinitelja, koji proces trgovine često promatraju kao poslovnu transakciju sa imovinom.

KONTROLA PO PROTIVPRAVNOM OSNOVU	DRŽAVLJANSTVO	
	STRANI DRŽAVLJANIN (% SUME STUPCA)	BIH DRŽAVLJANIN (% SUME STUPCA)
Nije evidentirana kontrola po protupravnom osnovu	46a (65.7%)	236b (99.6%)
Evidentirana kontrola po protupravnom osnovu	24a (34.3%)	1b (0.4%)

Odnos malodobnosti i drugih varijabla

Veća vjerovatnoća vrbovanja od strane člana porodice utvrđena je kada se usporede podaci za maloljetne i odrasle osobe. Iz tablice niže može se zaključiti da su maloljetne osobe vjerovatnije u prilici biti vrbovane od strane spomenutih kategorija počinitelja (16,2% svih maloljetnih žrtava) u odnosu na ostale žrtve (2% svih žrtava za koje se nije moglo zaključiti kojeg su uzrasta) (Fisherov egzaktni test je statistički značajan, $p < 0,05$, a koeficijent asocijacije Cramerov $V = 0.299$). Za ostale parove u pogledu načina uspostave kontakta sa vrbovatelem nisu ustanovljene statistički značajne razlike.

Član porodice kao vrbovatelj identificiran je u većoj mjeri za maloljetne osobe vrlo vjerovatno jer su roditelji u izvjesnom broju slučajeva (bilo da je krivično djelo kvalificirano kao zanemarivanje i zapuštanje djeteta ili trgovina ljudima)²² zapravo bili vrbovatelji. Sličan značaj roditelja kao vrbovatelja na prosjačenje identificiran je u izvještaju Institucije ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2009). Tamo je oko 15% ispitanika bilo stava da je glavni razlog prosjačanja zloupotreba/manipulacija roditelja.

²² U istraživanju OSCE-a (2021) uočeni su problemi u pogledu pravilne kvalifikacije izvjesnoga broja predmeta koji imaju veze sa trgovinom ljudima. Budući da se ovo istraživanje bavi i srodnim djelima, nije od presudne važnosti kako je djelo pravno kvalificirano.

NAČIN USPOSTAVE KONTAKTA SA VRBOVATELJEM	MALODOBNOST ŽRTVE	
	NIJE MALODOBNA (% SUME STUPCA)	MALODOBNA (% SUME STUPCA)
Ne može se zaključiti	111a (44,8%)	21b (28,4%)
Vrbovatelj je član porodice	5a (2,0%)	12b (16,2%)
Vrbovatelj je poznanik ili prijatelj	75a (30,2%)	29a (39,2%)
Preporuka drugih	45a (18,1%)	8a (10,8%)
Oglašavanjem u štampanim medijima	12a (4,8%)	4a (5,4%)

U kontekst trgovine ljudima mogu se dovesti i neka druga krivična djela koja se po radnji, načinu i/ili svrsi izvršenja mogu smatrati djelima koja su srodna trgovini. Interesantnim se čini ispitati odnos malodobnosti žrtve i pojavnog oblika kojim je žrtva bila viktimizirana. Tablica niže sugerira da je **značajno vjerovatnije da će maloljetne osobe (36,5% svih maloljetnih žrtava) biti viktimizirane za trgovinu ljudima u odnosu na ostale žrtve (20,0% žrtava za koje se nije mogao zaključiti uzrast), a da će ostale žrtve vjerovatnije biti navođene na prostituciju** (kao posebno djelo) u odnosu na maloljetne. Pronađene razlike za spomenute parove u usporedbi je statistički značajna (Fisherov egzaktni test je značajan na $p < 0.05$), dok su vrijednosti po varijabli koja se bavi djelom zasnivanja ropskog odnosa slične i nisu značajne. Dva preostala djela - iskorištavanje djeteta za pornografiju i zapuštanje i zlostavljanje djeteta u svrhu prosjačenja, pretjeranog rada i navođenja na vršenje krivičnih djela, zakonskim opisom podrazumijevaju maloljetne osobe i ne iznenađuje da je i tamo pronađena značajna razlika.

Značajan udio maloljetnih osoba u populaciji žrtava trgovine ljudima zabilježen je i u ranijim istraživanjima. Tako Surtees (2005) izvještava o jednoj petini u 2003. godini i čak tri petine u 2004. godini bosanskohercegovačkih žrtava trgovine ljudima koje su mlađe od 18 godina. Budući da je spolni odnošaj sa djetetom krivično djelo i implicira odgovornost klijenta, te vrlo moguće u izvjesnoj mjeri oprez i suzdržavanje ukoliko im se ponudi usluga od takvih osoba, ne iznenađuje da su maloljetne osobe manje viktimizirane navođenjem na prostituciju nego one koje nisu mogle biti tako svrstane. Nisu isključene i druge interpretacije, pogotovo što (iako malo vjerovatno) kategorija „nije malodobna“ ne isključuje da se i među njima ne nalaze maloljetne žrtve, koju činjenicu sud naprosto nije unio u presudu.

POJAVNI OBLIK DJELA	MALODOBNOST ŽRTVE	
	NIJE MALODOBNA (% SUME STUPCA)	MALODOBNA (% SUME STUPCA)
Trgovina ljudima	49 a (20,0%)	27b (36,5%)
Navođenje na prostituciju	195a (79,6%)	33b (44,6%)
Zasnivanje ropskog odnosa	1a (,4%)	0a
Iskorištavanje djeteta za pornografiju	0a	2b (2,7%)
Zapuštanje i zlostavljanje djeteta u svrhu prosjačenja, pretjeranog rada i navođenja na vršenje krivičnih djela	0a	12b (16,2%)

Povezanost upotrebe fizičke sile i drugih varijabla

Upotreba fizičke sile²³ značajno umanjuje ili u potpunosti isključuje mogućnost autonomnog donošenja odluka od strane žrtava. Razumno je pretpostaviti da što je upotrijebljeno više sredstava prinude, manja je mogućnost da žrtva ima mogućnost napustiti odnos potlačenosti u kojem se nalazi. Suprotno očekivanjima, nije pronađena statistički značajna povezanost između broja metoda koja uključuju fizičku prinudu i trajanja eksploatacije, $N=270$, p (jednosmjerni test) = 0.169. Moguće da osobe koje su fizički primorane na eksploataciju odgovaraju pravoj slici žrtve koja je jako zainteresirana da promijeni svoj položaj i koja prvom prilikom traži pomoć, te otuda trajanje eksploatacije ne pokazuje kovarijaciju sa upotrebom sredstava prinude. S druge strane, razmotri li se povezanost složenih varijabla koja mjere upotrebu grubih sredstava prinude i broja radnji kojim je osoba bila viktimizirana,²⁴ također se ne može ustanoviti značajna povezanost, $N=319$, $p=0.738$. Drugim riječima, grubo primoravanje na eksploataciju ne implicira višestruke modalitete eksploatacije.

Nad žrtvama se kontrola može uspostaviti i održavati na različite načine. Jedan od tipičnih uključuje upotrebu grubih sredstava prinude i izolacije vrbovanih žrtava²⁵, za koje se može pretpostaviti da će u većoj mjeri biti primjenjivana prema stranim državljanima. Takva snažna kontrola nad žrtvama, mjerena na opisani način, značajno vjerovatnije ($r = -0.370$, $N=307$, $p<0.01$) da će biti primijenjena prema stranim državljanima, dok je za BiH državljanke vjerovatnije da neće biti podvrgnuti nikakvoj gruboj prinudi na eksploataciju.

Obradović (2004) je također izvjestio o čestom korištenju grube fizičke sile prema stranim žrtvama, uključujući i zabranu kretanja. Surtees (2005), pak, izvještava o drukčijoj situaciji u pogledu primjene snažne kontrole nad žrtvama. Ona je ustanovila da se strane žrtve u Bosni i Hercegovini ne razlikuju značajnije od domaćih u smislu upotrebe sredstava prisile ili ograničenja slobode kretanja. Jedino je stranim državljanima zabilježeno oduzimanje identifikacijskih isprava u većoj mjeri.

Suodnos intenziteta viktimizacije i svrhe izvršenja

Ispita li se odnos upotrebe fizičke prinude i svrhe²⁶ sa kojom se vrši eksploatacija, dobit će se tablica niže. Rezultati ukazuju da što je upotrijebljeno više sredstava grube fizičke prinude, manje je vjerovatno da će žrtva biti seksualno eksploatirana, te je vjerovatnije da će biti držana u ropskom ili sličnom odnosu ili iskorištavana na drugi način. Budući da je svaka sedma žrtva vrbovana obećanjem boljih uvjeta prostituiranja za osobe koje se već prostituiraju, ne iznenađuje prvi opisani nalaz (za nemali broj žrtava nije, dakle, potrebna prinuda da se bave prostitucijom ili budu na drugi način seksualno eksploatirane), a druga dva nalaza su razumljiva jer se teško može zamisliti dobrovoljno stavljanje u ropski odnos ili pristajanje djece i maloljetnika da ih se iskorištava

²³ Radi se o **složenoj varijabli** nastaloj zbrajanjem vrijednosti za varijable koje mjere modalitete izvršenja prijetnja upotrebom ili stvarna upotreba fizičke sile, otmica i socijalna izolacija. Otuda se raspon vrijednosti kreće od 0 (nije upotrijebljena ili prijećeno upotrebom fizičke sile) do četiri (žrtvi je bilo prijećeno fizičkom silom, upotrijebljena je fizička sila, oteta je i izolirana od drugih ljudi).

²⁴ Kao i kod prethodno opisanih složenih varijabla, i ovdje se radi o zbrajanju vrijednosti niza varijabli koje su dihotomno mjerile različite modalitete izvršenja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela. Radi se o varijablama: činjenje djela u grupi ili udruženju radi trgovine ljudima i pripadništvo takvoj grupi, držanje osobe, ilegalan prijevoz, legalan prijevoz, krivotvorenje, pribavljanje ili izdavanje putne ili lične isprave, kupovina osobe, navođenje, podsticanje ili namamljivanje drugog na pružanje seksualnih usluga, navođenje na vršenje krivičnih djela, obezbjeđivanje prostorijske zaštite za vršenje seksualnih radnji, dovođenje pasivnog subjekta na određeno mjesto radi seksualne eksploatacije, organiziranje ili rukovođenje grupom ili drugim udruženjem radi trgovine ljudima, snimanje dječje pornografije, posjed ili svjesno pristupanje materijalu koji prikazuje dječju pornografiju, posredovanje između lica uključenih u prostituciju, predavanje osobe, prihvatanje osobe, prinuđivanje na pretjeran rad ili rad koji ne odgovara uzrastu maloljetnog lica, prinuđivanje na prosićanje, skrivanje osobe, stavljanje ili držanje osobe u ropskom ili sličnom odnosu, učešće u organiziranju ili vođenju pružanja seksualnih usluga, vođenje ili rad u noćnom baru, vrbovanje osobe. Najveća moguća vrijednost je 24 (ako bi žrtva bila viktimizirana svim radnjama), a najmanja 1 (žrtva mora biti viktimizirana barem jednom radnjom). Budući da se njome zapravo mjeri višestrukost viktimizacije, smatra ju se pokazateljem **intenziteta viktimizacije**.

²⁵ Za potrebe ove analize kreirana je složena varijabla koja je zbir sljedećih pojedinačnih dihotomnih varijabli koje se bave oblicima načina izvršenja: upotreba ili prijetnja upotrebe fizičke sile (upotreba fizičke, tjelesne snage ili stavljanje u izgled korištenja iste da bi se iznudilo neko ponašanje), socijalna izolacija (ograničavanje ili potpuno uskraćivanje kontakata sa drugim osobama), oduzete identifikacijske isprave (lišavanje i zadržavanje identifikacionih ili putnih isprava), kontrola po pravnoj ili protupravnoj osnovi (kontrola koja se prenosi na drugu osobu, bilo od strane roditelja, bilo od strane osoba koje ne polažu nikakvo pravo nad vrbovanim osobama). Svaka je pojedinačna varijabla izvorno mjerena u dva modaliteta: prisutno svojstvo (kojem je pridružena brojana šifra 1) i nije prisutno svojstvo (pridružena brojana šifra 0). Zbrajanjem izloženih varijabla nastala je složena (kompozitna) varijabla koja se teorijski mogla kretati u rasponu od 0 do 6, gdje više vrijednosti označavaju veće prisustvo grubih sredstava prinude.

²⁶ Svrha je mjerena sa četiri diskontinuirane omjerne varijable: 1) seksualna eksploatacija, 2) prinudni rad, 3) ropstvo i odnosi slični ropstvu (uključujući i prinudni brak) i 4) drugi oblici iskorištavanja (najčešće navođenje djece i maloljetnika na vršenje krivičnih djela, navođenje djece i maloljetnika na prosićanje, rad djece u nezdravim uvjetima).

navođenjem na prosjačenje, na vršenje krivičnih djela i sl. Savršena korelacija između dvije svrhe - seksualne eksploatacije i drugih oblika iskorištavanja može se objasniti njihovom isključivošću, doslovno svaka žrtva, ako nije bila seksualno eksploatirana, bila je primoravana na prosjačenje, navođena na vršenje krivičnih djela i sl., i obrnuto, što se statistički odrazilo na intenzitet povezanosti varijabla.

Smanjenje upotrebe grube fizičke prinude u odnosu na raniji period evidentirano je još prije dvadesetak godina u istraživanju Surtees (2005). Prezentirana slika odgovara i onoj iz izvještaja Ureda za droge i kriminalitet Ujedinjenih naroda (UNODC, 2020), koji govori o sve većoj komercijalizaciji seks industrije na Zapadnom Balkanu i nekoj vrsti saradnje između eksploatiranih osoba i onih koji su uključeni u njihovu eksploataciju. O'Brien i dr. (2013) navode i da je primijećena nespornost klijenata da plaćaju za seks sa prostitutkama koje rade u „vidljivo eksploatorskim uvjetima“ i da je veća potražnja za onima koji se doživljavaju da to rade na temelju vlastitog izbora.

	SVRHA IZVRŠENJA: DRUGO ISKORIŠTAVANJE	SVRHA IZVRŠENJA: PRINUDAN RAD	SVRHA IZVRŠENJA: ROPSTVO	SVRHA IZVRŠENJA: SEKSUALNA EKSPLOATACIJA
Način izvršenja: gruba fizička prinuda	.345** .000 319	-.033 .561 319	.124* .027 319	-.345** .000 319
Svrha izvršenja: drugo iskorištavanje	-	.234** .000 319	.287** .000 319	-0.998** .000 319
Svrha izvršenja: prinudan rad	-	-	-.008 .890 319	-.234** .000 319
Svrha izvršenja: ropstvo	-	-	-	-.287** .000 319

Stupanj organiziranosti, intenzitet i metode viktimizacije i druge varijable

Razmotri li se odnos između broja počinitelja, broja radnji kojim je žrtva viktimizirana, broja modaliteta viktimizacije i trajanja eksploatacije (iskazane u danima), dobit će se tablica sa korelacijskim koeficijentima niže. Značajno je vjerovatnije da će žrtva biti intenzivnije viktimizirana sa višestrukim modalitetima ako je u eksploataciju uključeno više osoba, što je vjerovatno povezano i sa stupnjem organiziranosti (pri čemu se rukovalo logikom da organizirane kriminalne skupine broje više članova) (v. i nalaz niže). Relativno visoka povezanost ($r = 0.357$, $N=319$, $p<0.01$) zabilježena je i u odnosu složenih varijabla koje mjere intenzitet viktimiziranosti i broj modaliteta eksploatacije, što se može objasniti činjenicom da izloženost višestrukim radnjama viktimizacije implicira višestruke načine izvršenja. Nijedna od varijabla nije pokazala statistički značajnu povezanost sa trajanjem eksploatacije.

	NAČIN IZVRŠENJA: KOMPOZITNA	RADNJA IZVRŠENJA: KOMPOZITNA	TRAJANJE EKSPLOATACIJE
Broj počinitelja	.452** .000 319	.464** .000 319	.049 .423 270
Način izvršenja: kompozitna	.-	.357** .000 319	.055 .369 270
Radnja izvršenja: kompozitna	-	-	.079 .196 270

Interesantno je razmotriti i suodnos državljanstva, intenziteta viktimizacije mjerene brojem radnji kojim je žrtva bila viktimizirana, složenih varijabla koje mjere modalitete viktimizacije i složene varijable koja mjeri stupanj organiziranosti počinitelja.²⁷ Iz tablice niže može se zaključiti da je značajno vjerovatnije ($r = -0.508$, $N=307$, $p<0.01$) da će strani državljani na eksploataciju biti primoravani kompulzivnom ili sličnom silom²⁸ nego domaći državljani, kao i da će biti prevareni ($r = -0.571$, $N=307$, $p<0.01$),²⁹ te višestruko viktimizirani ($r = -0.465$, $N=307$, $p<0.01$) u odnosu na domaće državljane. Za strane državljane je također vjerovatnije da će biti žrtve organiziranih oblika trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela ($r = -0.415$, $N=307$, $p<0.01$). S druge strane, domaći će državljani neznatno vjerovatnije biti eksploatirani nekom vrstom zloupotrebe ($r = 0.158$, $N=307$, $p<0.01$).³⁰ Visoku kovarijaciju koja je statistički značajna pokazuju varijable koje mjere intenzitet viktimizacije, prijevarno izvršenje djela i stupanj organiziranosti na način da intenzivniju viktimizaciju prati više oblika prijevarnoga izvršenja ($r = 0.582$, $N=319$, $p<0.01$) i uključenost organiziranih oblika izvršenja djela ($r = 0.518$, $N=319$, $p<0.01$). Organizirane skupine se čini da neće koristiti grubu fizičku prinudu i prijetnje istom, nego prijevarne oblike ($r = 0.604$, $N=319$, $p<0.01$), iskorištavanje teške situacije žrtve ($r = 0.222$, $N=319$, $p<0.01$) i psihičku prisilu ($r = 0.311$, $N=319$, $p<0.01$).

Surtees (2005) izvještava da su i u ranijem periodu strane žrtve bile prevarene na način da im je obećavan posao u ugostiteljstvu, zabavnoj industriji, kućnim obavezama, a nakon dolaska u Bosnu i Hercegovinu gurnute su u eksploataciju. Za njihovo regrutiranje, prijevoz, eksploataciju bilo je najčešće potrebno više osoba, tako da je i tada, ali i danas, uključenost više osoba koje koordinirano djeluju na eksploataciju nešto što se više veže za strane državljane nego za domaće. Takve osobe trebaju biti regrutirane, prevezene, osigurani dokumenti, često se drže u izolaciji, što sve implicira organiziranost, pa se tako može tumačiti prvi dio nalaza iz pasusa gore. Što se tiče domaćih državljana, u nešto većoj mjeri se mogla zabilježiti zloupotreba položaja žrtve, koji nalaz može imati veze sa načinom pisanja obrazloženja presude kao što su težak materijalni položaj žrtve, teške porodične prilike i sl. mogli su se sa više detalja evidentirati u osobnim prilikama domaćih žrtava. Osim toga, maloljetne žrtve su

²⁷ Stupanj organiziranosti je konstruiran iz izvorne varijable koja se bavila brojem počinitelja na način da je jedan počinitelj izdvojen kao posebna kategorija, dva počinitelja također kao zasebna kategorija, tri i više počinitelja su grupa počinitelja, te u dva predmeta u kojima su počinitelji proglašeni krivim za organizirani kriminal kreirana je kategorija organizirana kriminalna grupa. Ovakva logika djelomice počiva na nalazima Surtees, 2008, str. 47.

²⁸ Ova je složena varijabla nastala zbrajanjem modaliteta za pojedinačne varijable koje su se bavile nekim oblikom **psihičke (ili kompulzivne) sile** koju je počinitelj primjenjivao. Ove su se varijable bavile kontrolom po pravnoj ili protupravnoj osnovi, prijetnjom odmazdom nad članovima porodice, prijetnjom deportacijom, oduzimanjem isprava, obavezom vraćanja novca kojeg žrtva navodno duguje počinitelju. Teorijski je maksimum vrijednosti iznosio šest.

²⁹ Složena varijabla koja se bavi **prijevarnim načinom izvršenja** nastala je zbrajanjem vrijednosti za pojedinačne varijable: obećanje rada u ugostiteljstvu, obećanje bračne veze, obećanje rada u zabavnoj industriji, obećanje boljih uvjeta prostituiranja za osobe koje se već prostituiraju. Teorijski je maksimum vrijednosti iznosio četiri.

³⁰ Složena varijabla koja mjeri **zloupotrebu pozicije i osobnih okolnosti** žrtve sastoji se od vrijednosti sljedećih pojedinačnih varijabli: zloupotreba ovlasti počinitelja, zloupotreba teškog materijalnog položaja žrtve, zanemarivanje roditeljskih dužnosti, ilegalni boravak žrtve, neposjedovanje radne dozvole žrtve, bolest žrtve, teške porodične prilike žrtve, životna dob žrtve. Ako bi kod počinitelja odnosno žrtve bile prisutne sve okolnosti, maksimum vrijednosti iznosio bi osam.

uglavnom domaći državljani, a za maloljetnost se veže nekoliko načina izvršenja koji su svrstani u zloupotrebu - zanemarivanje roditeljskih dužnosti i životna dob žrtve. Otuda je zapravo maloljetnost okolnost koja implicira više zloupotrebljavajućih načina izvršenja, a koji su kasnijim zbrajanjem mogli doprinijeti većoj prisutnosti zloupotrebe kod domaćih državljana.

Upotreba psihičke prisile prema stranim žrtvama zabilježena je i u drugim istraživanjima. Tako je Aghatise (2004) ustanovila da je jedan od način držanja kontrole nad žrtvama stalno iznošenje laži da su strani državljani predmetom policijskih istraga i da će ih policija ustrijeliti ako ustanove da nemaju radne i boravišne dozvole. Također je jedan od načina zabrana kontaktiranja i prijetnja odmazdom nad članovima porodice, koji strane žrtve dovodi do bespomoćnosti i prihvaćanja sudbine. Dug koji žrtva navodno ima prema počinitelju koji ju je prevezao na destinaciju ili joj je pružio stan i hranu često se mjeri hiljadama klijenata koje žrtva mora zadovoljiti da bi navodno isplatila dugove, uz stalni pritisak gomilanja novih dugova, što žrtve također psihički slama i čini ih neslobodnim i potlačenim (Hodge, 2007).

	RADNJA IZVRŠENJA: KOMPOZITNA	NAČIN IZVRŠENJA: PSIHIČKA PRINUDA	NAČIN IZVRŠENJA: GRUBA FIZIČKA PRINUDA	NAČIN IZVRŠENJA: PRIJEVARA	NAČIN IZVRŠENJA: ZLOUPO- TREBA	STUPANJ ORGANI- ZIRANOSTI
Državljanstvo	-.465** .000 307	-.508** .000 307	-.067 .242 307	-.571** .000 307	.158** .006 307	-.415** .000 307
Radnja izvršenja: kompozitna	-	.202** .000 319	.019 .738 319	.582** .000 319	.093 .098 319	.518** .000 319
Način izvršenja: psihička prinuda	-	-	.259** .000 319	.358** .000 319	-.098 .080 319	.311** .000 319
Način izvršenja: gruba fizička prinuda	-	-	-	.013 .818 319	.115* .040 319	.084 .136 319
Način izvršenja: prije- vara	-	-	-	-	.062 .270 319	.604** .000 319
Način izvršenja: zlo- upotreba	-	-	-	-	-	.222** .000 319

** $p < 0.01$

* $p < 0.05$

EKSPLANACIJSKA ANALIZA

Eksplanacijskom se analizom pokušava odgovoriti zašto se nešto desilo. Ona uključuje regresijsku analizu, analizu putanje, konfirmatornu faktorsku analizu i dr. Naročito je bitna regresijska analiza, koja smjera utvrđivanju povezanosti između jedne ili skupa nezavisnih varijabla i jedne zavisne varijable. Nezavisne se još zovu i prediktorima, a zavisne kriterijima (Mejovšek, 2013). U nastavku će se iznijeti analize kojima se procjenjuje utjecaj pojedinih ili skupa varijabla na neke kriterije važne u kontekstu istraživanja trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela.

„Migracijski“ model trgovine ljudima

Seksualna eksploatacija je, kako je navedeno u deskriptivnoj analizi, najčešći oblik eksploatacije ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u mnogim drugim zemljama i regijama (v. npr. Hughes, 2017), pa je bitno procijeniti utjecaj različitih faktora na vjerovatnost seksualne eksploatacije. Model koji će poslužiti kao osnova za ispitivanje utjecaja određenih faktora na seksualnu eksploataciju zasniva se na migracijskoj teoriji koju je još šezdesetih godina iznio Everett Lee (1966), koji je pisao o faktorima koji karakteriziraju zemlju ili područje odakle osoba migrira i onima koji odlikuju područje ili zemlju u koju osoba migrira. Trgovina ljudima tako je često migracijsko pitanje, jer su migranti (ilegalni, ali i oni koji zakonito ulaze i borave na teritoriji druge države) vulnerabilne osobe u povećanom riziku za neku vrstu eksploatacije (Aronowitz, 2009). Iako se na osnovu ranije izrađene deskriptivne analize može činiti da migracijski model trgovine ljudima nema naročitu važnost za Bosnu i Hercegovinu (velika većina žrtava su domaći državljani), i dalje u našim podacima značajan udio čine stranci, kao što su redovito domaće žrtve eksploatirane izvan mjesta prebivališta. Migracija je, dakle, bitno obilježje trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, makar se odvijala unutar njezinih granica.

Literatura često sugerira da se radi o stjecaju različitih faktora koji mogu djelovati na način da pritišću (tzv. „*push* faktori“) ili potiču (tzv. „*pull* faktori“) na seksualnu (i drugu) eksploataciju (Cameron, 2008; Curtol i dr., 2018). *Push* faktori mogu biti npr. loše imovno stanje, nestabilne političke i sigurnosne prilike u zemlji i sl., a *pull* motivacija za zaradom, velika potražnja za uslugama koje obuhvaća eksploatacija i sl. Neki mogu djelovati na mikrorazini (npr. loše imovno stanje žrtve), a neki na razini čitavih zajednica (npr. legalizacija prostitucije).

Podaci koji su se mogli skupiti analizom sudskih presuda u ovom istraživanju dosta su ograničeni u pogledu spomenutih *push* i *pull* faktora, pa se za *push* faktore moglo uključiti:

- zaposlenost prije viktimizacije (nezaposlenost bi trebala povećati vjerovatnost seksualne eksploatacije),
- imovinsko stanje (osobe lošijeg imovinskog stanja je vjerovatnije da će pristati/biti vrbovani na seksualnu eksploataciju),
- zlostavljanost žrtve (osobe koje su živjele u ekstremno lošim porodičnim prilikama, odnosno koje su iskusile zlostavljanje, vjerovatnije da će ispoljavati devijantan stil života/biti vrbovane na neprihvatljive oblike ponašanja, uključujući prostituiranje),³¹
- spol žrtve (žene su mnogo više predmet seksualne eksploatacije).

Od *pull* faktora identificirana je specifična motivacija - zadovoljenje osnovnih životnih potreba. Ako je, naime, osoba privučena mogućnošću zarade, makar i prostitucijom, vjerovatnije da će zaista i biti seksualno eksploatirana. Najzad, brojni autori smatraju da nisu *push* i *pull* faktori najvažniji, nego prisustvo organiziranih kriminalnih skupina, ako ih nema u nekom području/zajednici, ma kako stimulirajuće djelovali opisani *push* i *pull* faktori, širi oblici prostitucije neće se pojaviti (Hodge, 2007).

³¹ Zlostavljanje može djelovati na više načina, ali se dominantnim smatra razvijanje osjećaja bespomoćnosti i narušavanje samopouzdanja mladih osoba koje može dovesti do indiferentnosti i toleriranja štetnih ponašanja odraslih u budućnosti (Dodsworth, 2015).

Da bi se ispitao utjecaj navedenih faktora, primijenjena je regresijska analiza. Seksualna eksploatacija³² je korištena kao zavisna varijabla. Kako je zavisna, ali i nezavisne varijable, mjerena na dihotomnoj nominalnoj ravni, korištena je inačica regresijske analize koja uključuje kategorijske prediktore i kategorijsku zavisnu varijablu - višestruka logistička regresija. U namjeri da se prvo ispita utjecaj *push* faktora, pa u narednom koraku *pull* faktora, te u konačnici broja i načina djelovanja počinitelja (jedan počinitelj, dva počinitelja i tri i više počinitelja/organizirana kriminalna skupina), korištena je trofazna hijerarhijska regresija. Rezultati zadnjeg koraka za pojedinačne varijable su prikazani u tablici niže.

	B	Wald	df	Sig.	EXP (B)	95% C.I. for EXP(B)	
						DONJA	GORNJA
Zaposlenost prije viktimizacije	18.399	.000	1	.997	97820 071.29	.000	-
Imovinsko stanje žrtve	-1.100	4.507	1	.034	.333	.121	.919
Zlostavljanost žrtve	-4.217	19.396	1	.000	.015	.002	.096
Spol žrtve	3.690	46.520	1	.000	40.049	13.870	115.643
Motivacija za vrbovanje: zadovoljenje osnovnih životnih potreba	.890	2.491	1	.114	2.434	.806	7.348
Stupanj organiziranosti: rekodirana (1)	-2.064	13.659	1	.000	.127	.042	.379
Stupanj organiziranosti: rekodirana (2)	17.586	.000	1	.998	43385 195.918	.000	.

Cijeli model je statistički značajan (χ^2 (7)=330,142, $p<0,05$), što ukazuje da model razlikuje žrtve koje su seksualno eksploatirane od onih koji nisu. Model u cjelini objašnjava između 65% (prema Cox i Snellu) i 86% (prema Nagelkerku) ukupne varijance.

Uvjerljivo najsnažniji, statistički značajan faktor da osoba bude seksualno eksploatirana je spol. Podaci iz tablice sugeriraju da je četrdeset puta vjerovatnije ($\exp(B)=40.049$) da će osobe ženskog spola biti seksualno eksploatirane nego osobe muškog spola. Budući da su obje (donja i gornja granica procjene) ovog pokazatelja iznad 1, vrlo vjerovatno da ovaj utjecaj postoji u populaciji žrtava i efekt nije ograničen samo na slučajeve iz ovog istraživanja.

Statistički značajan utjecaj zabilježen je i kod varijabla stupanj organiziranosti (1) (1 = dva počinitelja),³³ imovinskoo stanje žrtve (1 = loše imovno stanje, 0 = dobro/izvrsno/ne može se zaključiti), i zlostavljanost žrtve

³² Seksualna eksploatacija je kodirana na način: 0 = svrha eksploatacije nije seksualno iskorištavanje, 1 = svrha eksploatacije seksualno iskorištavanje.

³³ Referentna skupina je 0 = jedan počinitelj.

(1 = žrtva zlostavljana, 0 = odnosi u porodici korektni/dobri/nema naznaka o zlostavljanju/ne može se zaključiti). Suprotno očekivanjima, za sve spomenute varijable vrijednost parametra $\exp(B)$ manja je od 1, što znači da viši stupanj organiziranosti, zlostavljanost žrtve i loše imovinsko stanje ne impliciraju veću vjerovatnost seksualne eksploatacije u odnosu na druge oblike eksploatacije. To može značiti da prisustvo neke od ovih karakteristika zapravo povećava vjerovatnost nekog drugog oblika eksploatacije, ali ne seksualne, no moguće su i neke druge interpretacije. Obično se preporučuje prikupljanje više podataka kako bi se provjerile ovakve tvrdnje. Kako bi se provjerio eventualni učinak snažne povezanosti dvije prediktorske varijable koji teorija smatra mogućim uzrokom odsustva doprinosa pojedinih prediktora modela, izvršena je korelacijska analiza imovinskog stanja i zaposlenosti. Suodnos postoji i statistički je značajan ($\chi^2(1)=15,584, p<0,05$), ali koeficijent ukazuje na umjerenu povezanost ($\Phi=0.229$), a ne snažnu, tako da to ne može biti eventualnim uzrokom odsustva spomenutoga doprinosa.

Nemogućnost modela da smisleno objasni seksualnu eksploataciju može se djelomice tumačiti izborom prediktora. Moguće npr. da stupanj organiziranosti počinitelja ne odražava dobro uključenost organiziranih skupina u eksploataciju, jer tri i više osoba mogu djelovati koordinirano, a da ne ispunjavaju uvjete da ih se kvalificira organiziranim. No, ovdje je organiziranost svakako smatrana širim pojmom od onoga kako ga kvalificira krivično zakonodavstvo, i to u smislu zajedničkoga, sinhroniziranoga djelovanja počinitelja, a ne u smislu kontinuiteta djelovanja i formalne podjele uloga. Također je npr. moguće da zadovoljenje životnih potreba, koja se smatrala glavnom *pull* varijablom, ne odražava u potpunosti želju za zaradom koja se spominje u literaturi kao tipični *pull* faktor. No, kako se radi o osobama koje imaju problema sa prihodima, i zadovoljenje osnovnih potreba može se smatrati dobrim pokazateljem ekonomske depriviranosti, a druga motivacija još je rjeđa (npr. želja za luksuznim životom ili avanturizam i sl.). Veći problem od izbora prediktora može biti veliki broj nedostajućih vrijednosti. Presude nisu konzistentne u opisivanju imovinskih i drugih prilika žrtava, pa se za blizu 150 žrtava nije moglo zaključivati o imovinskim prilikama, ili, za zaposlenost se moglo zaključivati da je oko petnaestak žrtava bilo zaposleno, pedesetak da nije, a za ostale se nije mogao donijeti jasan zaključak oko zaposlenosti, te su tako žrtve koje nisu zaposlene rekodiranjem svrstane u kategoriju „žrtva nije trajno/povremeno/privremeno zaposlena prije viktimizacije/ne može se zaključiti“ (ista je situacija i sa prethodno spomenutom varijablom) itd. Tamo gdje podaci nisu mogli biti prikupljeni ne znači da se među njima ne nalaze jedinice analize koje bi zapravo mogle biti svrstane u drugu kategoriju („žrtva trajno/povremeno/privremeno zaposlena“), pa bi nalazi mogli biti drukčiji. Da se, međutim, pridržavalo samo podataka gdje se nedvojbeno mogla utvrditi zaposlenost/nezaposlenost, broj jedinica analize drastično bi se smanjio i onemogućio bilo kakvo smisleno zaključivanje. Osim toga, metodologijski se postupilo korektno, jer je najvažniji podatak o zaposlenosti, a sve ostale kategorije su svakako samo referentne.

Podaci kojima se raspolagalo prikupljeni su na individualnoj ravni i na osnovu onoga što su pružali izvori podataka (pravomoćni sudici). Migracijske teorije uzimaju u obzir mnogo veći broj faktora, poput socio-kulturnih (vršnjački pritisak, patrijarhalna struktura porodice, socijalna i druga diskriminacija, običaji), ekonomske (nezaposlenost, neravnopravnost u distribuciji bogatstva) i političke (oružani sukobi, politička nesigurnost) na strani *push* faktora, te predstave o boljoj zaradi i uvjetima života na strani *pull* faktora (Massey & Rankin, 2020; Surtees, 2008). Bosanskohercegovački autori navode i niz drugih specifičnih za spomenuti kulturni, politički, ekonomski, društveni i ini kontekst, poput položaja osoba sa invaliditetima, položaja etničkih manjina, rasprostranjenosti korupcije i sl. (Rizvo & Mujanović, 2014).³⁴ Kako multivarijatne analize uzimaju u obzir kovarianje rezultata oko multivarijatnog centroida, odsustvo podataka o spomenutim dimenzijama moguće da je utjecalo na rezultate i da bi rezultati bili drukčiji da su se mogli prikupiti. Inače se istraživanje vulnerabilnosti u kontekstu trgovine ljudima, prema Massey i Rankin, još uvijek smatra nedovoljnim, te odsustvo podataka često onemogućuje zaključivanje o interakciji faktora koji ju uzrokuju.

³⁴ U državi poput Bosne i Hercegovine, u kojoj je korupcija široko rasprostranjena i dugo predstavlja ozbiljan problem (European Commission, 2020), nije teško zamisliti da su prisutni neki od (ili više) načina na koji korupcija može podržavati trgovinu ljudima, kao što je krivotvorenje dokumenata za žrtve, omogućavanje njihova nezakonitoga prelaska granice, ignoriranja poznatih lokacija prostitucije, kompromitiranja (uključujući i pokretanje) istraga za trgovinu ljudima, odbacivanje optužbi ili izricanje minimalnih sankcija, ali i postavljanje osoba povezanih sa trgovcima na administrativne ili političke pozicije i narušavanje povjerenja žrtava u pravosudni sistem (Surtees, 2008).

Pored diskutiranih metodologijskih razloga, i neke supstancijalne naravi mogu pomoći objasniti dobijene rezultate. Loše imovinsko stanje kao važan faktor trgovine ljudima radi seksualne eksploatacije zabilježen je i u ranijim istraživanjima. Tako je Surtees (2005) evidentirala gotovo tri četvrtine žrtava domaćih državljana kao one koji dolaze iz siromašnih ili vrlo siromašnih porodica i gotovo dvije trećine koje su imale iskustva sa porodičnim nasiljem i alkoholizmom u porodici. Još siromašnije su strane žrtve. Ona je stala da siromaštvo, pa i teške porodične prilike, nisu dovoljne da osoba postane žrtva trgovine ljudima u svrhu seksualne eksploatacije, nego su potrebne i neke druge okolnosti. Zaključak da loše imovinsko stanje i nezaposlenost sami po sebi ne mogu uzrokovati seksualnu eksploataciju dijeli i Obradović (2004), koji je ustanovio da samo ako su prisutne i neke druge okolnosti, poput razorenih porodičnih odnosa i prisutnost devijantnog okruženja, može nastati ambijent koji pogoduje djelovanju *push* faktora.³⁵ Te okolnosti nisu, barem po ovom istraživanju, zlostavljanost žrtve i organiziranost počinitelja. Rezultati su, naime, ukazali da dva i više počinitelja mogu biti uključeni i u druge oblike eksploatacije,³⁶ što vrijedi i za zlostavljanje, i to u značajnoj mjeri. Motivacija za zaradom (kao *pull* faktor) pojavila se u Obradovićevoj studiji kao važan prediktor eksploatacije, no takav nalaz nije mogao biti potvrđen u našem istraživanju.

Presudni značaj ženskog spola na seksualnu eksploataciju zabilježen je i u spomenutom istraživanju Surtees, gdje su sve žrtve ženskoga spola. U izvještajima Državnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima osobe ženskoga spola dominiraju u populaciji žrtava trgovine ljudima, ali ne toliko kao što je to zabilježeno u ovome istraživanju. Razlike se mogu objasniti činjenicom da se spomenuta institucija bavi potencijalnim žrtvama, do podataka o kojima dolazi putem različitih načina, a ne isključivo putem pravomoćno okončanih presuda, kao što je to slučaj sa ovim istraživanjem. Kako je naznačeno u ranije izrađenoj deskriptivnoj analizi, većina korisnika usluga žrtava seksualne eksploatacije u Bosni i Hercegovini su (heteroseksualni) muškarci (Obradović, 2004). Populacija potencijalnih i stvarnih klijenata je ogromna, nevidljiva i heterogena, i obuhvaća muškarce svih starosnih skupina, profesija i obrazovanja. Izvjesna normalizacija konzumiranja seksualnih usluga (pogotovo u nekim zemljama Zapada) dovela je do shvaćanja, vjerovatno prisutnoga i kod bosanskohercegovačke „klijentele“, da nema ništa naročito pogrešno u konzumiranju takvih usluga.³⁷ Muškarci to mogu raditi iz mnogih razloga - jer imaju potrebe i nemaju stalnu vezu, tragaju za intimnošću, ali bez čvrstih veza, tragaju za stvarima koje ne mogu dobiti od svojih partnera, usluge seksualne naravi promatraju kao oblik relaksacije i dr. Koji god razlog bio dominantan, „potražnja“ opravdava „ponudu“. Gdje god postoji interes za takvom vrstom usluga, postojat će i način da se iste osiguraju (Papantoniou-Frangouli & Moritz, 2010). Nema znanstvenih istraživanja ovakve vrste potražnje u Bosni i Hercegovini, no nije teško zaključiti da ona postoji.³⁸ O njezinim razmjerima i obilježjima nije se moglo zaključivati na osnovu podataka iz izvora koji su korišteni u ovom istraživanju, no vjerovatno bi bili od značaja za objašnjenje pojave seksualne eksploatacije. Uz navedeno, bosanskohercegovačke mlade žene u dobi do 24 godine rijetko su legalno zaposlene (tek svaka dvadeseta), sa tek osnovnoškolskim ili srednjoškolskim obrazovanjem.³⁹ Odsustvo znanja i vještina u nesigurnom ambijentu koji pruža malo nade predisponira mlade žene na poslove i situacije u kojima će biti eksploatirane (Wylie & McRedmond, 2010).

Istraživači u oblasti trgovine ljudima radi eksploatacije su prilikom objašnjavanja uzročno-posljedičnih veza i faktora našli su, uz odgovarajuće izmjene, inspiraciju upravo u migracijskom modelu, no zajedničko im je što trgovinu ljudima promatraju ponajprije kao nezakonitu djelatnost sa međunarodnim dimenzijama. Otuda ima smisla promatrati izloženi model koji bi kao jedinice analize imao samo strane državljanke.

35 Slična stanovišta dijele i drugi istraživači. V. Deighan, 2010, str. 88.

36 Istraživanje Mujanović i dr. (2016) pronašlo je na temelju iskaza 51 žrtve u sigurnim kućama u periodu 2006.-2014. godina da su žrtve često bile držane skupa sa drugim žrtvama (u prosjeku 5-6). Držanje više žrtava na jednom mjestu u svrhu seksualne eksploatacije može ukazivati na involviranost organiziranog kriminaliteta, ali se ne mora nužno raditi o istom. Poznati su slučajevi da su počinitelji držali više žrtava, a da se nije radilo o organiziranoj kriminalnoj skupini, kao što postoje organizirane skupine koje eksploatiraju žrtve u smislu pretjeranog i nezdravog rada, ropškoga odnosa i sl.

37 Dosta muškaraca ne bi kupilo oružje na crnom tržištu ili opojne droge, ali će bez naročitoga razmišljanja pristati platiti usluge koje im pružaju osobe kojima je kriminalno trgovano, često sretni što su došli do njih po prihvatljivim cijenama (Shelley, 2010).

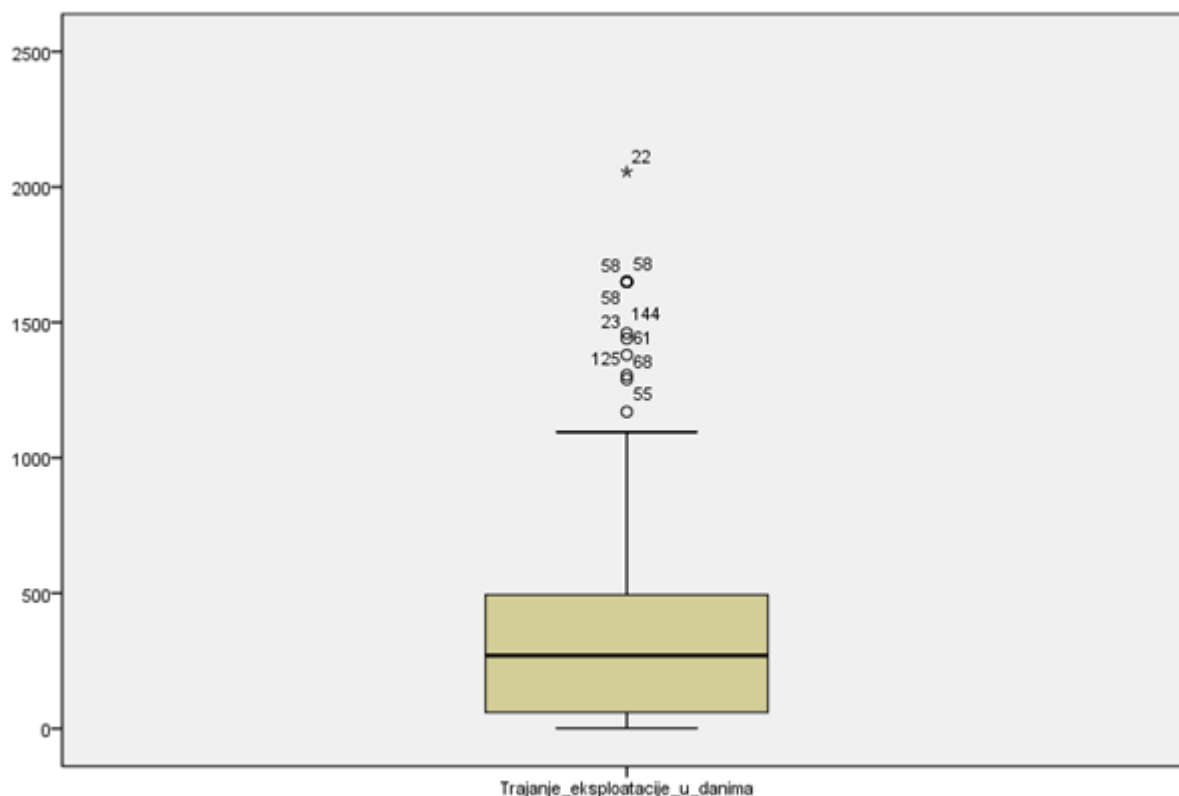
38 Kako navodi Aronowitz (2009), potražnja za prostitucijom je oduvijek i svugdje postojala.

39 Podaci dostupni na https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2020/02/Mu%20i-1karci-i-2c5%20beene-u-BIH_2020.pdf.

Zbog malog broja jedinica (N=70), nije bilo moguće ponoviti cijeli proces sa svim varijablama,⁴⁰ nego odvojeno za *push*, pa onda za *pull* i kondicirajuće faktore (stupanj organiziranosti počinitelja). Ako se izuzme spol, nijedan od modela nije bio statistički značajan.⁴¹ Tako se za *push* faktore dobila vrijednost $\chi^2(2)=1,080$, $p>0,05$, a za preostale faktore $\chi^2(3)=2,759$, $p>0,05$. Čini se da migracijski model nema neku naročitu primjenjivost niti na strane žrtve.

Što utječe da eksploatacija bude duža ili kraća?

Trajanje eksploatacije također se može činiti kao zavisna varijabla vrijedna razmatranja u smislu utjecaja drugih varijabli na njezine vrijednosti. U tu svrhu razmatrao se utjecaj državljanstva žrtve, i to rukovodeći se logikom da će strani državljani biti duže eksploatirani. Također se čine interesantnim ispitati načini izvršenja djela, tako da su u regresijsku jednadžbu uneseni svi oblici izvršenja. Zavisna varijabla - trajanje eksploatacije, provjerena je za normalnost raspodjele, te je uočena izvjesna asimetrija. Pravougaoni dijagram (v. graf niže) ukazao je na jednu ekstremnu vrijednost, koja se odnosi na žrtvu iz predmeta K-49/08/KžK-03/10/S1 3 K 005524 11 Kžž koja je eksploatirana više od pet godina. Obično se takve izolirane odstupajuće vrijednosti privremeno uklone iz baze podataka. Uočeno je i nekoliko statistički utjecajnih slučajeva, ali je njihova standardizirana vrijednost niža od tri standardne devijacije od prosjeka, što se uzima kao orijentir prilikom odlučivanja o uklanjanju (Tabachnick & Fidell, 2013), te stoga nisu odstranjeni iz analize.

Nije se raspolagalo ranijim istraživanjima ili teorijom koja bi sugerirala kako bi varijable mogle djelovati (pa zapravo ni koje bi to varijable mogle biti relevantne), tako da je korištena postepena višestruka regresija. Ona se smatra prikladnom inačicom regresijske analize u slučajevima kada ne postoji izgrađen model koji se testira, nego upravo ima eksploratornu svrhu (Tabachnick & Fidell, 2013).

⁴⁰ Da bi se smisleno procjenjivao doprinos pojedinih prediktora, potrebno je raspolagati sa dostatnim brojem jedinica analize. Po preporukama metodologa (npr. Petz i dr., 2012; Tabachnick & Fidell, 2013), to bi za tri prediktora trebalo biti oko 70 jedinica, što nas je opredijelilo da ne testiramo cijeli model, nego odvojeno pojedine kategorije faktora.

⁴¹ Za strane državljane disproporcija muških u odnosu na ženske jedinice analize je još veća nego za cijeli uzorak. Samo je jedna osoba bila muškog spola, koje odsustvo varijacije je ometalo smisleno zaključivanje o utjecaju spola na zavisnu varijablu.

Rezultati iz tablice niže sugeriraju da su od provjeravanih pet varijabla samo dvije ostvarile statistički značajan utjecaj. To su one koje se bave načinima izvršenja putem psihičke prisile i prijevare. U prvom koraku unesena je varijabla koja mjeri psihičku prisilu, te je objasnila oko 2% varijance trajanja eksploatacije. U drugom koraku unesena je varijabla koja se bavi prijevarnim načinom izvršenja eksploatacije, što je objasnilo dodatnih 1,2%. Količina objašnjene varijance je više nego skromna i ukazuje da se velika većina faktora koji utječu na trajanje eksploatacije nije mogla objasniti. Rezultati također ukazuju da upotreba psihičke prisile prema žrtvama smanjuje trajanje eksploatacije za više od 100 dana, a upotreba prijevare produžuje trajanje za skoro tri mjeseca. To vjerovatno znači da osoba kojoj se prijeti, koja je predana u nekoj vrsti nezakonite transakcije i koja je podvrgnuta nekom drugom obliku maltretiranja, traži način da što prije izađe iz neugodne situacije. To može biti traženjem pomoći od nadležnih organa, bježanjem iz mjesta u kojem je eksploatirana i sl. Budući da se ne raspolaze tačnim podacima o načinu prijavljivanja djela za veliku većinu slučajeva, ovakve se interpretacije moraju uzeti sa rezervom.

MODEL		Nestandardizirani koeficijenti		Standardizirani koeficijenti	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	390.00	24.939		15.638	.000
	Način izvršenja: psihička prinuda	-108.15	44.107	-.148	-2.452	.015
2	(Constant)	357.03	28.937		12.338	.000
	Način izvršenja: psihička prinuda	-135.71	45.546	-.186	-2.980	.003
	Način izvršenja: prijevara	86.963	39.495	.138	2.202	.029

Ovakvi nalazi nisu podudarni sa nalazima koje iznosi Surtees (2005), koja navodi da državljanstvo ima važnu ulogu u trajanju eksploatacije. Prema njezinim podacima, većina stranih žrtava eksploatira se dvije do tri godine, a domaćih tek nekoliko mjeseci. S druge strane, čini se da eksploatacijski trendovi ne samo u Bosni i Hercegovini, nego cijeloj Jugoistočnoj Evropi upravo idu u pravcu metoda psihičke prisile i dogovora za konsenzualno involviranje u seks-industriju, gdje se dobit od posla dijeli (Rizvo & Mujanović, 2014), a nesuglasice se jave tek oko podjele dobiti i uslova prostituiranja.

Malodobnost i povjerenje ka srodniku, partneru, prijatelju ili poznaniku (kao motivacija za vrbovanje)

Najzad, u okviru eksplanacijske analize ima smisla razmotriti uzroke koji mogu utjecati na specifičnu motivaciju za pristajanje ili barem prihvatanje pozicije eksploatirane osobe, a on se tiče **povjerenja ka srodniku, partneru, prijatelju ili poznaniku**. Svima im je zajedničko što je taj odnos povjerenja zloupotrijebio vrbovatelj. Budući da su maloljetne žrtve naročito vulnerabilne i sugestivne, razmotren je utjecaj ove činjenice na spomenuti oblik pristanka na vrbovanje. Model je statistički značajan ($\chi^2(1)=43,114$, $p<0,05$), što ukazuje da model razlikuje žrtve čije je povjerenje zloupotrijebljeno od onih koji nisu. Model objašnjava između 12,6% (prema

Cox i Snellu) i 30,6% (prema Nagelkerku) ukupne varijance. Vrijednost Exp (b) iznosi 22,315, što znači da je više od dvadeset puta vjerovatnije da će povjerenje maloljetne osobe prema osobama koje poznaje ili je s njima rodbinski povezana biti zloupotrijebljeno do te mjere da će postati žrtve trgovine ljudima.

Djeca i maloljetne osobe involvirani su u velikoj mjeri u prosjačenje, a na ovakve devijantne i po djecu traumatične oblike ponašanja navodile su ih ili prisiljavale osobe kojima vjeruju. Tako se u izvještaju Ekspertne grupe za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) (2018) navodi da su djecu na prosjačenje u Bosni i Hercegovini najčešće prisiljavali osobe od ultimativno najvećeg povjerenja - njihovi roditelji. Ovakve naročito vulnerabilne skupine lakše se nagovaraju da prihvate zadatke i poslove koje im postave roditelji ili prijatelji i gotovo bez iznimke prihvaćaju takvu poziciju u kojoj ih eksploatira osoba od koje su ovisni.

KLASIFIKACIJSKA ANALIZA

Opis postupka i valjanost klasifikacije

Objektivna taksonomska (klasterska ili *cluster*) analiza statistička je alatka koja raščlanjuje neki niz podataka u podskupine na osnovi njihove sličnosti. Jedinice analize se trebaju grupirati tako da su one unutar jedne skupine međusobno što sličnije i istovremeno što različitije od jedinica u drugim skupinama (Mejovšek, 2013). Dvostupanjska klasterska analiza podobna je za identificiranje homogenih skupina na osnovi varijabli koje nisu mjerene na istoj ravni. Najprije se podaci svrstavaju prema pripadnosti kategorijskim varijablama, a onda prema kvantitativnim, optimizirajući broj skupina (Wendler & Gröttrup, 2016).

Kvantitativne varijable su za potrebe klasterske analize standardizirane (opcija koju računalni program koji je korišten uključuje automatski), te se radi o sljedećim varijablama:

- stupanj organiziranosti (v. bilj. 27 za detalje o konstruiranju),
- način izvršenja (gruba) fizička prinuda (v. bilj. 23 za detalje o konstruiranju),
- način izvršenja psihička prinuda (v. bilj. 28 za detalje o konstruiranju),
- način izvršenja zloupotreba pozicije i osobnih okolnosti žrtve (v. bilj. 30 za detalje o konstruiranju),
- način izvršenja prijevara (v. bilj. 29 za detalje o konstruiranju),
- složena varijabla intenzitet viktimizacije (v. bilj. 24 za detalje o konstruiranju) i
- trajanje eksploatacije izraženo u danima.

Od kvalitativnih varijabli za klasifikaciju su korištene

- svrha izvršenja,⁴²
- način uspostave kontakta sa vrbovateljem,
- maloljetnost žrtve i
- rekodirana varijabla koja se bavi državljanstvom žrtve.⁴³

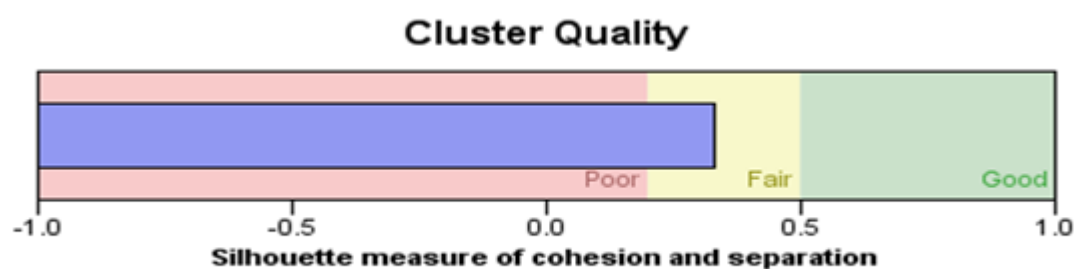
Korištena je hijerarhijska metoda grupiranja sa logaritamskom očekivanošću udaljenosti od sredine klastera (eng. *log-likelihood*). Spol, koji se često koristi za distinkciju skupina, nije uključen kao klasifikacijska varijabla, jer podaci gotovo nikako ne variraju po ovoj varijabli (preko 95% žrtava su ženskoga spola).

Primjenjujući opisani pristup, klasterska analiza žrtava u ovom istraživanju ukazala je na postojanje tri skupine. Valjanost klasifikacije je prihvatljiva (v. sliku 1). Naknadne analize (koje nisu prikazane) ukazale su da isključivanje ili uključivanje pojedinih varijabli ne doprinosi značajnije prihvatljivosti podjele, pa je izvorna verzija zadržana.

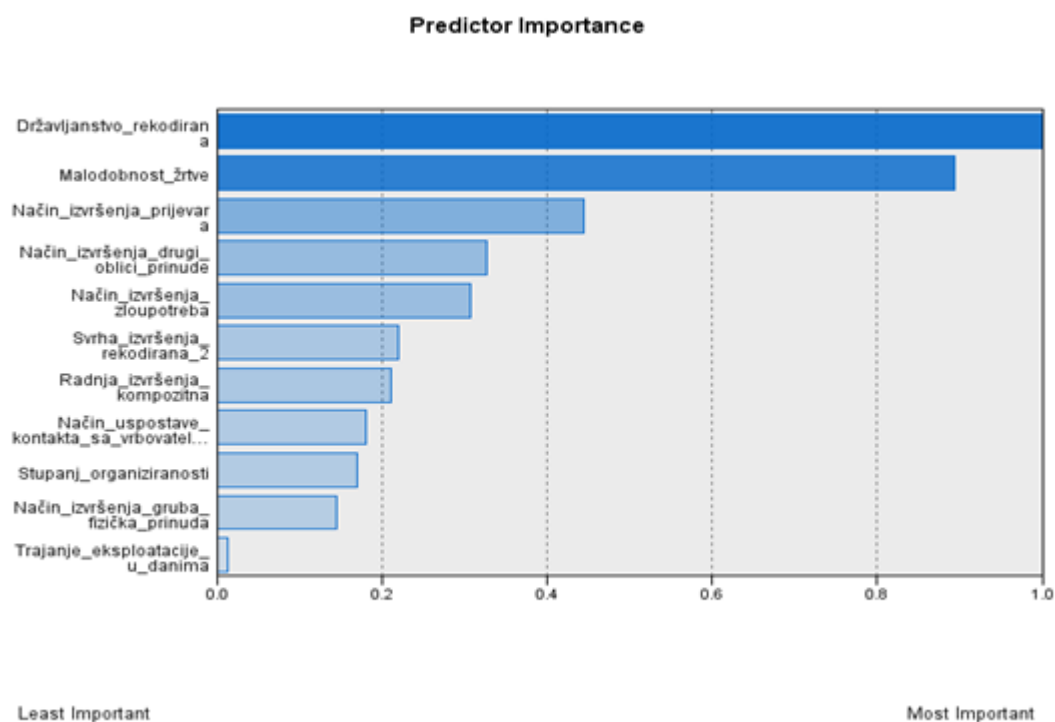
⁴² Koja je rekodirana u oblik sa četiri kategorije: 1) seksualna eksploatacija, 2) ropstvo, služenje ili odnosi slični ropstvu, 3) prisiljavanje djece na prosjačenje, navođenje djece na vršenje kd, prinudan i nezdrav rad djece, te 4) prinudan rad odraslih osoba.

⁴³ 0 = strani državljanin i 1 = domaći državljanin.

Slika 1. Valjanost klasterske podjele

Kao što se može primijetiti iz grafa koji opisuje važnost varijabla za klasifikaciju, najveći značaj za klasifikaciju imaju kategorijske varijable državljanstvo i malodobnost žrtve, a najmanje upotreba fizičke sile i trajanje eksploatacije.

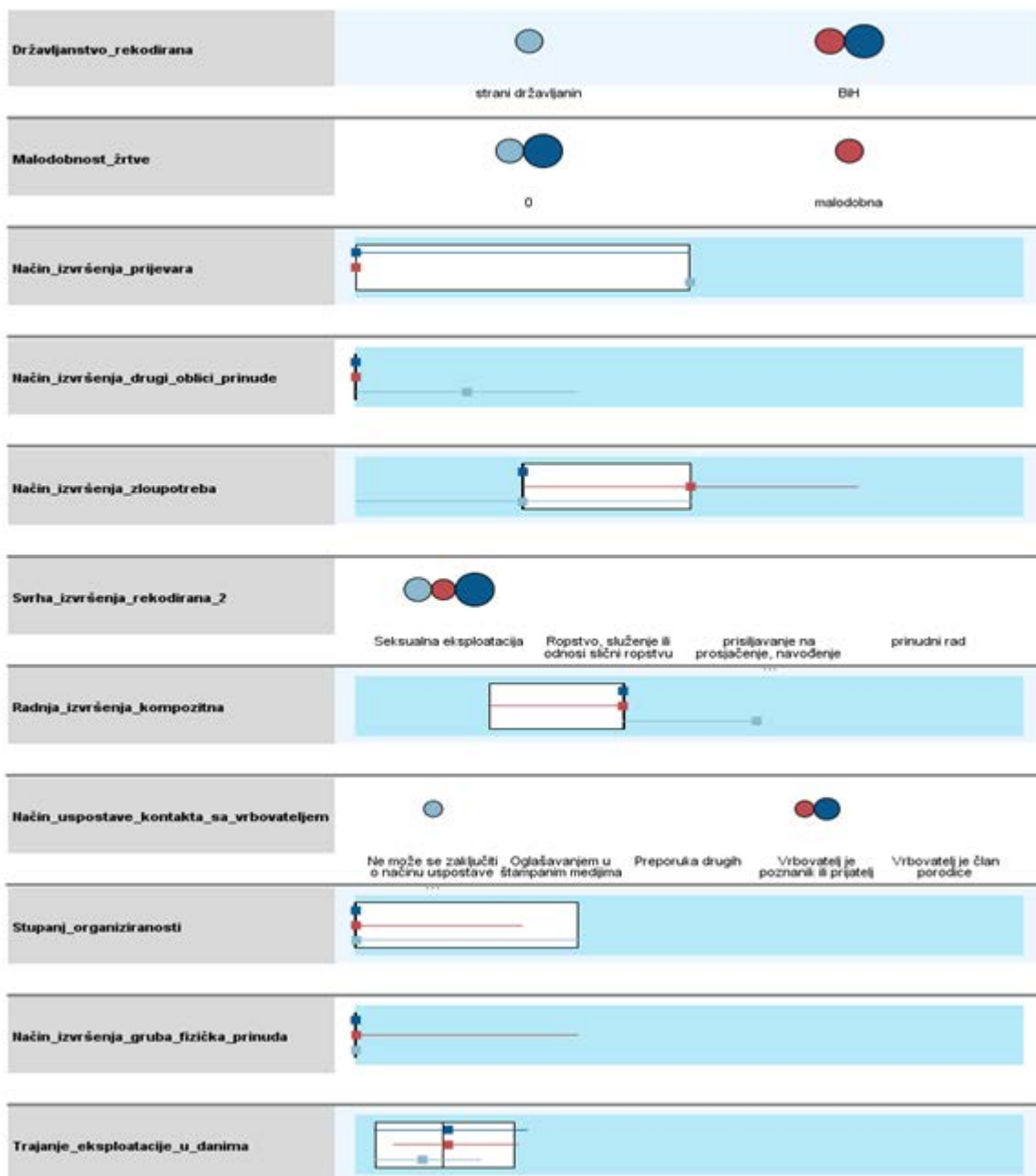

Klasterska rješenja

Detaljne karakteristike kreiranih skupina nalaze se u grafu niže. Kao grafički elementi za kvantitativne varijable korišteni su pravougaoni dijagrami (*boxplots*), sa centralnom vrijednošću (medijanom) prikazanom kvadratićem, te za kvalitativne varijable kružni dijagrami.

Cluster Comparison

1 2 3

Skupinu 1 (N=66) karakterizira da se radi o gotovo isključivo stranim državljanima (N=63). Od 36 osoba za koje se moglo zaključivati o načinu uspostave kontakta sa vrbovateljem, najveći dio je regrutiran putem preporuke drugih (N=16) ili preko poznanika ili prijatelja (N=12). Do malog broja žrtava počinitelji su došli putem štampanih medija (N=6) ili je vrbovatelj član porodice (N=2). Najvećem broju žrtava (N=47) obećan je rad u zabavnoj industriji (kao hostesa, stripperica i sl.) ili su obećani bolji uvjeti rada za osobe koje se već prostituiraju, ali je značajnom broju (N=20) obećan rad u ugostiteljstvu. Gotovo isključivo (N=65) su u pitanju žrtve koje su seksualno eksploatirane i za koje se ne može zaključivati o malodobnosti. Značajno su češće u odnosu na druge skupine prevarene ($\bar{x} = 1.06$), ali je i njihova teška situacija zloupotrebljavana ($\bar{x} = 1.08$). Rijetko je korištena fizička ($\bar{x} = 0.33$) ili psihička ($\bar{x} = 0.68$) prinuda. Značajno su više bile žrtve organiziranih počinitelja ($\bar{x} = 1.91$)

i višestruko viktimizirane ($\bar{x}=3.79$) u odnosu na prosjeke druge dvije skupine. U usporedbi sa drugim skupinama, eksploatacija je trajala najkraće ($\bar{x}=313$ dana). Budući da se radi o žrtvama koje su u izvjesnoj mjeri mogle očekivati (a djelomice to zaista i jeste bio slučaj) da će biti seksualno iskorištavane, samo što su prevarene ili su zlopotrijebljene njihove teške osobne i druge okolnosti, **mogu se nazvati prevarenim i eksploatiranim žrtvama**. Na naziv ove skupine djelomice upućuje i istraživanje Vocks i Nijboer (2000) koji su u svom uzorku eksploatiranim nazvali strane državljane koji su bili sličnih karakteristika, pogotovo u pogledu načina regrutacije i iskorištavanja teške materijalne i druge situacije.⁴⁴

Skupina 2 (N=74) je brojnija od skupine 1, ali je dvostruko manja u odnosu na skupinu 3. Ovdje se uglavnom radi o maloljetnim domaćim državljanima (N=65). Tipično su vrbovani preko poznanika ili prijatelja (N=31), a nešto manje preko porodičnih članova (N=15). Za četrnaest članova skupine se ne zna kako su vrbovani. Najčešće su seksualno eksploatirani (49), ali i u nezanemarivom broju prisiljavani na prosjačenje, nezdrav rad i sl. (N=17), odnosno podvrgavani ropskom odnosu (N=6). Kako se radi uglavnom o maloljetnim osobama, a maloljetnost/djetinjstvo su zakonskim opisom djela zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika i sličnih djela definirani kao kvalifikacijska okolnost, ne iznenađuje da su gotovo sve žrtve prisiljavanja na prosjačenje svrstane u ovu skupinu. Žrtve iz ove skupine su u odnosu na druge skupine značajno više iskorištavane ($\bar{x}=2.22$) na način da su zlopotrijebljene njihove osobne i druge okolnosti (npr. životna dob, teške porodične prilike, bolest itd.), ali koristeći i različite oblike fizičke prisile ($\bar{x}=0.58$), te relativno rijetko koristeći psihičku prisilu ili prijevaru. U prosjeku su viktimizirane sa 2.5 radnji, što je najmanje u usporedbi sa preostalim clusterima. Najčešće su počinitelji slabo organizirani ($\bar{x}=1.31$ od maksimalne vrijednosti 4), te su najduže eksploatirani - u prosjeku 432 dana. Žrtve iz skupine 2 su, dakle, maloljetne osobe koje su članovi porodice prisiljavali na prosjačenje ili su navođene od strane prijatelja ili poznanika na seksualnu eksploataciju. Zato bi se mogle nazvati **zlostavljanim žrtvama**.

Najbrojnija je **skupina 3**, u koju je svrstano 130 žrtava. U pitanju su isključivo bosanskohercegovački državljani, najčešće vrbovani preko prijatelja i poznanika (56), nešto manje putem preporuke drugih (25). Za dosta žrtava iz ove skupine se ne zna kako su vrbovani (N=49). Vrbovani su isključivo kako bi bili seksualno eksploatirani. Za ovu skupinu se nije raspolagalo podacima o malodobnosti/punoljetstvu. Fizička ili psihička prisila ili prijevara nisu gotovo nikako korištene, nego u izvjesnoj mjeri ($\bar{x}=1.07$) zlopotreba pozicije počinitelja ili žrtve. Najčešće je žrtva viktimizirana od strane jednog počinitelja ($\bar{x}=1.18$), sa u prosjeku gotovo tri radnje ($\bar{x}=2.86$). Prosječno trajanje eksploatacije je 368 dana. Budući da su žrtve iz ove skupine seksualno iskorištavane ne slijedeći neki poseban obrazac, mogle bi se nazvati **situacijskim žrtvama**. Na naziv taksona upućuje istraživanje Obradović (2004), koji situacijskim žrtvama naziva žrtve teškoga materijalnoga položaja koje su privukla obećanja o zaradi i poslu, ali koje su umjesto toga seksualno iskorištavane.

⁴⁴ Takson sličnih obilježja Obradović (2004) je nazvao upitnim žrtvama, jer je smatrao da ih prihvaćanje posla u seksualnoj i srodnoj industriji zapravo ne čini „pravom“ žrtvom.

ANALIZA ZAŠTITE ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U KRIVIČNIM POSTUPCIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

OBLICI ZAŠTITE

Kad se govori o oblicima zaštite žrtava trgovine ljudima, treba pomenuti da žrtve trgovine ljudima uživaju opću zaštitu u skladu sa Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljana Bosne i Hercegovine (2007) i Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima (2016). Djeca žrtve trgovine ljudima se tretiraju kao djeca bez roditeljskog staranja bez obzira na njihov porodični status. Dijete koje nije državljanin Bosne i Hercegovine uživa isto pravo na brigu i zaštitu kao i djeca koja su državljani Bosne i Hercegovine. Opća zaštita žrtava trgovine ljudima se pruža u skladu sa gore navedenim aktima, bez obzira da li žrtva sarađuje sa organima za provođenje zakona i da li učestvuje u krivičnom postupku u svojstvu svjedoka i oštećenog.

Posebni oblici zaštite žrtava trgovine ljudima se pružaju u toku krivičnom postupka. U pogledu oblika zaštite žrtava trgovine ljudima značajan je Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka (svaki nivo vlasti ima svoj istoimeni zakon), koji propisuje procesne oblike zaštite tokom krivičnog postupka, s obzirom da su žrtve trgovine ljudima značajni svjedoci u krivičnom postupku. Mogućnost efikasnog pružanja procesnih oblika zaštite svjedocima pred sudovima i tužilaštvima u Bosni i Hercegovini u velikoj mjeri uslovljeno je finansijskim uslovima koji (one)omogućavaju organizovanje odjela za podršku svjedocima u sudu ili tužilaštvu, kao i za opremanje sudova tehničkim uslovima za omogućavanje uspješnog provođenja svih mjera procesne zaštite svjedoka.

Sve žrtve koje se pojavljuju u krivičnim postupcima za trgovinu ljudima, bilo kao svjedoci ili oštećeni, imaju pravo na zakonskog zastupnika. Međutim, budući da oštećeni nije stranka u postupku, radnje koje može poduzeti zakonski zastupnik ograničene su na davanje pravnih savjeta u vezi sa svjedočenjem u svojstvu svjedoka i pomoć u podnošenju imovinskopravnog zahtjeva. Izuzetak od ovog pravila nalazi se u Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srpske (2021), koji propisuje da oštećena strana može preuzeti dužnost tužioca u slučaju da tužilac odustane od optužbe protiv optuženog. U tim slučajevima, oštećeni, uz pomoć zakonskog zastupnika, može predložiti i izvesti dokaze.

U predmetnom istraživanju pravna pomoć, kao oblik zaštite prema pravilnicima o zaštiti žrtava trgovine ljudima, je identifikovana u dva slučaja, dok po jedan predmet je zabilježen kada je riječ o drugim oblicima zaštite kao što je: fizička zaštita i posebna zaštita ugroženih kategorija, fizička i socijalna zaštita, zdravstvena zaštita, fizička i zdravstvena zaštita. Rezultati istraživanja pokazuju da pravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini omogućava pružanje mnogobrojnih oblika zaštite i pomoći za žrtve trgovine ljudima, ali da se ista, barem prema podacima iz analiziranih sudskih presuda, pružila u vrlo ograničenom broju predmeta (5), sa tek šest žrtava.

OBLIK ZAŠTITE PREMA PRAVILNICIMA O ZAŠTITI ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA	n	%
Fizička zaštita/posebna zaštita ugroženih kategorija	1	,3
Fizička/socijalna zaštita	1	,3
Zdravstvena zaštita	1	,3
Fizička/zdravstvena zaštita	1	,3
Pravna /psihološka/medicinska pomoć	2	0,6

Kada se govori o mjerama krivičnopravne zaštite u 296 slučajeva se nije mogao izvesti zaključak da je dodijeljen neki od oblika zaštite u smislu statusa ugroženog ili svjedoka pod prijetnjom. Zaštita svjedoka i žrtava regulirana je zakonima o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka.⁴⁵ Predviđene zaštitne mjere uključuju davanje iskaza iza paravana ili putem audio-vizuelne opreme (sa mogućnošću upotrebe izobličene slike i glasa), uklanjanje optuženog tijekom svjedočenja, kao i mogućnost anonimnosti svjedoka i poseban postupak za saslušanje zaštićenog svjedoka. Djeca žrtve se smatraju ranjivim svjedocima i kao takva imaju koristi od mjera zaštite svjedoka prema relevantnom zakonodavstvu, uključujući zakone o zaštiti i postupanju s maloljetnicima u krivičnim postupcima. Jasno je vidljivo da je kod četrnaest žrtava dodijeljen status ugroženog svjedoka, a u sedam slučajeva status svjedoka pod prijetnjom. Rezultati istraživanja pokazuju da pravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini ima na raspolaganju niz mjera krivičnopravne zaštite žrtava trgovine ljudima, ali da se iste dodjeljuju u ograničenom broju predmeta.

KRIVIČNOPRAVNA ZAŠTITA	n	%
Dodijeljen status ugroženog svjedoka	14	4,4
Dodijeljen status svjedoka pod prijetnjom	7	2,2
Ne može se zaključiti da je dodijeljen neki od spomenutih statusa	296	92,8

Status zaštićenog svjedoka je u dva slučaja obezbijeđen na način da se omogući svjedočenje putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, uključujući i upotrebu elektronskih uređaja za promjenu slike ili glasa, indirektnim postavljanjem pitanja od strane suda u ime stranaka i advokata. Status zaštićenog svjedoka u sedam predmeta se ogledao u ograničenju prava optuženog/ njegovog branioca da pregleda spise i isprave radi čuvanja identiteta zaštićenog svjedoka, te u dvanaest slučajeva omogućavanjem svjedočenja putem tehničkih uređaja za prenos slike i zvuka, uključujući i upotrebu elektronskih uređaja za promjenu glasa ili slike.

AKO JE DODIJELJEN STATUS ZAŠTIĆENOG SVJEDOKA, U ČEMU SA SASTOJI	n	%
Neizravnim postavljanjem pitanja od strane suda u ime stranaka i branitelja i omogućavanje svjedočenja putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, uključujući i upotrebu elektronskih uređaja za promjenu glasa ili slike	2	0,6
Ograničenjem prava optuženika i njegova branitelja na pregled spisa i isprava radi čuvanja identiteta zaštićenog svjedoka	7	2,2
Omogućavanjem svjedočenja putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, uključujući i uporabu elektronskih uređaja za promjenu glasa ili slike	12	3,8

⁴⁵ Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BiH (2005); Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka FBiH (2003); Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka BD BiH (2007); i Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku RS (2003).

Neki drugi oblici zaštite svjedoka kao saslušanje maloljetnika, ali koji nisu žrtve trgovine ljudima, uz pomoć video-linka iz posebne prostorije suda u dva slučaja, a u deset predmeta sud je isključio javnost radi zaštite ličnog i intimnog života oštećenog lica. Također, u dva slučaja svjedocima (ne žrtvama) dodijeljen status svjedoka pod prijetnjom i isključena javnost i u jednom slučaju sud je obezbjedio podršku Odjela za podršku svjedocima Suda BiH. U slučaju gdje je obezbjeđena podrška Odjela svjedokinja je pripremljena na način da joj je predstavljen način saslušanja u svojstvu svjedoka, a tokom davanja iskaza bio je prisutan stručni saradnik pomenutog odjela s ciljem davanja potrebne psihološke podrške svjedoku - oštećenju.

Rezultati istraživanja pokazuju da pravni i institucionalni okvir u Bosni i Hercegovini ima na raspolaganju mogućnost dodjeljivanja i dodatnih oblika zaštite svjedoka u krivičnom postupku za žrtve trgovine ljudima, putem saslušanja uz pomoć video-linka iz posebne prostorije suda, podrške odjela za podršku svjedocima dodjeljivanjem statusa zaštićenog svjedoka, ali da se iste dodjeljuju u ograničenom broju predmeta, dok se institut isključivanja javnosti koristi u nešto većem broju slučajeva.

NEKI DRUGI OBLIK ZAŠTITE SVJEDOKA	n	%
Maloljetni svjedoci (ne žrtve) su saslušane uz pomoć video-linka iz posebne prostorije suda	2	,6
Radi zaštite ličnog i intimnog života oštećene sud isključio javnost	17	5,3
Podrška Odjela za podršku svjedocima Suda BiH	1	,3
Svjedocima (ne žrtvama) dodijeljeni status svjedoka pod prijetnjom i isključena javnost	2	,6

Treba podsjetiti da odredba iz člana 15. stav 2. Konvencije o akciji protiv trgovine ljudima obavezuje Bosnu i Hercegovinu da u svom unutrašnjem zakonodavstvu predvidi pravo žrtava trgovine ljudima na pravnu pomoć i besplatnu pravnu pomoć. Kako su sudski i upravni postupci vrlo složeni, pravna pomoć je neophodna kako bi žrtve mogle ostvariti svoja prava. Pri odlučivanju o zahtjevima za dobivanje besplatne pravne pomoći sudovi moraju uzeti u obzir član 15. stav 2. Konvencije o akciji protiv trgovine ljudima, ali i član 6. stav 3., tačka (c) Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama koji predviđa besplatnu pomoć službeno imenovanog advokata u krivičnom postupku.

Podaci o žrtvama kojima je pružena pomoć prema pravilnicima o zaštiti žrtava

S obzirom na mali broj predmeta u kojima je bilo moguće identificirati pojedine oblike zaštite koji su pruženi žrtvama krivičnih djela trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela, izvršena je kvalitativna analiza svakog od tih predmeta kako bi se uočile neke karakteristike ovog aspekta postupanja prema žrtvama.

Tako je u predmetu br. **S1 3 K 009358 12 K Suda Bosne i Hercegovine** od 4. 6. 2013. godine, optuženi osuđen da je upotrebom sile, prijetnjom upotrebe sile i prevarom, u svrhu iskorištavanja prostitucijom, zatočene držao osobe ženskog pola, kao žrtve trgovine ljudima, i počinio krivično djelo trgovina ljudima. Oslobođen je optužbi za neovlašteno držao oružje čije držanje građanima nije dozvoljeno. Oštećene su na nagovor optužene iz Republike Srbije došle u Bosnu i Hercegovinu kako bi radile u ugostiteljskom objektu kao konobarice zbog teške materijalne situacije u kojoj se nalaze. Tijekom viktimizacije žrtve, državljanke Republike Srbije kojima su oduzete lične isprave su primoravane da žive u objektu koji im je obezbjedio optuženi/osuđeni.

Prilikom saslušavanja svjedokinja, žrtava/oštećenih postupak su pratili i ovlašteni predstavnici ASTRA-e, lokalne nevladine organizacije iz Beograda, R Srbija, koja ima za cilj pomoći žrtvama trgovine ljudima, kako pravnim savjetima i zastupanjima pred sudovima, tako i svakim oblikom psihološke i medicinske pomoći, a svjedokinje - oštećene su u njihovom programu zaštite i adaptacije, te su iste i pristupile pred Sud BiH nakon medicinske obrade i konsultacija od strane psihijatar i psihologa uz pratnju predstavnika navedene organizacije. Oštećenima je u krivičnom postupku dodjeljen status svjedoka sa mjerama zaštite predviđen Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka. Ovaj oblik krivičnopravne zaštite je proveden direktnim postavljanjem pitanja od strane suda u ime stranaka i advokata i omogućeno je svjedočenje putem tehničkog uređaja za prijenos slike i zvuka, uključujući u upotrebu elektronskih uređaja za promjenu glasa ili slike.

U ovom predmetu žrtve trgovine ljudima su saslušavane putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, iz posebne prostorije, u kojoj su bili prisutni predstavnici regionalne nevladine organizacije ASTRA, iz Beograda, R Srbija, kako bi pružile neophodnu psihičku pomoć žrtvama trgovine ljudima, te stručne saradnice Suda - odjeljene za podršku svjedocima. Zbog psihičkog stresa i emotivnosti oštećenih, Sud je utvrdio da će oštećene saslušati na način, da će im predsjednik vijeća direktno postavljati pitanja u ime stranaka.

Vodeći računa o interesima samih oštećenih, kao i potrebu da se zaštiti njihov privatni život, ocijenjeno je neophodnim isključiti javnost. Naime, oštećene su porodične, i žive u malim sredinama, u veoma siromašnim porodicama s velikim brojem članova, te im je predmetnim krivičnim djelom povrijeđeno dostojanstvo, moral, intimni život, tako da je, po ocjeni Suda, bilo potrebno poduzeti sve potrebne mjere, kako bi se izbjeglo svako moguće narušavanje njihovih privatnosti, s obzirom na sadržaj njihovih iskaza.

U ovom predmetu da se zaključiti da su primjenjeni i neki drugi oblici zaštite kao što je isključenje javnosti radi zaštite ličnog i porodičnog života oštećenih. Također, jedno ročište je bilo zatvoreno za javnost radi zaštite privatnosti žrtava.

U predmetu broj **S1 3 K 013872 15 K** od 27. 4. 2016. godine Sud Bosne i Hercegovine je optuženog osudio da je kriv zbog krivičnog djela zasnivanje ropskog odnosa i prijevoz osoba u ropskom odnosu. Optuženi je držao žrtvu i od svog brata koji mu je prilikom predaje za nju rekao: „Uzmi je, ona dobro prosi“ pa kada ju je podčinio i nad njom uspostavio potpunu kontrolu, tako što joj je zabranio kretanje i držao je zaključanu u kući, da bi je potom svaki dan vodio na određena mjesta u Živinicama i Bihaću gdje je za njega prosila, pa kada bi se u poslijepodnevnim satima vratili kući, zbog navodno isprošenog malog novčanog iznosa, tukao ju je, i to po cijelom tijelu, plastičnim kablovima za električnu energiju, te joj gasio cigarete po cijelom tijelu, što je imalo za posljedicu ostajanje velikog broja ožiljaka na njenom tijelu, te je prisiljavao da ispred kuće, cijelu noć kleči na koljenima i da se drži za ogradu od bodljikave žice, bez obzira što je često padala kiša ili su temperature bile niske uslijed čega je bilo hladno.

Sud je u cilju nesmetanog davanja iskaza oštećene, obezbjedio podršku Odjela za podršku svjedocima Suda BiH, pa je oštećena pripremljena na način da joj je predstavljen način saslušanja u svojstvu svjedoka, te je tijekom davanja iskaza cijelo vrijeme stručni saradnik navedenog Odjela bio prisutan, sve u cilju davanja neophodne psihološke podrške svjedoku – oštećenoj.

Oštećena je smještena u sigurnu kuću i prilikom njenog pretresa se saznao da je u sigurnu kuću unijela drogu, na koju je nakon provedenog testa bila pozitivna, tako da više nije mogla boraviti u sigurnoj kući.

U presudi Okružnog suda Doboj br. **13 0 K 002934 14 K** od 6. 8. 2014. godine optuženi je proglašen krivim zbog krivičnog djela nasilja u porodici i trgovine maloljetnim licem, jer je svoju maloljetnu kćerku zlostavljao tako što joj je u više navrata zadavao udarce nogama i rukama po tijelu, te dok mu je oštećena pomagala rezati drva, motornom pilom posjekao je u predjelu desne ruke, da bi nakon toga jednom prilikom, sjedeći za stolom ispred porodične kuće, izrevoltiran svađom koju je imao sa svojom suprugom, kuhinjskim nožem gađao

oštećenu, te je pogodio nožem u predjelu lijevog obraza. Optuženi je maloljetnu oštećenu poprskao sprejom po kosi i leđima prijeteci i njoj da će je zapaliti, te joj naredio da ona opere auto. Optuženi je zaposlenom konobaru u Jelahu ponudio da će mu dovesti maloljetnu ćerku radi seksualnog iskorištavanja, na period od 24 sata, za iznos od 400,00 KM, da bi nakon toga optuženi u svojoj kući u Blatnici, navedeno predložio svojoj kćerki, što je oštećena odbila, rekavši mu da je neće prodavati, da bi optuženi, kako bi iznudio pristanak oštećene i istu zaplašio, oštećenoj oteo mobilni telefon iz ruku, te ga razbio, a potom joj zaprijetio da će dok živi u njegovoj kući raditi ono što joj on kaže, što je oštećena ponovo odbila i zajedno sa majkom zatražila pomoć, ne dozvolivši da je optuženi odvede kod konobara određene kafane. Oštećene su boravile u sigurnoj kući. Oštećene su ispitivane iz odvojene prostorije u prisustvu socijalnog radnika, psihologa, koji su izvršili procjenu trauma koje su žrtve pretrpjele.

Rješenjem sudskog vijeća sa glavnog pretresa je isključena javnost radi zaštite privatnosti i interesa oštećenih. Maloljetne oštećene su saslušane uz pomoć video-linka iz posebne prostorije suda. Ovaj oblik procesne zaštite je bio neophodan radi zaštite ličnosti maloljetnica i prevencije njihove dalje traumatizacije.

U presudi Kantonalnog suda u Novom Travniku br. **06 0 K 006325 14 K** od 3. 4. 2015. godine optuženi proglašeni su krivim jer je jedan od optuženih u ovom predmetu oštećnoj se lažno predstavio, te sa istom stupio u ljubavnu vezu obećavši oštećenoj brak, istu na nezakonit način dovezao u svoj ugostiteljski objekat, noćni bar, jer je prethodno tog dana oštećenoj rekao da idu na bračno putovanje i pored protivljenja oštećene omogućio drugim osobama da sa istom imaju seksualne odnose na spratu ugostiteljskog objekta, u prostoriji koja je prethodno bila pripremljena za takve vrste usluga, koje su gosti plaćali. Optuženi se zahvalio oštećenoj koja je, prinudnim seksualnim uslugama, otplatila dug, i zahtijevao od oštećene da i on ima seksualni odnos sa njom, što je oštećena odbila, pa nakon što je optuženi vukao za kosu i zadao joj šamare i tako slomio otpor, sa oštećenom je imao seksualni odnos nakon čega je oštećenu zaključao u sobi. Optuženi je osuđen za navođenje na prostituciju i silovanje.

Sud je donio odluku da se sa glavnog pretresa isključi javnost, radi zaštite interesa oštećene. Oštećena je nakon što je dala iskaz pred djelatnicima policijske stanice smještena u sigurnu kuću. Ni jedan svjedok ne potvrđuje da je oštećena izgledala kao malodobna osoba. Stoga sud nije mogao sa sigurnošću utvrditi da je optuženik svjestan da je oštećena maloljetna osoba. Sud je u sumnji u pogledu postojanja svijesti optuženika o starosnoj dobi oštećene, postupio na način koji je povoljniji za optuženika. (Ovu sudsku praksu treba mijenjati, izmjenama krivičnih zakona, kada su u pitanju djela trgovine ljudima jer je trgovina ljudima i jedan od oblika zločina protiv čovječnosti. U ovom slučaju sud je imao osnova da optuženog tereti za teži oblik djela jer su postojali dokazi (javna isprava o starosnoj dobi oštećene) i sama činjenica da su bili u „vezi“ ukazuje da je optuženi morao/ trebao imati saznanja o starosnoj dobi žrtve, o čemu saznanje ne moraju da imaju svjedoci na čije se iskaze sud oslanja u svojoj presudi). Iz ovog predmeta nije jasno vidljivo da li je oštećena uživala neki od oblika zaštite u krivičnom postupku kako vanskudske tako i sudske zaštite, osim isključivanja javnosti.

U predmetu Kantonalnog suda u Novom Travniku br. **06 0 K 008165 15 K** od 27. 1. 2016. godine optuženi je osuđen za krivično djelo navođenje na prostituciju, jer je navodio maloljetnu oštećenu za koju je znao da je maloljetna, na način da ju je navodio u više navrata na pružanje seksualnih usluga korisnicima seksualnih usluga za novčani iznos, koji novac je oštećena morala njemu predati po datoj seksualnoj usluzi.

Optuženi ju je ucjenjivao da mora i njemu pružiti seksualnu uslugu, jer joj u protivnom neće dati heroin, tako da je morala svaki put ga seksualno zadovoljiti da bi je „počastio“ heroinom. Oštećena se bojala da će optuženi nauditi njoj ili njenoj porodici. Svjedok zaposlen u Kantonalnom tužiteljstvu Travnik, gdje obavlja poslove stručnog suradnika za podršku svjedocima, je dajući svoj iskaz na glavnom pretresu pojasnio da je njegov posao da daje podršku svjedocima, od pristupanja u Tužiteljstvo, pa do podizanja optužnice na način, da provjeri u kontaktu sa svjedokom kakve su socijalne ili psihološke potrebe svjedoka, da prisustvuje saslušanju svjedoka, pogotovo kada su žrtve odnosno oštećeni maloljetni. Pri unakrsnom ispitivanju svjedok je potvrdio da ni jedan roditelj nije prisustvovao ispitivanju maloljetne oštećene. Oštećena je vaspitno zapušteno dijete zbog nedostatka

roditeljskog nadzora i brige, obzirom da potječe iz disfunkcionalne porodice i da je zbog toga bila smještena u Dom za malodobnu djecu u Zenici.

Sa glavnog pretresa je bila isključena javnost, radi zaštite interesa maloljetne oštećene. Oštećena je maloljetna osoba koja je već i prije konkretnog krivičnog djela preživjela traumu odstranjivanja iz vlastitog doma od obitelji, smještanja u Dom za napuštenu djecu iz kojeg je istjerana, tako da oštećena i danas posjećuje određene zdravstvene ustanove i Centar za socijalni rad, još uvijek nesvjesna šta je preživjela, nesvjesna ozbiljnosti i težine posljedica koje ostavljaju takve traume na psihi tako mlade osobe. U ovom predmetu primijenjeni su neki drugi oblici zaštite oštećene u krivičnom postupku u smislu pomoći stručnih lica radi fizičke, zdravstvene i socijalne zaštite maloljetnog lica.

Neka zapažanja o iznesenim predmetima i oblicima zaštite žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku

Poznato je da posebne, individualne, karakteristike žrtava, koje se naročito odnose na spol, uzrast, ovisnost i teške porodične i osobne prilike (poput narušenog zdravlja) predstavljaju prediktore eksploatacije tj. direktno utječu na veću vjerovatnoću da će osobe kod kojih su prisutne ove okolnosti postati žrtve trgovine ljudima. U analiziranim predmetima gdje su pružene mjere zaštite za žrtve, vidljivo je da se kod svih žrtava moglo pronaći (prema podacima iz sudskih spisa) prisustvo ovih okolnosti, koje su imale karakter naročite ranjivosti (vulnerabilnosti) žrtava.

Kada je riječ o strukturi krivičnih djela kojima su žrtve u analiziranim predmetima viktimizirane, većina (3) se odnosi na trgovinu ljudima i trgovinu djecom, dva na navođenje na prostituciju i jedno djelo na zasnivanje ropskog odnosa.

Sve su žrtve ženskog spola, a prosjek godina žrtava je 15. Maloljetne žrtve su uvijek naročito ranjive, ne samo kod ovih krivičnih djela, i shodno važećim propisima i procedurama zaštite nužno trebaju biti zaštićene svim raspoloživim i potrebnim mjerama u zavisnosti od okolnosti slučaja. Dominiraju domaće žrtve (4).

Iz strukture oblika radnji eksploatacije kod krivičnih djela trgovine ljudima, u uzorku predmeta gdje su žrtvama pružene mjere zaštite, radnje vrbovanja i uspostavljanja odnosno održavanja kontrole nad žrtvama su dominantne, dok očekivano radnje eksploatacije čine drugu grupu ovih radnji. Takav nalaz očigledno predstavlja tipičnu sliku trgovine ljudima u odnosu na sve analizirane predmete, ne samo one u kojima su primijenjene mjere zaštite žrtava.

Prosječno vrijeme trajanja eksploatacije žrtava je bilo 296 dana, što svakako utječe na zaključak kako učinitelji imaju izrazitu upornost i ustrajavaju u držanju žrtava pod kontrolom sa ciljem njihove eksploatacije u što je moguće dužem periodu, jer samo na takav način mogu pribavljati veću imovinsku korist.

Podaci o žrtvama kojima je pružena krivičnopravna zaštita

Nakon 2003. godine, kada je izvršena zakonodavna intervencija i krivično djelo trgovine ljudima uvedeno u zakonodavstvo Bosne i Hercegovine, evidentirano je više krivičnih djela iz ove kategorije, uključujući i predmete u kojima je pružena zaštita žrtvama. Od tada se zapravo počinju razvijati prakse procesuiranja trgovine ljudima i zaštite žrtava, primarno zahvaljujući novom zakonodavstvu koje obuhvata i zaštitu učesnika u krivičnim postupcima.

Analizom predmeta u kojima su primijenjene mjere zaštite žrtava, sve su žrtve naročito bile vulnerabilne (malodobna, ovisnica, bolesna i dr.), što logičkim rasuđivanjem dovodi do zaključka da se prema takvim žrtvama očekivano trebaju primijenjivati odgovarajuće mjere zaštite.

Iz tablice niže razvidno je da je krivičnopravna zaštita pružana u postupcima za organiziranu trgovinu ljudima, pa je sasvim očekivano da je u takvim slučajevima češće primjenjivana zaštita žrtava uslijed opasnosti i kriminalne organiziranosti samih učinitelja.

	n	%
Osnovni oblik trgovine ljudima	2	0,6
Organizirana trgovina ljudima	12	3,7
Organizirana trgovina ljudima i međunarodno navođenje na prostituciju	7	2,1

Iz tablice niže moguće je zaključiti da se radilo o predmetima u kojima su strane žrtve bile viktimizirane i kojima su pružene određene mjere zaštite. To se svakako može dovesti u vezu sa formalnim obavezama da se prema strancima žrtvama primjenjuju odredbe Pravilnika kao obavezujućeg podzakonskog akta i na određeni način se može reći kako se radi o prvom valu trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini, koji je detektiran u dosta ranijem periodu. Ipak, takva iskustva vezana za zaštitu stranaca žrtava trgovine ljudima su dragocjena, jer pojave međunarodne trgovine ljudima i danas egzistiraju na kriminalnoj sceni u našoj državi i svakako se pitanjima zaštite te kategorije žrtava, koje imaju dodatno otežavajuće migracijsko iskustvo, treba i dalje baviti sa posebnom pažnjom.

	n	%
Moldavija	4	1,2
R Srbija	2	0,6
Rumunija	4	1,2
Rusija	3	1,5
Srbija i Crna Gora	1	0,3
Ukrajina	6	1,8

U prosjeku su gotovo pet učinitelja viktimizirala žrtve u predmetima koji su analizirani sa ciljem detekcije mjera zaštite žrtava trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela. Dominantno se radi o krivičnim djelima koja su učinjena od strane četiri ili više učinitelja, i ovaj nalaz se može dovesti u vezu sa time što se kod krivičnih djela organiziranog kriminala u vezi sa trgovinom ljudima žrtvama vjerovatno češće pružaju mjere zaštite.

Iz prikazanih podataka niže se može uočiti da su učinitelji poduzimali vrlo veliki broj različitih radnji viktimizacije žrtava, koji se uvjetno mogu klasificirati na radnje vrbovanja i nezakonitog prijevoza žrtava, što su ujedno i dominantne radnje izvršenja u ovom uzorku, dok sa druge strane u slučajevima gdje se iza trgovine ljudima nalaze organizirane kriminalne grupe, postoji značajan broj radnji koje de iure predstavljaju radnje krivičnih djela organiziranog kriminala i općenito saučesničkih krivičnih djela.

RADNJA IZVRŠENJA	n	%
Vrbovanje osoba	21	6,5
Legalan prijevoz osobe	2	0,6
Ilegalan prijevoz osobe	19	5,9
Skrivanje osobe	9	2,8
Držanje osobe	14	4,3
Prihvat osobe	12	3,7
Organizovanje ili rukovođenje grupom ili drugim udruženjem radi trgovine ljudima	19	5,9
Činjenje djela u grupi ili udruženju radi trgovine ljudima, pripadništvo u takvoj grupi ili udruženju ili njihovo poma-ganje	19	5,9
Krivotvorenje, pribavljanje ili izdavanje putne lične is-prave ili korištenje, zadržavanje, oduzimanje, mijenjanje, oštećenje, uništavanje putne ili lične isprave	7	2,1

Iz analiziranih podataka može se zaključiti da je prosječno trajanje eksploatacije žrtava kojima je pružena krivičnopravna zaštita 344 dana, što je izrazito dug period uzmu li se u obzir opće karakteristike krivičnih djela trgovine ljudima, surovost eksploatacije i teške prilike u kojima se žrtve obično nalaze.

U kojoj je mjeri osigurana zaštita žrtava trgovine ljudima u krivičnom postupku od sekundarne viktimizacije nabolje su oslikali prethodno pomenuti primjeri iz sudske prakse. Žrtve trgovine ljudima su ključni svjedoci u krivičnom postupku i čijim svjedočenjem se osigurava osuđujuća presuda. Sa žrtvama trgovine ljudima prilikom ispitivanja mora se postupati sa saosjećajem, poštujući njihovo dostojanstvo i nije od značaja da li ispitivanje provodi policija, tužilaštvo ili sud. U svim fazama krivičnog postupka žrtve i njihova rodbina ili njima bliske osobe moraju biti zaštićene od zastrašivanja, osvete, represalija izazvanih njihovim svjedočenjem ili učestvovanju u krivičnom postupku. Treba izbjegavati izlagati žrtve krivičnog postupka od ponovne traumatizacije, kao npr. ponovnim ispitivanjem o okolnostima o kojima su ispitane u skladu sa načelima dokaznog postupka.

Važeće domaće zakonodavstvo o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, te o postupanju s djecom u krivičnom postupku, predviđa brojne zaštitne mjere za odrasle i djecu žrtve tokom krivičnog postupka. Te mjere uključuju: omogućavanje svjedočenja putem audio-vizuelne opreme, udaljavanje optuženog iz sudnice za vrijeme svjedočenja žrtve, mjere za osiguravanje anonimnosti svjedoka i posebne procedure za ispitivanje ugroženih svjedoka i svjedoka pod prijetnjom. Nadležni organi su provodili mjere zaštite svjedoka u kojima je žrtvama tokom istrage ili suđenja pomagao službenik za podršku svjedocima ili predstavnik nevladine organizacije.

Učesnici u krivičnom postupku prilikom svakog kontakta sa žrtvom trgovine ljudima treba da koriste primjerene tehnike za vođenje razgovora sa žrtvama trgovine ljudima i senzibiliziran pristup. Nesenzibilizirani pristup, u kombinaciji sa neprimjerenim tehnikama za vođenje razgovora, ne samo da krši prava žrtve da se s njom postupa dostojanstveno i s poštovanjem, već ugrožava i krivični postupak, jer žrtve i svjedoci mogu odlučiti da ne daju tačne i detaljne iskaze. Ovo je posebno relevantno u situacijama kada su žrtve i svjedoci osobe s mentalnim invaliditetom ili su mlađe dobi. U slučaju maloljetnih žrtava, takvo ispitivanje bi u idealnom slučaju trebalo provesti samo jednom. Loše upravljanje sudskim postupkom, ispitivanje više puta u svim fazama krivičnog postupka čak i djece, znači izlaganje žrtava dodatnoj traumatizaciji.

Propusti u sudskom postupku da se zaštiti privatnost žrtve trgovine ljudima mogu dovesti do dalje eksploatacije i povrede žrtve trgovine ljudima. Ako se privatnost žrtava ne zaštiti, veća je mogućnost da će optuženi imati priliku da zastraši njih, njihove porodice ili saradnike. Propusti u zaštiti privatnosti žrtava mogu doprinijeti stigmatizaciji žrtava i ugroziti njihov oporavak ili ih poniziti, te tako doprinijeti njihovoj ponovnoj traumatizaciji.

Kako bi osigurali oporavak žrtava trgovine ljudima svi učesnici u krivičnom postupku bi trebali raditi na izbjegavanju izlaganja žrtava sramoti i stigmatizaciji vezanoj uz trgovinu ljudima. U situacijama kada se žrtva preselila u novo okruženje, ona može, imati opravdane razloge da zatraži da se sudski pozivi ne šalju na njenu sadašnju adresu već na drugu adresu prema vlastitom izboru. Kao što je gore spomenuto, službenici za podršku svjedocima u takvim situacijama mogu biti od presudne važnosti, jer će oni dati do znanja i sudu i žrtvi da je takav angažman potreban.

Ako žrtve promijene svoje ranije iskaze ili odbiju svjedočiti protiv počinitelja, postoji vjerovatnoća da im je optuženi prijetio ili ih zastrašio. U takvim situacijama svi relevantni akteri krivičnog pravosuđa moraju postupati sa dužnom pažnjom kako bi žrtvama i svjedocima pružili najprikladniju zaštitu. Ako to ne učine, ne samo da se ugrožava sigurnost žrtava, već se ugrožavaju i naponi da se pronađu i kazne odgovorni za trgovinu ljudima.

Načelo pravičnog suđenja štiti istovremeno i optuženog i svjedoka u krivičnom postupku (Pajčić, 2009, str. 730). Žrtva trgovine ljudima i pored činjenice da nije glavni procesni subjekt, a znajući da u postupku dokazivanja trgovine ljudima, iskaz žrtava je ključni dokaz, potrebno je žrtvama - oštećenima kao svjedocima u krivičnom postupku osigurati isti obim procesnih prava i garancija koje ima optuženi, u smislu adekvatne odbrane procesnih prava oštećenih u krivičnom postupku. Isključiti mogućnost postavljanja sugestivnih pitanja žrtvama trgovine ljudima, jer su ovi svjedoci najčešće sugestibilni (Brkić, 2014, s. 215). Žrtve trgovine ljudima možemo označiti i kao posebno osjetljive svjedoke pa se preporučuje da se ispitivanje žrtava provodi na način da se omogući da žrtva izabere spol ispitivača kao bi se stvorila povoljna klima za razgovor, kao i da razgovor obavi lice koje je posebno osposobljeno za razgovor sa osjetljivim licima. Prvi razgovor sa žrtvom treba planirati kada žrtva izađe iz šoka (Atanasov, 2011, s. 512). Prilikom ispitivanja djece kao žrtava treba se služiti dječijim riječima i izbjegavati sugestivna pitanja jer su djeca naročito sugestibilna (Gluščić, 2007, s. 216). Žrtve trgovine ljudima treba da budu informisane i o toku krivičnog postupka o svojoj ulozi u krivičnom postupku, kao i o procesnim pravima koja ima u postupku kako bi se izbjegla zbunjenost žrtve u krivičnom postupku (Pajčić, 2009, s. 228).

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Trgovina ljudima je krivično djelo protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom i često oblik organizovanog kriminaliteta. To je gotovo u pravilu proces permanentnog trajnog i kontinuiranog kršenja osnovnih ljudskih prava žrtava, koji počinje od trenutka kada je uspostavljen prvi kontakt sa žrtvom pa traje sve dok žrtvama trgovine ljudima ne bude pružena adekvatna pomoć i ne budu izbačeni iz lanca trgovine ljudima.

„Put u obećani raj“ žrtvama trgovine ljudima koje žele da pobjegnu od rata, gladi, siromaštva, nesređenih porodičnih odnosa, običaja i sl., pa lako povjeruju lažnim obećanima trgovaca u bolji život u nekoj drugoj državi ili gradu je put ka nekoj radnji eksploatacije žrtava trgovine ljudima, kao što je namamljivanje, regrutovanje žrtava, odvođenje, transport, obezbjeđenje smještaja žrtvama trgovine ljudima, posredničko djelovanje u procesu trgovanja ljudskim životom, porobljavanje žrtava trgovine ljudima na taj način što se stavljaju u zavistan položaj, podvrgavanje žrtava najsurovijim oblicima prinudnog rada i njihovo seksualno porobljavanje, a sve u cilju sticanja profita.

Trgovina ljudima prisutna je od davnina u gotovo svim dijelovima svijeta, a razvoj tehnike i tehnologije je utjecao na promjenu načina izvršenja trgovine ljudima. Internet pomaže trgovcima ljudima da djeluju na više lokacija istovremeno, dok fizički iskorištavaju žrtve na jednoj lokaciji. Prvi slučaj *online* trgovine ljudima koji je zabilježio UNDOC dogodio se početkom 2000. godine kada je korištena web stranica za povezivanje kupaca sa lokalnim trgovcima.

Nesporno je da je trgovina ljudima često jedan od oblika transnacionalnog organizovanog kriminaliteta i izvršioци trgovine ljudima se povezuju sa drugim oblicima organizovanog kriminaliteta (narkodilerima, švercerima oružja i sl.), kao i sa pojedinim oblicima socijalne patologije (prostitucija, pedofilija i sl.). Jedan od načina izvršenja trgovine ljudima je i otmica, kojom se žrtvama ograničava ne samo sloboda kretanja već i sloboda odlučivanja. Otmica kao alat za trgovinu ljudima ima za cilj iznuđivanje neke koristi od žrtava.

Krivično djelo trgovine ljudima je u krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine uvedeno kao zasebna inkriminacija 2003. godine, kada se u Krivičnom zakonu BiH definiše kao odvojeno krivično djelo. Od tada, zakonodavstvo je trpilo različite izmjene i dopune, kao i inkorporiranje ove inkriminacije na entitetskim nivoima, odnosno na nivou BD BiH, što se može ocijeniti kao pohvalan put usklađivanja zakonskih normi sa međunarodnim normama na ovom polju. Međutim, ipak postoje izvjesne razlike u inkriminacijama na različitim nivoima u domaćem zakonodavstvu, što bi trebalo voditi ka ujednačavanju, kako bi se izbjegla pravna nesigurnost i dao značaj težini ovog djela bez obzira na kojem nivou se procesuiru.

Ako se razmotri pitanje pravilne pravne kvalifikacije predmetnih inkriminacija, može se zaključiti i da je direktna posljedica pogrešnog kvalifikovanja predmetnih inkriminacija i izricanje blažih kazni, a problem predstavlja i činjenica vrlo često sklopljenih sporazuma o priznanju krivice, koji dovode također do blažeg kažnjavanja, što nije u skladu sa međunarodnim obavezama iz ove oblasti, koje obuhvataju i standarde za krivično gonjenje i kažnjavanje.

Treba napomenuti da se u Republici Srpskoj zakonodavac opredijelio da krivično djelo trgovine djecom izdvoji kao posebno krivično djelo ukazujući na posebnu opasnost za djecu od trgovine ljudima, ali je posebna krivičnopravna zaštita djece osigurana i u drugim pravnim sistemima u Bosni i Hercegovini. Djeca su posebno vulnerabilna skupina, kojoj zaista treba posvetiti posebnu pažnju i putem posebne legislative.

Bosna i Hercegovina je usvojila sve međunarodne dokumente koji zabranjuju trgovinu ljudima što je značajno u procesuiranju odgovornih lica za ova krivična djela. Nije zabilježen značajan broj presuda nakon inkriminisanja trgovine ljudima kao krivičnog djela u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine nakon 2003. godine (svega 4 pravosnažne presude 2004. godine), što je možda i razumljivo s obzirom na relativno kratak period od inkriminisanja trgovine ljudima do procesuiranja. Najveći broj pravosnažnih presuda zabilježen je 2010. i 2014. godine. Broj donesenih pravosnažnih presuda ne govori o kakvim presudama je riječ, što opet ne ukazuje da smo na putu uspješnog procesuiranja u smislu osuđujućih presuda i borbe protiv trgovine ljudima. Zanimljivo je pomenuti da prema zakonskim odredbama krivičnog postupka pravosnažna oslobađajuća presuda zbog nedostatka dokaza je apsolutnog dejstva i ista se ne može naknadno ukidati i ako se pojave dokazi o izvršenom krivičnom

djelu. Kao jednu od manjkavosti naših krivičnih postupka u Bosni i Hercegovini, uočava se nemogućnost preispitivanja pravosnažne oslobađajuće presude, što je suprotno međunarodnim standardima o dejstvu načela *ne bis in idem* u smislu da se pravosnažno presuđenoj stvari bez mogućnosti naknadnog preispitivanja smatra samo meritorna sudska odluka, pravosnažna osuđujuća presuda (Buha, 2021). Pravosnažna oslobađajuća presuda zbog nedostatka dokaza kao zakonski zahtjev prema dokaznom standardu *in dubio pro reo* naknadno se ne može preispitivati upotrebom nekog pravnog lijeka što nije u interesu oštećene strane u krivičnom postupku.

Poseban akcenat u dosadašnjim GRETA izvještajima stavljen je na zaštitu i prava žrtava trgovine ljudima, što je pitanje koje treba zauzimati ključno mjesto u svakoj analizi koja se radi u vezi ove teme. U našem krivičnom zakonodavstvu žrtva tijekom postupka nema aktivnu ulogu, odnosno ne predstavlja stranku u postupku niti u širem smislu poimanja istog.⁴⁶ Pravosudni organi vrlo često tretiraju žrtve kao izvor informacija, a ne kao nosioce prava koji imaju pravo na efikasnu pravnu zaštitu (OSCE, 2021). Sve žrtve koje se pojavljuju u krivičnim postupcima za trgovinu ljudima, bilo kao svjedoci ili oštećeni, imaju pravo na zakonskog zastupnika. Međutim, budući da oštećeni nije stranka u postupku, radnje koje može poduzeti zakonski zastupnik ograničene su na davanje pravnih savjeta u vezi sa svjedočenjem u svojstvu svjedoka i pomoć u podnošenju imovinskopravnog zahtjeva. Dakle, faktički jedini aspekt učešća žrtve u postupku jeste kroz mogućnost ostvarivanja imovinskopravnog zahtjeva, što se iznimno rijetko dosuđuje (analiza sudske prakse je pokazala da je to bio slučaj za samo dvije žrtve) te se oštećena lica upućuju na parnicu, što po iste ima produženu retraumatizaciju i prolazak kroz nove postupke. Pri tome, kao problem je potencijalno očekivati i način realizacije takvog zahtjeva kroz druge postupke, obzirom da nije rijetka situacija da oštećeni ovim krivičnim djelom imaju određene mjere zaštite identiteta, što predstavlja posebne oblike zaštite žrtava trgovine ljudima u toku krivičnog postupka, gdje do izražaja dolazi Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka (svaki nivo vlasti ima svoj istoimeni zakon), koji propisuje procesne oblike zaštite tijekom krivičnog postupka, pa je u svrhu kompletne zaštite žrtve, odnosno potencijalno primjenjenih mjera zaštite njenog identiteta, potrebno preporučiti da se u svakom predmetu u kojem je to moguće (prikupljeno dovoljno dokaza, urađeno vještačenje, postavljen jasan i određen imovinskopravni zahtjev), imovinskopravni zahtjev riješi u krivičnom postupku. U svrhu postavljanja pravno ispravnog imovinskopravnog zahtjeva žrtve je potrebno adekvatno poučiti o tom njihovom pravu i koracima koje mogu preduzeti, a posebno u situacijama kada se krivični postupak okončava sporazumima o priznanju krivice.

Uspješno gonjenje učinilaca krivičnog djela trgovine ljudima je uslovljeno potrebom zaštite oštećenih i svjedoka prije, tijekom i nakon krivičnog postupka. Mjere zaštite svjedoka i oštećenog provode se u skladu sa zakonima o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, Pravilima o zaštiti žrtava i svjedoka žrtava trgovine ljudima državljanima Bosne i Hercegovine, Pravilnikom o zaštiti stranaca žrtava trgovine ljudima. Analizirana sudska praksa je pokazala da se to dešava dosta rijetko. Za zaštitu žrtava trgovine ljudima u toku krivičnog postupka od značaja je Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka. Analiza sudskih presuda ukazala je da je tek manji broj žrtava (oko 8%) uživao zaštitu prema ovom Zakonu. Prilikom saslušanja oštećenog u krivičnom postupku bilo bi dobro da prisustvuje punomoćnik oštećenog.

Marginalizovan položaj oštećenog u krivičnom postupku bez značajnijih procesnih prava čini se da idu u prilog olakom izricanju blagih kazni za trgovinu ljudima. Problemi u adekvatnom suprotstavljanju i borbi protiv trgovine ljudima kriju se i u neadekvatnim procesnim mogućnostima oštećenog da ima značajnija procesna prava u krivičnom postupku kao što je pravo da izvodi dokaze, ulaže žalbu na presudu. Zakonske odredbe o oštećenom su izmijenjene u izmjenama Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske iz 2021. godine, ali je i to bez nekog velikog procesnog značaja i utjecaja za poboljšavanje procesnog položaja oštećenog u krivičnom postupku.

Naime, oštećeni ima pravo da zastupa optužnicu nakon što je istu potvrdio sudija za prethodno saslušanje, tako da ne može da predlaže i izvodi dokaze koje nije predložio tužilac i koje nije prihvatio sud. Oštećeni zapravo zastupa optužnicu tužioca, a ne svoju optužnicu.

⁴⁶ Izuzetak od ovog pravila nalazi se u Zakoniku o krivičnom postupku Republike Srpske (2021) koji propisuje da oštećena strana može preuzeti dužnost tužioca u slučaju da tužilac odustane od optužbe protiv optuženog. U tim slučajevima, oštećeni, uz pomoć zakonskog zastupnika, može predložiti i izvesti dokaze (obzirom da isto predstavlja novinu, kao i da se u većinskom dijelu domaćeg zakonodavstva žrtva ne uključuje u postupak, problematika je razrađena sa tog aspekta).

Ono na čemu se insistira i u međunarodnim normama, a što je u domaćem zakonodavstvu inkorporirano, jeste zaštita žrtve trgovine ljudima u smislu nekažnjavanja za krivična djela učinjena u prinudi. Iako se krivično gonjenje po procesnom zakonu smatra obaveznim, ovo je specifična, zakonom utvrđena, okolnost koja dovodi do potpune opravdanosti primjene odredbi o nekažnjavanju. S druge strane, suprotno odredbi o nekažnjavanju žrtve, obzirom na upitnost njene autonomije volje, treba početi razvijati prakse kažnjavanja korištenja usluga žrtava trgovine ljudima u slučajevima kada je korisniku bilo poznato da je osoba zaista bila žrtva trgovine ljudima kako to propisuju važeće odredbe krivičnog zakonodavstva. Slično je sugerirano od strane UNODC (2022), naročito u smislu izgradnje kapaciteta u pravosuđu, konkretno u domenu jačanja znanja i vještina prikupljanja dokaza u svrhe procesuiranja korisnika usluga žrtava trgovine ljudima, za što je potrebno izraditi nacionalne smjernice za kažnjavanje korisnika i nekažnjavanje žrtava trgovine ljudima.

Analizirane presude o trgovini ljudima pred sudovima u Bosni i Hercegovini ukazuju da je značajan broj postupaka okončan kao redovan krivični postupak, ali je uključivao neki oblik konsenzualnosti. Najčešće je zaključen sporazum o priznanju krivice, a nešto rjeđe se optuženi izjasnio da je kriv na ročištu za izjašnjavanje o krivici. Brže okončanje krivičnog postupka putem nekih od oblika konsenzualnosti ne treba isključivati kompenzaciju žrtava, nego se upravo mora voditi računa da sporazum o priznanju krivnje ne bude na štetu oštećenog odnosno žrtve krivičnog djela. Stoga se žrtvama ne treba samo osigurati informacija o pravu postavljanja imovinskopravnog zahtjeva, nego ozbiljnije razmotriti odlučivanje o postavljenom imovinskopravnom zahtjevu u adhezijskom krivičnom postupku. Budući da se u postupku svakako utvrđuju obim, vrsta i trajanje eksploatacije kao relevantne činjenice, odlučivanje o imovinskopravnom zahtjevu načelno ne bi trebalo značajnije utjecati na tok krivičnog postupka u smislu odugovlačenja. U protivnom se stječe dojam da je sud nezainteresiran za posljedice koje je žrtva pretrpjela eksploatacijom, čime se i utječe na neostvarivanje jedne od svrha krivičnopravnih sankcija zaštita i satisfakcija žrtve krivičnog djela. Nesporo je pravo optuženog i njegovog advokata da sa tužiocem zaključe sporazum o priznanju krivice, ali ne smije sud da zanemari svoju ulogu koja je značaj kod kontrole zaključenog sporazuma između procesnih subjekata/stranaka u krivičnom postupku. Izrečene krivične sankcije u zaključenim sporazumima ukazuje da su sankcije blizu ili ispod propisanog zakonskog minimuma. Na primjer u predmetu Ahmetović, u kojem se postupak vodio pred Sudom BiH, optuženi koji je fizički zlostavljao i eksploatisao žrtvu sa invaliditetom u svrhu prisilnog prosjačenja i rada, osuđen je na osnovu sporazuma o priznanju krivice na kaznu zatvora u trajanju od 11 mjeseci uslovno sa rokom provjere od tri godine. Ovakva kaznena politika sudova je daleko od generalne prevencije krivičnopravne reakcije, što je i zakonska obaveza suda prema odredbama materijalnog krivičnog prava. Sudovi kao da zanemaruju da krivična sankcija pored specijalne prevencije ima i generalnu prevenciju. Sud ne obrazlaže zašto navedene okolnosti u presudi opravdavaju izricanje blaže krivične sankcije, što je primijećeno i u predmetu Hajrlahović, koji je uključivao prisilnu prostituciju djevojčice nad kojom je prvooptužena imala starateljstvo (Kantonalni sud u Bihaću je prihvatio prijedlog tužilaštva za sankcije iz sporazuma o priznanju krivice, od kojih su dvije bile ispod zakonskog minimuma). Prema članu 231. stav 1. ZKP BiH, član 246. stava 8. ZKP FBiH i RS, član 231. stav 8. ZKP BD sud može da odbaci sporazum o priznanju krivice, što će saopštiti stranka u krivičnom postupku i braniocu konstatovati u zapisnik i istovremeno odrediti glavni pretres. Pravo suda da odbaci sporazum o priznanju krivice može se posmatrati kao pravo suda da iskaže svoje neslaganje sa blagom kaznenom politikom kada su u pitanju djela trgovine ljudima.

Sudska kaznena politika za počinitelje trgovine ljudima i srodna krivična djela u Bosni i Hercegovini, vjerovatno uslovljeno činjenicom da se u velikom broju slučajeva primjenjivao neki oblik konsenzualnosti, čini se blagom. Činjenice da je tek nešto oko 8% počinitelja osuđeno na kaznu zatvora u trajanju dužem od pet godina, da je prosjek dvije godine, te da je značajan udio (dvije petine) bio ranije osuđivan, ukazuju da se o potrebi efikasnog suprotstavljanja trgovini ljudima treba razgovarati i sa pravosudnom zajednicom, pogotovo putem edukacija i drugih oblika diseminacije informacija bitnih za kreiranje kaznene politike. U tom smislu naročito je bitno osloviti tehnike ocjenjivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti i drugih faktora relevantnih za odmjerkavanje krivične sankcije, što sugerira i Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi u svojoj analizi o odgovoru krivičnopravnog sistema na trgovinu ljudima. U protivnom se neće postići mnogo na generalnopreventivnom i pogotovo specijalnopreventivnom učinku krivičnopravne reakcije na složene i ozbiljne forme kriminaliteta

poput trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela.

Rezultati deskriptivne analize ukazali su na rijetko oduzimanje imovinske koristi ostvarene trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima. Od tek nešto preko 10% svih počinitelja oduzeta je korist, iako je gotovo redovito glavna svrha trgovine ljudima iskorištavanje kojom se poboljšava ekonomska situacija počinitelja (izuzetak je npr. prisilni rad za počinitelja i sl.). Najveći uspjesi u predmetima u kojima jest naloženo oduzimanje zabilježeni su tamo gdje je radnjama oduzimanja predmeta privremeno oduzeta korist, pa je kasnijom pravomoćnom odlukom trajno oduzeta. Oduzimanje imovinske koristi ostvarene delinkvencijom načelo je domaćeg krivičnog prava („niko ne može zadržati imovinsku korist pribavljenu krivičnim djelom“), čije zanemarivanje, pored propuštanja primjene zakona, podriva i generalnopreventivnu i specijalnopreventivnu svrhu krivičnog prava, ali i neutralizacijski i restitutivni efekt parapenalnih mjera. Rješenjem se čini sistematičnije korištenje finansijskih istraga i fokusiranje pažnje istražnih i tužiteljskih organa na oduzimanje imovinske koristi ostvarene trgovinom ljudima i srodnim krivičnim djelima, te pogotovo korištenje instituta osiguranja oduzimanja imovinske koristi, koji uključuje npr. zabranu otuđenja ili opterećenja nekretnine, oduzimanje gotovog novca i vrijednosnih papira, nalog banci da uskrati isplatu novčanih sredstava itd. Zakonodavac je novelom Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, iz 2009. godine u pravni sistem uveo i institut tzv. „proširenog oduzimanja“ imovinske koristi pribavljene krivičnim djelom za određene grupe krivičnih djela uključujući i trgovinu ljudima. Očekivano je i da se uz krivično djelo trgovine ljudima isto javljaju i druga krivična djela, usko vezana za cilj trgovine ljudima, a to je sticanje koristi (pa su se u analizi uočila krivična djela pranja novca i porezne utaje, za koja se sudilo u stjecaju), što dodatno usložnjava i upućuje na potrebne napore da se nezakonito stečena imovina oduzme.

Za polovicu predmeta bilo je potrebno tri godine ili kraće od počinjenja djela do pravomoćne presude, a za preostalu polovicu je taj period iznosio četiri godine i duže (sa čak sedam predmeta gdje je period iznosio deset godina i duže). Prosječan interval od nešto više od četiri godine ukazuje da sudski predmeti trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela traju dugo i da jedna od pretpostavki uspješne prevencije kriminaliteta putem instrumenata krivičnog prava - brzina, nije ispunjena. Time se remeti i ostvarenje učinkovitosti cjelokupnog sistema krivičnog pravosuđa, koje ima i šire penološko i kriminalnopolitičko značenje, te slabi povjerenje građana u sistem. Razlozi mogu biti višestruki (npr. nedostatak tužitelja, sudaca, vještaka, pasivnost na strani tijela krivičnog progona, zanemarivanje zakonskih rokova i sl.), no svakako predstavlja važnu dimenziju krivičnopravnog odgovora na trgovinu ljudima.

Čest prijearni i zloupotrebljavajući način izvršenja trgovine ljudima, kao i činjenica da se među žrtvama nalazi petina malodobnih osoba, ukazuje da je potrebno nastaviti na aktivnostima kojim bi se širila i jačala svijest o oblicima trgovine ljudima, kao i o načinima vrbovanja. Činjenica da se vrbovatelji služe ranije uspostavljenim poznanstvima, rodbinskim ili drugim vezama i preporukama osoba od povjerenja ukazuje da je potrebno intenzivirati aktivnosti na različite načine kako bi se među potencijalnim žrtvama, pogotovo mladima i djecom, razvila svijest o zamkama koje mogu postaviti vrbovatelji. To može uključivati radionice, predavanja, tribine, najčešće u okviru školskih aktivnosti, ali i neovisno o njima. Pogotovo je navedeno bitno u zajednicama gdje je visok udio djece i mladih koje roditelji ne šalju u školu i gdje su potrebne intenzivnije i ciljane aktivnosti na terenu, uključujući diseminaciju informacija putem posjeta, brošura, letaka i sl.

Psihička prinuda, najčešće u obliku različitih prijetnji (deportacijom, odmazdom nad članovima porodice, stavljanjem u izgled navodnoga duga i sl.), nezanemariv je način izvršenja trgovine ljudima, pogotovo kada se radi o stranim žrtvama. Jedan od mogućih načina djelovanja na lakše odlučivanje žrtava na traženje pomoći jest integracija aktivnosti nevladinoga sektora na planu pravne i druge pomoći i mogućnosti prijavljivanja viktimizacije u zvanični sistem reakcije na trgovinu ljudima. Na taj bi se način osigurao veći efekt i kontinuitet takvih, najčešće projektnih aktivnosti, kojima često prijeti nedostatak sredstava i jasne komunikacije sa vladinim aktivnostima.

Maloljetne osobe su u povećanom riziku da budu vrbovane od strane članova porodice i da njihovo povjerenje bude zloupotrijebljeno. Analizama je ustanovljeno da je svaka šesta maloljetna osoba vrbovana od strane člana porodice, te da je dvadeset puta vjerovatnije da će povjerenje maloljetne osobe prema osobama koje poznaje ili je s njima rodbinski povezana biti zloupotrijebljeno do te mjere da će postati žrtve trgovine ljudima. Ovakav nalaz ukazuje na povećanu potrebu da zdravstveni radnici, nastavnici, vaspitači i dr. koji vrše nadzor, odgajanje

i vaspitanje maloljetnika, a koji saznaju ili ocijene da postoji sumnja da je maloljetna osoba žrtva seksualnog, fizičkog ili nekog drugog zlostavljanja dužni da o tome obavijeste ovlaštenu službenu osobu ili tužilaštvo, koji će onda preduzeti odgovarajuće korake i koji bi trebali obratiti naročitu pažnju na prisutnost indikatora trgovine ljudima. Centri za socijalni rad tijekom obavljanja svojih aktivnosti, poput vršenja nadzora nad ispunjavanjem roditeljskih obaveza nad djecom, prikupljanja podataka i utvrđivanja poremećaja u porodičnim odnosima koji utječu na normalan rast i razvoj djeteta u porodici i dr. trebaju nastaviti ispunjavati obaveze iz Smjernica za postupanje nadležnih institucija i ovlaštenih organizacija u suprotstavljanju trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini i posvećivati pažnju u smislu kadrovske kapacitiranosti i uočavanja indikatora viktimiziranosti trgovinom ljudima kako su definirani u spomenutim smjernicama.

Rezultati multivarijatne analize ukazali su na neuspjeh „migracijskog“ modela u objašnjavanju seksualne eksploatacije i na vrlo vjerovatno presudnu važnost „potražnje“ za uslugama koje trgovina ljudima u svrhu seksualne eksploatacije i srodna krivična djela pružaju. Stoga je nužno reducirati potražnju za uslugama vezanim za seksualnu eksploataciju (žena). Jedan od mogućih pravaca djelovanja ka tom cilju jest krivični progon konzumenata ovih usluga. Samo je u jednom analiziranom predmetu zabilježeno krivično gonjenje korisnika spomenutih usluga. Doslovce su stotine konzumenata usluga seksualno eksploatiranih žena amnestirani od odgovornosti, pokatkada saslušavani i kao svjedoci, ali je progon izostao. To pogotovo što je izmjenama zakonodavstva zadnjih godina inkriminirano korištenje usluga žrtava trgovine ljudima, pa je i zakonska obaveza. U tom kontekstu, treba uzeti u obzir da se savremene strategije kontrole trgovine ljudima, naročito u zemljama zapadne Evrope (prvobitno je to bio tzv. „skandinavski model“, koji je naknadno nadograđen u nekim drugim državama, poput Francuske, Španije i dr.) u značajnoj mjeri oslanjaju na redukciju potražnje za uslugama žrtava trgovine ljudima, robusnim kažnjavanjem korisnika tih usluga. Drugi pravac djelovanja je organiziranje kontinuiranih javnih kampanja kojim bi se podizala svijest o trgovini ljudima radi seksualne i druge eksploatacije, kojom bi se pomoglo razumijevanju položaja žrtve i koja bi pomogla smanjiti potražnju.

Iako migracijski model nije ukazao na statistički značajan (regresijski) utjecaj organiziranosti počinitelja na seksualnu eksploataciju, povezanost je ipak ustanovljena kod korelacijske analize, koja je ukazala da su viši stupnjevi organiziranosti počinitelja povezani sa većim intenzitetom eksploatacije i prijevornim i zloupotrebljavajućim načinom izvršenja trgovine ljudima. Vrlo često su žrtve strani državljani koji su preprodavani u više transakcija. U samo dva krivična predmeta ustanovljena je formalna veza organiziranog kriminaliteta i trgovine ljudima i srodnih krivičnih djela. Zato se smislenim čini preporučiti daljnju izgradnju policijskih i pravosudnih kapaciteta za temeljitu istragu navoda o trgovini ljudima koja se neće zadovoljiti samo progonom (ako ikako) pojedinih, niskopozicioniranih pripadnika organiziranih skupina, nego cijele skupine. To podrazumijeva koordiniran pristup zasnovan na informacijama i koji se oslanja na postojeće strateške napore na suzbijanju organiziranog kriminaliteta i korupcije i pristup temeljen na oduzimanju ekonomske moći kriminalnim organizacijama, ponajprije putem parapenalnih mjera oduzimanja imovinske koristi.

Analize su ukazale na činjenicu da je prijevorni način izvršenja trgovine ljudima i srodnih djela jako prisutan i da ima veliku ulogu u dužini eksploatacije (žrtve koje su prevarene, poput, između ostaloga, obećanja boljih uvjeta prostituiranja za osobe koje se već prostituiraju, bit će u prosjeku duže eksploatirane). Spomenuto ukazuje na potrebu dosljedne primjene resocijalizacijskih programa koje bi u prvom redu trebali implementirati organi socijalne skrbi i nevladine organizacije i koji uključuju programe zdravstvene zaštite, doškoloovanja, prekvalifikacije i profesionalnog osposobljavanja, pomoći i posredovanja pri zapošljavanju, zaštitnoga stanovanja itd.

Imajući sve navedeno u vidu, glavne preporuke ove analize bile bi:

1. U cilju osiguranja pravne jednakosti građana raditi na ujednačavanju zakonodavnog okvira u odnosu na krivično djelo trgovine ljudima unutar sva četiri krivična zakonodavstva u BiH, posebno u pogledu posebnog minimuma i posebnog maksimuma zapriječenih kazni, zatim specificiranja oblika iskorištavanja žrtava trgovine ljudima, te ujednačiti status žrtve trgovine ljudima u krivičnim postupcima u BiH.
2. U cilju osiguranja pravne jednakosti građana raditi na preciznom zakonskom definisanju obilježja bića slijedećih krivičnih djela: zasnivanje ropskog odnosa i prijevoz osoba u ropskom odnosu, međunarodna trgovina ljudima, trgovina ljudima, trgovina djecom, međunarodno navođenje na prostituciju, navođenje

na prostituciju, navođenje djeteta na prostituciju, iskorištavanje djeteta ili maloljetnika radi pornografije, iskorištavanje djece za pornografsku predstavu i zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika, sa ciljem jasnog razlikovanja elemenata bića ovih krivičnih djela, ujednačavanjem odredbi krivičnih zakona u BiH.

3. Zbog složenosti krivičnog djela trgovine ljudima i u cilju efikasnog dokazivanja krivičnog djela, posebnu pažnju posvećivati stvaranju preduslova za vođenje proaktivnih istraga i korištenja posebnih istražnih radnji kao i korištenju instituta međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima i drugih raspoloživih pravno uređenih oblika međunarodne policijske saradnje.
4. Poboljšati procesni položaj žrtve trgovine ljudima kao oštećenog kroz pravo da izvodi dokaze, pravo da ulaže žalbu na presudu i sl.
5. Prilikom saslušanja žrtve trgovine ljudima u svojstvu oštećenog u krivičnom postupku obavezno osigurati prisustvo punomoćnika.
6. Limitirati dejstvo načela ne bis in idem u krivičnom postupku, da se ono odnosi samo na pravosnažne sudske odluke.
7. Budući da se veliki broj predmeta zaključuje sporazumom o priznanju krivnje, u ovaj postupak nastojati uključiti i rješavanje imovinskopravnog zahtjeva, što vrijedi i za redovne sudske postupke.
8. Reducirati potražnju za uslugama vezanim za seksualnu, ali i druge oblike eksploatacije, što uključuje (ali se ne ograničava) na procesuiranje i kažnjavanje korisnika usluga trgovine ljudima. U tom smislu treba raditi na izradi posebnih smjernica za primjenu važećih odredbi o kažnjavanju korisnika usluga žrtava trgovine ljudima, te provesti masovnu obuku nosilaca pravosudnih funkcija, istražitelja i drugih profesionalaca koji rade na savladavanju svih oblika eksploatacije žrtava.
9. Preduzeti aktivnosti na preispitivanju kaznene politike i ujednačavanju sudske prakse za krivična djela trgovine ljudima i srodna krivična djela, a naročito osloviti tehnike ocjenjivanja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti i drugih faktora relevantnih za odmjeraivanje krivične sankcije.
10. Posebnu pažnju posvetiti efikasnom oduzimanju imovinske koristi stečene izvršenjem krivičnog djela trgovine ljudima, što naročito uključuje sistematičnije korištenje finansijskih istraga i instituta osiguranja oduzimanja imovinske koristi.
11. Kako u analiziranim predmetima nije bio niti jedan slučaj krivičnog gonjenja pravnih lica za trgovinu ljudima, iako za to postoji pravni osnov, potrebno je osigurati da svi subjekti koji postupaju u sistemu krivičnog pravosuđa, naročito tužioci i sudije dobiju jasne smjernice za primjenu navedenih zakonskih odredbi i prođu potrebne obuke za njihovu što učinkovitiju primjenu u konkretnim slučajevima.
12. Analizirati razloge dugog trajanja krivičnih postupaka za krivična djela trgovine ljudima i srodna krivična djela, te na osnovu analize izraditi preporuke za ubrzanje krivičnopravne reakcije.
13. Nastaviti sa aktivnostima na širenju i jačanju svijesti o oblicima trgovine ljudima, kao i o načinima vrbovanja, pogotovo među djecom i mladima.
14. Jedan od javnih oblika koji do sada nije bio često registriran je svakako prisiljavanje žrtava na činenje krivičnih djela. Potrebno je osigurati da žrtve u tim slučajevima ne budu kažnjavane za krivična djela koja su počinile u statusu žrtve trgovine ljudima, kako to predviđaju važeći zakonski propisi.
15. U cilju osiguranja potpune primjene standarda o nekažnjavanju žrtava trgovine ljudima potrebno je razviti posebne smjernice za nosioce pravosudnih funkcija i druge profesionalce koji dolaze u kontakt sa žrtvama, te provesti potrebne multidisciplinarnе obuke sa ciljem adekvatne primjene tih standarda, što, uostalom, predstavlja jedan od fokusa interesovanja GRETA-e u posljednjem evaluacijskom upitniku za BiH.
16. Integrirati aktivnosti nevladinog sektora na planu pravne i druge pomoći i mogućnosti prijavljivanja viktimizacije u zvanični sistem reakcije na trgovinu ljudima.

-
17. Integrirati aktivnosti nevladinih organizacija, centara i službi za pružanje besplatne pravne pomoći tijekom predstavljanja i zastupanja žrtava trgovine ljudima u krivičnim postupcima, u cilju potpunog ostvarivanja prava žrtve trgovine ljudima u svojstvu oštećenog, i u postupku dodjeljivanja imovinsko-pravnog zahtjeva.
 18. Intenzivirati aktivnosti na primjeni indikatora u svrhu identifikacije potencijalnih žrtava trgovine ljudima, te pokretanja i vođenja istraga za krivična djela trgovine ljudima.
 19. Nastaviti sa daljnjim razvijanjem policijskih i pravosudnih kapaciteta za temeljitu istragu navoda o trgovini ljudima i dosljedno primjenjivati strateški okvir za suzbijanje organiziranog kriminaliteta i korupcije.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Trafficking in human beings is a crime against humanity and values protected by international law, and is often a form of organized crime. It is almost always a process of persistent and continuous violation of the basic human rights of victims, which begins from the moment the trafficker establishes the first contact with the victim and lasts until the victim of trafficking is provided with appropriate assistance and rescued from the trafficking chain.

The exploitation of victims often begins with the “land of promise” deception aimed at people who are so eager to escape war, poverty, certain customs, dysfunctional families, etc. that they believe traffickers’ false promises of a better life in a different country or city. The actual result is the exploitation of victims of trafficking, involving luring, recruiting, abducting, transporting, providing accommodation for victims of trafficking, mediating in the process of trafficking in human beings, enslaving victims of trafficking by placing them in a position where they are dependent on traffickers, subjecting victims to the most brutal forms of forced labor, and sexual enslavement, all with the goal of making profit.

Trafficking in human beings has existed since ancient times in almost all parts of the world, but recently, the development of technology has changed the way human traffickers operate. The Internet helps traffickers operate in multiple locations simultaneously while physically exploiting victims in a single location. The first case of online human trafficking recorded by UNDOC occurred in early 2000 when a website was used to connect buyers with local traffickers.

Human trafficking is frequently a form of transnational organized crime and perpetrators of human trafficking are associated with other forms of organized crime (drug dealers, arms smugglers, etc.), as well as with some forms of social pathology (prostitution, pedophilia, etc.). One of the methods used in perpetrating the act of human trafficking is kidnapping, which restricts not only the victim’s movement but also their freedom to make decisions. Kidnapping as a trafficking tool is used to extort the victim for some type of profit.

Human trafficking was criminalized in Bosnia and Herzegovina as a separate criminal offense in the Criminal Code of BiH in 2003. Amendments and supplements were subsequently made to relevant laws, and the criminalization of human trafficking was also introduced at entity levels and in Brčko District of BiH, which is a positive step towards aligning BiH laws with international norms governing this issue. Nevertheless, there are still some differences in the criminalization at different levels in BiH. The issue needs to be harmonized across all laws to avoid legal uncertainty and enshrine in law the gravity of this act regardless of which level of the justice system prosecutes it.

It can be concluded that the improper legal classification of the criminalized offense in question directly contributes to lenient sentencing. This is demonstrated by the frequent use of plea agreements which also lead to lenient sentencing in contravention of international obligations regarding human trafficking, which include prosecution and sentencing standards.

It is important to note that legislators in Republika Srpska decided to criminalize trafficking in children as a separate offense, thereby emphasizing that this group is particularly vulnerable to trafficking; however, the criminal justice system at other levels in BiH also provides for special protection of children. Children are a particularly vulnerable group whose protection should be addressed in special laws.

Bosnia and Herzegovina has adopted all international documents prohibiting trafficking in human beings, which is important for prosecuting perpetrators of trafficking. There has not been a significant number of verdicts immediately after 2003, when BiH criminalized human trafficking as a separate offense (only four final verdicts in 2004), which is perhaps understandable considering the relatively short period between criminalization of human trafficking and prosecution of cases. The highest numbers of final verdicts were recorded in 2010 and 2014. Since there is no information about the type of verdicts, the number itself cannot be taken as an indicator that we are moving in the right direction when it comes to combating trafficking and prosecuting traffickers by convicting them. In the BiH criminal legislation, final acquittal due to lack of evidence has absolute effect and it cannot be subsequently revoked even on the ground of newly discovered evidence of a committed crime. One of the shortcomings of criminal proceedings in Bosnia and Herzegovina is the inability to review a final acquittal, which is contrary to international standards on the *ne bis in idem* principle in the sense that only a

substantive court decision, a final conviction, is considered a final adjudicated matter without the possibility of subsequent review (Buha, 2021). A final acquittal because of lack of evidence as a legal requirement according to the *in dubio pro reo* principle cannot be subsequently reviewed by using a legal remedy which is not in the interest of the injured party in the criminal proceeding.

GRETA reports have been placing a heavy emphasis on the protection and rights of victims of human trafficking and this issue should be the focus of every analysis dedicated to this topic. In BiH criminal legislation, the victim does not have an active role during the proceeding, i.e. they are not a party to the proceeding or in the broader sense of the word.⁴⁷ The criminal justice system often treats victims as sources of information rather than rights-holders entitled to redress (OSCE, 2021). All victims who appear in criminal proceedings for trafficking in human beings, whether as witnesses or injured parties, are entitled to legal representation. However, since the injured party is not a party to the proceedings, the legal representative is limited to providing legal advice related to testifying as a witness and assisting the damaged party in filing a compensation claim. Therefore, the only way a victim participates in the proceeding is by filing a compensation claim, which are extremely rarely awarded during criminal proceedings (case law analysis showed that only two victims were awarded compensation). The injured party is instead advised to initiate civil proceedings, resulting in extended retraumatization and forcing the victim to undergo new proceedings. Expecting victims to receive compensation through other proceedings is also problematic because injured parties in trafficking cases often have their identities protected in some way. Identity protection is a special form of protection of trafficking victims in criminal proceedings governed by the Law on protection of witnesses under threat and vulnerable witnesses (each level of government has a corresponding law), which prescribes procedural forms of protection. In order to provide complete protection to the victim, who may be under witness protection, it is necessary to recommend that whenever possible (e.g. enough evidence was collected, expert evaluation conducted, a clear and specific compensation claim was filed) the compensation claim should be decided on during the criminal proceeding. To enable victims to correctly file a compensation claim, they need to be informed about their right to redress and the steps they can take, especially in cases when the criminal proceeding ends in a plea agreement.

Successful prosecution of perpetrators of trafficking is dependent on the need to protect victims and witnesses before, during and after criminal proceedings. Measures for the protection of witnesses and injured parties are implemented in accordance with the Laws on the protection of witnesses under threat and vulnerable witnesses, Rules on the protection of victim-witnesses and victims of human trafficking who are citizens of Bosnia and Herzegovina, and Rules on the protection of alien trafficking victims. This case law analysis showed that this is a fairly rare occurrence. The Law on the protection of witnesses under threat and vulnerable witnesses is important for the protection of victims of trafficking in human beings during criminal proceedings. The case law analysis shows that only a small percentage of victims (around 8%) received protection under this Law. The injured party's attorney should be present during their witness testimony in the criminal proceeding.

The fact that the injured party is marginalized in the criminal proceeding and has no procedural rights seems to facilitate the lenient sentencing of traffickers. The fight against trafficking is also hindered by the lack of substantial procedural rights of the injured party in the criminal proceeding, such as the right to move for the examination of evidence, or appeal court decisions. The legal provisions relating to the injured party have been changed in the amendments to the Criminal Procedure Code of Republika Srpska from 2021, but these amendments did not have a substantial impact on improving the procedural position of the injured party in criminal proceedings. Namely, the injured party has the right to assume the prosecution after the indictment has been confirmed by the judge for the previous hearing, so the injured party may not move for the examination of evidence that was not introduced by the prosecutor and admitted at court. In this case, the indictment is actually the prosecutor's and not the injured party's.

International norms and domestic legislation provide for the protection of victims of trafficking in terms of non-punishment for crimes committed under duress. Although criminal prosecution is considered mandatory

⁴⁷ The Criminal Code of Republika Srpska (2021) defines an exception to this rule, allowing the injured party to assume the prosecution if the prosecutor drops the charges against the defendant. In this case, the injured party, with the help of a legal representative, may introduce evidence move for the examination of evidence (since this is a novel concept, and most relevant BiH laws do not involve the victim as a party to the proceeding, the issue is elaborated from that particular aspect).

under procedural law, this is a specific circumstance established by law that fully justifies the application of the non-punishment provision. On the other hand, contrary to the non-punishment provision that applies to victims due to their questionable autonomy, the use of services of victims of trafficking should be punished in cases where the user knew that the person was a victim of trafficking, in accordance with applicable criminal laws.

The analyzed verdicts in human trafficking cases tried before the courts in Bosnia and Herzegovina indicate that a significant number of cases ended as regular criminal proceedings, but involved some form of consensus. Plea agreements were the most frequent type of resolution, followed by somewhat less frequent agreements regarding admission of guilt during the arraignment. Accelerating criminal proceedings through some form of consensus should not preclude victims from receiving compensation - the plea agreement should not be made to the detriment of the injured party i.e. the victim of the crime. Therefore, in addition to informing victims about their right to file a compensation claim, it is important to seriously consider ruling on compensation in adhesion proceedings. Since the scope, type and duration of exploitation are determined as relevant facts during the proceeding, deciding on compensation claims should not significantly affect the course of criminal proceedings in terms of prolongation. By not doing so, the court leaves the impression of not being interested in the consequences suffered by the victim due to the exploitation, which means that they have failed to achieve one of the purposes of criminal sanctions: protection and satisfaction of the victim of the crime. While the right of the defendant and their attorney to enter a plea agreement is indisputable, the court must not disregard its role, which is important in controlling the concluded agreement between the parties to the criminal proceedings. The sentences from the plea agreements are either close or below the prescribed minimum. For instance, in the Ahmetović case, tried before the Court of BiH, the defendant who physically abused and exploited a disabled victim for forced begging and labor received, based on a plea agreement, a suspended sentence of 11 months' imprisonment followed by a three-year probation period. This lenient sentencing policy does not serve the general purpose of criminal sanctions, which is the court's legal obligation according to substantive criminal law. The courts seem to be neglecting the fact that criminal sanctions play a role in general prevention, in addition to special prevention. The court does not elaborate on why the identified circumstances justify lenient sentencing, which was also noted in the Hajrlahović case, involving forced prostitution of an underage girl in the custody of the defendant (the Bihać Cantonal Court accepted the sentences proposed in the plea agreement, two of which were below the prescribed minimum). Pursuant to Article 231 of the Criminal Procedure Code of BiH, Article 246 paragraph 8 of the Criminal Procedure Code of FBiH and RS, and Article 321 paragraph 8 of the Criminal Procedure Code of Brčko District, the court can reject the agreement regarding admission of guilt. In that case, the court will inform the parties to the proceeding and the defense attorney about the rejection, enter it into the record and schedule the main hearing. This right to reject a plea agreement can be seen as the court's right to express its disagreement with a lenient penal policy when it comes to trafficking.

The sentencing policy in human trafficking and related cases in BiH seems lenient, likely owing to the fact that the majority of cases ended in a consensus. Only 8% of perpetrators were sentenced to more than five years in prison (two years on average) and a significant proportion (two-fifths) had been previously convicted. This data illustrates the importance of talking to judicial authorities about effective ways to combat human trafficking, which can be done through training and other forms of disseminating information important for creating criminal policies. It is particularly important to address the techniques used for assessing mitigating and aggravating circumstances and other factors important for sentencing, as suggested by the Organization for Security and Cooperation in Europe in their analysis of the response of the criminal justice system of BiH to human trafficking. Failing to do so will blunt the general and particularly the special prevention effect of criminal sanctions on complex and serious criminal offenses such as human trafficking and related offenses.

The results of the descriptive analysis indicate that confiscation of material gain from human trafficking and related offenses happens very rarely. Barely over 10% of cases involved the confiscation of proceeds from the perpetrators, although the main purpose of trafficking is always exploitation for profit kept by the perpetrator (an exception to this is victimization involving forced labor for the perpetrator). In the most successful cases in-

volving confiscation, the court seized the proceeds temporarily, following up with a final decision on permanent confiscation. Confiscation of proceeds of crime is a principle enshrined in domestic criminal law (“no one can retain proceeds of crime”). Neglecting this fact and failing to implement the law undermines both the general and special purpose of criminal law, along with the neutralizing and restorative effect of alternative measures. The solution can lie in a more systematic use of financial investigations and focusing the attention of investigative and prosecutorial bodies on the confiscation of proceeds from trafficking in human beings and related crimes, especially by ensuring that proceeds can be confiscated by, for instance, prohibiting the alienation or encumbrance of real estate, confiscating cash and securities, ordering banks to withhold payments, etc. A 2009 amendment to the Criminal Code of BiH introduced “extended confiscation” of the proceeds of crime for some types of criminal offenses, including human trafficking. Human trafficking is likely to occur in conjunction with other criminal offenses closely related to the goal of human trafficking - exploitation for profit (the analysis revealed offenses such as money laundering and tax fraud, which were adjudicated concurrently). This further complicates such cases, and makes the confiscation of proceeds of crime all the more important.

Half of the cases took three years or less from the time the offense was committed to the final verdict, and the remaining half took four years or longer (with seven cases lasting ten years or more). The average interval of approximately four years shows that cases involving human trafficking and related offenses take a long time, thus failing to meet one of the prerequisites for successfully preventing crime through the use of sanctions - expediency. This undermines the effectiveness of the entire criminal justice system, which has wider implications in terms of criminal policy and sanctions and erodes citizens’ faith in the system. There are multiple reasons for this lack of expediency (e.g. lack of prosecutors, judges, expert witnesses, passive law enforcement, disregarding legal deadlines, etc.) but it is undoubtedly an important aspect of the judicial response to human trafficking.

Given the prevalence of deception and abuse in human trafficking and the fact that one fifth of victims are minors, it is clearly necessary to continue raising awareness of the forms of human trafficking and recruitment methods. Trafficking recruiters use acquaintances, familial and other relationships and recommendations from persons victims trust, which makes it all the more necessary to raise awareness among potential victims, especially children and youth, of the traps that traffickers use for recruitment. This can include workshops, lectures, forums, which are usually held in schools, but can also be organized independently of schools. The latter is especially important in communities where there is a high proportion of children and young people whose parents do not send them to school. This requires more targeted and intensive activities on the ground, including disseminating information during visits, in the form of brochures, leaflets, etc.

Psychological coercion, most often in the form of various threats (deportation, retaliation against family members, purported debt, etc.), is a frequent method in human trafficking, especially with foreign victims. One way of encouraging victims to seek help is to integrate the activities of the non-governmental sector related to legal and other assistance and the ability to report victimization in the official trafficking response system. This would improve the effectiveness and continuity of such activities (which are often project-related and vulnerable to lack of funding), and enable better coordination with government activities.

Minors are at increased risk of being recruited by their family members and having their trust abused. Analyses show that one in six minors are recruited by a family member. Minors are 20 times more likely to have their trust abused by family members or acquaintances to the extent of becoming victims of trafficking. This finding indicates an increased need for health workers, teachers, educators and other persons who supervise and educate minors to inform the appropriate authorities or the prosecutor’s office if they learn or suspect that a minor may be the victim of sexual, physical or other type of abuse. The authorities will then act on this information and look into potential indicators of human trafficking. While performing their activities, such as supervising the fulfillment of parental responsibility, collecting data and identifying disfunction in family relations that affects the normal growth and development of the child, the Centers for Social Work should continue fulfilling their obligations from the Guidelines for the Conduct of Competent Institutions and Authorized Organizations in Combating Trafficking in Human Beings in Bosnia and Herzegovina, ensuring that they have the required human resources and are able to recognize indicators of victimization in human trafficking as defined in the

aforementioned guidelines.

Results of the multivariate analysis point to the failure of the “migration” model in explaining sexual exploitation and the likely crucial importance of the “demand” for services provided by trafficking for sexual exploitation and related crimes. It is therefore necessary to reduce the demand for services related to sexual exploitation (of women). One of the possible avenues of action is the criminal prosecution of consumers of these services. Only one of the analyzed cases included the criminal prosecution of users of the aforementioned services. Hundreds of individuals who used the services of sexually exploited women were absolved of responsibility, sometimes included in the proceeding as witnesses, but not prosecuted. In recent years, using the services of human trafficking victims has been criminalized, which makes prosecution a legal obligation. It is important to note here that modern strategies for combating human trafficking, especially in Western European countries (while originally called the “Scandinavian model”, it was later upgraded in countries like France, Spain, etc.) are heavily reliant on reducing the demand for the services of victims of trafficking, by appropriately punishing the users of these services. Another range of activities are continuous awareness-raising campaigns on sexual and other types of exploitation, centered around empathy for the victim, which ultimately may help reduce demand.

Although the migration model did not point to a statistically significant (regressive) impact of the perpetrator’s level of organization on sexual exploitation, a correlation was found in the correlation analysis, which indicated that higher levels of organization were associated with higher intensity of exploitation, and deception and abuse. Victims are very often foreign nationals who were sold multiple times. Only two criminal cases established a formal link between organized crime and trafficking in human beings and related crimes. It therefore makes sense to recommend further capacity building for law enforcement and judicial authorities, to enable them to thoroughly investigate allegations of trafficking, which will not stop at the prosecution of individual, low-ranking members of organized groups (if that), but will focus on prosecuting the entire group. This requires a coordinated, information-based approach that builds on existing strategic efforts to combat organized crime and corruption, along with an approach based on depriving criminal organizations of their economic power, primarily through alternative measures such as confiscation of proceeds of the crime.

Analyses have shown that deception is a very frequently used method in trafficking in human beings and related crimes, and plays a major role in the duration of exploitation (victims who have been deceived (e.g. with promises of better conditions for prostitution for those already engaging in prostitution) are exploited for longer on average. This indicates the need for consistent implementation of re-socialization programs, which should primarily be implemented by the social welfare system and NGOs. These programs include health care, additional education, retraining and vocational training, employment assistance and mediation, protective housing, etc.

Taking into consideration all of the aforementioned, the main recommendations of this analysis are:

1. in order to ensure equality before the law for all citizens, work on harmonizing the legislative treatment of trafficking in human beings within all four criminal codes in BiH, especially with regard to the special minimum and special maximum of sanctions, specifying the types of exploitation of trafficking victims, and harmonize the status of human trafficking victims in criminal proceedings in BiH;
2. in order to ensure equality before the law for all citizens, the substance of the following criminal offenses must be defined in detail: Enslavement and transport of persons kept in slavery; International trafficking in human beings; Trafficking in human beings; Trafficking in children; International enticement to prostitution; Enticement to prostitution; Enticement of a child to prostitution; Exploitation of a child or minor for pornography; Exploitation of children for pornographic performance; and Neglecting or abusing a child or minor - the goal is to clearly differentiate the substance of each of these criminal offenses and harmonize the provisions of criminal codes in BiH;
3. given the complexity of human trafficking as a criminal offense, effectively proving that the offense occurred involves creating prerequisites for proactive investigations, special investigative actions, inter-

national legal assistance in criminal matters and other available forms of international law enforcement cooperation;

4. improve the procedural position of the victim of trafficking as the injured party by giving them the right to present evidence, appeal the verdict, etc.;
5. the victim's attorney has to be present during the interrogation of a victim of trafficking in human beings in the capacity of a victim in criminal proceedings;
6. limit the application of the *ne bis in idem* principle in criminal proceedings, by ensuring that it applies only to final court decisions;
7. given the high prevalence of cases that end in plea agreements, efforts should be made to include the resolution of compensation claims in this procedure, which also applies to ordinary court proceedings;
8. reduce the demand for services related to sexual and other forms of exploitation, which includes (but is not limited to) prosecuting and punishing users of services related to human trafficking. This should be addressed by drafting special guidelines for the application of current provisions on punishing users of services of victims of trafficking, and conducting a mass training of judicial officials, investigators and other professionals working to address and prevent all forms of exploitation of victims;
9. review the criminal policy and harmonize court practice for trafficking and related offenses, particularly addressing techniques for assessing mitigating and aggravating circumstances and other factors relevant to the imposition of criminal sanctions;
10. special attention should be accorded to the effective confiscation of proceeds of crime, which includes a more systematic use of financial investigations and confiscation of proceeds of crime;
11. none of the analyzed cases involved the criminal prosecution of legal entities for trafficking in human beings, although there is a legal basis for this; therefore, it is necessary to ensure that everyone in the criminal justice system, especially prosecutors and judges, receive clear guidelines on implementing these legal provisions and undergo the necessary training for effective implementation on a case-by-case basis;
12. analyze why criminal proceedings for trafficking and related offenses are so protracted, and use that insight to formulate recommendations for enabling a faster judicial response;
13. continue raising awareness of all forms of human trafficking, including recruitment methods, especially among children and young people;
14. one manifestation of human trafficking that was not recorded often was forcing victims to commit criminal offenses. It is important to ensure that victims are not punished for criminal offenses committed as victims of trafficking, pursuant to applicable laws;
15. in order to ensure the full implementation of the non-punishment provision for victims of trafficking, it is necessary to develop special guidelines for judicial officials and other professionals who come into contact with victims, and conduct the necessary multidisciplinary training to adequately implement these standards (this was one of the main issues in GRETA's latest evaluation questionnaire for BiH);
16. integrate the activities of the non-governmental sector related to legal and other assistance and the ability to report victimization in the official trafficking response system;
17. integrate the activities of non-governmental organizations, centers and services providing free legal aid during the representation of victims of trafficking in criminal proceedings, to ensure that victims can exercise all their rights as the injured party, including the procedure of awarding compensation.
18. intensify activities aimed at the implementation of indicators for the purpose of identifying potential victims of trafficking in human beings, and initiating and conducting investigations into criminal offenses related to trafficking in human beings;

19. continue building law enforcement and judicial capacities to thoroughly investigate allegations of trafficking and consistently apply the strategic framework for combating organized crime and corruption.

LITERATURA

1. Aghatise, E. (2004). Trafficking for prostitution in Italy. *Violence Against Women*, 10, 1126–1155.
2. Agnew, R. (2005). *Why do criminals offend? A General theory of crime and delinquency*. Oxford University Press.
3. Aiesi, A. M. (2010) Identifying victims of human trafficking [Doctoral Dissertation, St. Tomas University School of Law-Florida]. (Identifying victims of human trafficking - ProQuest).
4. Albanese, J. (2007). A Criminal network approach to understanding & measuring trafficking in human beings. U E. U. Savona & S. Stefanizzi (Ur.), *Measuring human trafficking* (str. 55-71). Springer.
5. Albonetti, A. C. (2014). Changes in federal sentencing for forced labor trafficking and for sex trafficking: a ten year assessment. *Crime Law and Social Change*, 61(2), 179-204.
6. Aronowitz, A. A. (2009). *Human trafficking, human misery: the global trade in human beings*. Praeger Publishers.
7. Atanasov, S. (2011). Uloga Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u postupku identifikacije i pomoći žrtvama trgovine ljudima. *Zbornik radova Međunarodne naučne konferencije "Pravni sistem i društvena kriza"*, 515-525.
8. Bows, H. (2018). Methodological approaches to criminological research. U P. Davies, & P. Francis (Ur.), *Doing criminological research* (str. 93-110). SAGE.
9. Brennan, D. (2005). Methodological challenges in research with trafficked persons: Tales from the field. *International Migration*, 43, 35–54.
10. Brkić, S. (2014). Posebno osjetljivi svjedoci. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2, 211-221.
11. Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
12. Buha, M. (2021). Ne bis in idem u kaznenim postupcima. *Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci*.
13. Cameron, S. (2008). Trafficking of women for prostitution. U S. Cameron, & E. Newman (Ur.), *Trafficking in humans: social, cultural and political dimensions* (str. 80-110). United Nations University Press.
14. Centar ženskih prava (2020). *Analiza praćenja krivičnih predmeta u oblasti trgovine ljudima u Bosni i Hercegovini*. Zenica.
15. Creswell, J. W. (2014). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE.
16. Curtol, F., Decarli, S., Di Nicola, A., & Savona, E. U. (2004). Victims of human trafficking in Italy: a judicial perspective. *International Review of Victimology*, 11, 111–141.
17. Cwikel, J., & Hoban, E. (2005). Contentious issues in research on trafficked women working in the search on trafficked women working in the. *Journal of Sex Research*, 42 (4), 306–316.
18. Datzer, D., & Mujanović, E. (2020). Deterrence through criminal confiscation? Some exploratory findings from Federation of Bosnia and Herzegovina. *Criminal Justice Issues*, XX (5), 1-30.
19. Datzer, D., Mujanović, E., & Šitkovic, M. (2017). Obilježja počinitelja imovinskoga kriminaliteta u Kantonu Sarajevo. *Kriminalističke teme*, XVII (3-4), 1-21.
20. Deighan, C. (2010). A business of supply and demand: the trafficking of women and girls from Russia and Ukraine. U G. Wylie, & P. McRedmond (Ur.), *Human trafficking in Europe: character, causes and consequences* (str. 82-96). Palgrave Macmillan.
21. Derenčinović, D. (2020). Human trafficking in Southeastern Europe: Council of Europe Perspective. U J. Winterdyk, & J. Jones (Ur.), *The Palgrave international handbook of human trafficking* (str. 1001-1014). Palgrave Macmillan.

22. Dodsworth, J. (2015). *Pathways into sexual exploitation and sex work*. Palgrave Macmillan.
23. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. (2017). Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za 2016. godinu. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH.
24. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. (2018). Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za 2017. godinu. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH.
25. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. (2019). Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za 2018. godinu. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH.
26. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. (2020). Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za 2019. godinu. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH.
27. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima. (2021). Izvještaj o stanju u oblasti trgovine ljudima i o implementaciji strategije suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini za 2020. godinu. Državni koordinator za borbu protiv trgovine ljudima, Ministarstvo sigurnosti BiH.
28. Easton, H., & Matthews, R. (2016). Getting the balance right: the ethics of researching women trafficked for commercial sexual exploitation. U D. Siegel, & R. de Wildt (Ur.), *Ethical concerns in research on human trafficking* (str. 11-32). Springer.
29. Ekspertna grupa za suzbijanje trgovine ljudima (GRETA) (2018). Treći krug ocjenjivanja. Tematski fokus: Pristup pravdi i djelotvorni pravni lijekovi za žrtve trgovine ljudima. Strasbourg.
30. European Commission (2020). *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. 2020 Communication on EU Enlargement Policy. Brussels.
31. Fagan, J., & Freeman, R. B. (1999). Crime and work. *Crime and Justice*, 25, 225-290.
32. Farrell, A., Owens, C. & McDevitt, J. (2013). New laws but few cases: understanding the challenges to the investigation and prosecution of human trafficking cases. *Crime Law and Social Change*, 61(2). 139-168.
33. Federalno tužiteljstvo Federacije Bosne i Hercegovine. (2020). Informacija o primjeni Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine i stanju kriminaliteta u Federaciji Bosne i Hercegovine u 2020. godini. Sarajevo.
34. Filipović, L. (2017). *Trgovina ljudima: priručnik za obuku sudija i tužitelja*. Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Misija OSCE-a u BiH.
35. Furlong, P., & Marsh, D. (2010). A skin not a sweater: ontology and epistemology in political science. U D. Marsh, & G. Stoker (Ur.), *Theory and methods in political science* (str. 184-211). Palgrave Macmillan.
36. Glušić, S. i dr. (2007). *Procesne mjere zaštite svedoka: priručnik za pripadnike policije i pravosuđa*. Vijeće Evrope.
37. Goodey, J. (2010). Human trafficking. U F. Brookman, M. Maguire, H. Pierpoint, & T. Bennett (Ur.), *Handbook on crime* (str. 698-711). Willan Publishing.
38. Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford University Press.
39. Gozdzia, E. (2015). Data matters: issues and challenges for research on trafficking. U M. Dragiewicz (Ur.), *Global human trafficking: critical issues and contexts* (str. 23-38). Routledge.

40. Helfferich, C., Kavemann, B. & Rabe, H. (2011). Determinants of the willingness to make a statement of victims of human trafficking for the purpose of sexual exploitation in the triangle offender – police – victim. *Trends in Organized Crime*. 14(2), 125-147.
41. Hodge, D. R. (2007). The International sexual trafficking of women and children: a review of the literature. *Affilia: Journal of Women and Social Work*, 22 (2), 163–174.
42. Hopkins, R., & Nijboer, J. (2001). Country report: The Netherlands. U Research based on case studies of victims of trafficking in human beings in 3 EU Member States, i.e. Belgium, Italy and The Netherlands (str. 255-360). Commission of the European Communities.
43. Horvatić, Ž. (2002). Rječnik kaznenog prava. Masmedia.
44. Hughes, D. M. (2017). Trafficking in human beings in the European Union: gender, sexual exploitation, and digital communication technologies. *SAGE Open*, 4 (4), 1–8.
45. Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine (2009). Specijalni izvještaj o problemu prosjačenja djece u Bosni i Hercegovini. Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine.
46. Kangaspunta, K. (2007). Collecting data on human trafficking: availability, reliability and comparability of trafficking data. U E. U. Savona, & S. Stefanizzi (Ur.), *Measuring human trafficking: complexities and pitfalls* (str. 27-36). Springer Science+Business Media, LLC.
47. Kelly, L. (2002). Journeys of Jeopardy: a review of research on trafficking in women and children in Europe. IOM.
48. Kelly, L. (2005). “You Can Find Anything You Want”: a critical reflection on research on trafficking in persons within and into Europe. U F. Laczko, & E. Gozdzik (Ur.), *Data and research on human trafficking: a global survey* (str. 235-265). International Organization for Migration.
49. Kelly, L., & Coy, M. (2016). Ethics as process, ethics in practice: researching the sex industry and trafficking. U D. Siegel, & R. de Wildt (Ur.), *Ethical concerns in research on human trafficking* (str. 33-50). Springer.
50. Laczko, F. (2007). Enhancing data collection and research on trafficking in persons. U E. U. Savona, & S. Stefanizzi (Ur.), *Measuring human trafficking: complexities and pitfalls* (str. 37-44). Springer Science+Business Media, LLC.
51. Laczko, F., & Gramegna, M. A. (2003). Developing better indicators of human trafficking. *Brown Journal of World Affairs*, 10(1), 179-194.
52. Lamza Posavec, V. (2021). Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
53. Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
54. Lee, R. M. (2000). *Unobtrusive methods in social research*. Open University Press.
55. Lepir, M. (2013). Evropski nalog za hapšenje - novi institut u oblasti međunarodne krivičnopravne pomoći u prostoru Evropske unije. *Pravna riječ*, 37, 731-746.
56. Marković, I. (2003). Trgovina ljudima kao oblik organizovanog kriminaliteta, *Kriminalističke teme*, 3-4, 126-139.
57. Massey, S., & Rankin, G. (2020). *Exploiting people for profit: trafficking in human beings*. Palgrave Macmillan.
58. McCabe, K. A. (2018). Common forms: sex trafficking. U M. C. Burke (Ur.), *Human trafficking: Interdisciplinary Perspectives* (str. 136-152). Routledge.

59. Mejovšek, M. (2013). Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim znanostima. Naklada Slap.
60. Melrose, M. (2002). Labour pains: some considerations on the difficulties of researching juvenile prostitution. *International Journal of Social Research Methodology*, 4(4), 333–351.
61. Milas, G. (2009). Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima. Naklada Slap.
62. Moens, B. (2001). Country report: Belgium. U *Research based on case studies of victims of trafficking in human beings in 3 EU Member States, i.e. Belgium, Italy and The Netherlands* (str. 7-111). Commission of the European Communities.
63. Muftić, R. L. (2013). Attitudes regarding criminal justice responses to sex trafficking among law enforcement officers in Bosnia and Herzegovina. *Varstvoslovje - Journal of Criminal Justice and Security*, 15(2), 177-189.
64. Mujanović, E., Muratbegović, E., Budimlić, M., & Obradović, V. (2016). Trgovina ljudima u Bosni i Hercegovini. Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.
65. O'Brien, E., Hayes, S., & Carpenter, B. (2013). *The politics of sex trafficking: a moral geography*. Palgrave Macmillan.
66. Obradović, V. (2004). Trgovina ženama u Bosni i Hercegovini. Fakultet kriminalističkih nauka.
67. Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) (2021). Postizanje pravde za žrtve trgovine ljudima: odgovor krivičnog sistema Bosne i Hercegovine, sa preporukama. Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE).
68. Pajčić, M. (2009) Zaštita svjedoka u postupcima za kaznena djela organiziranog kriminala. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 49. 711-732.
69. Papantoniou-Frangouli, M., & Moritz, T. (2010). Trafficking for sexual exploitation: researching the demand side. U G. Wylie, & P. McRedmond (Ur.), *Human trafficking in Europe: character, causes and consequences* (str. 123-141). Palgrave Macmillan.
70. Pašalić Kreso, A. (2017). Obrazovanost stanovništva u Bosni i Hercegovini. U I. Cvitković (Ur.), *Demografske i etničke promjene u BiH* (str. 93-124). Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
71. Petrunov, G. (2011). Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe. *Trends in Organized Crime*, 14(2), 165-183.
72. Petz, B., Kolesarić, V., & Ivanec, D. (2012). *Petzova statistika: osnovne statističke metode za nematematičare*. Naklada Slap.
73. Rizvo, S., & Mujanović, E. (2014). Trafficking in human beings in Bosnia and Herzegovina: state of the art and associated puzzles. *Criminal Justice Issues*, XIV (5-6), 75-92.
74. Segrave, M., & Milivojevic, S. (2018). Using in-depth interviewing and documentary analysis in criminological research. U P. Davies, & P. Francis (Ur.), *Doing Criminological Research* (str. 341-360). SAGE.
75. Shaver, F. (2005). Sex work research: methodological and ethical challenges. *Journal of Interpersonal Violence*, 20 (3), 296–319.
76. Shelley, L. (2010). *Human trafficking: a global perspective*. Cambridge University Press.
77. Singer, M., Kovčo Vukadin, I., & Cajner Mraović, I. (2002). *Kriminologija*. Globus; Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
78. Stefanizzi, S. (2007). Measuring the non-measurable: towards the development of indicators for measuring human trafficking. U E. U. Savona, & S. Stefanizzi (Ur.), *Measuring human trafficking: complexities and pitfalls* (str. 45-53). Springer Science+Business Media, LLC.

79. Sud Bosne i Hercegovine, Presuda br. KŽ-125/05 od 16.12.2005. godine (2005).
80. Sud Bosne i Hercegovine, Presuda br. KŽK-1/07 od 15.02.2007. godine (2007).
81. Surtees, R. (2005). Second annual report on victims of trafficking in South Eastern Europe. IOM.
82. Surtees, R. (2008). Traffickers and trafficking in Southern and Eastern Europe: considering the other side of human trafficking. *European Journal of Criminology*, 5 (1), 39–68.
83. Surtees, R., & Brunovskis, A. (2016). Doing no harm: ethical challenges in research with trafficked persons. U D. Siegel, & R. de Wildt (Ur.), *Ethical concerns in research on human trafficking* (str. 137-154). Springer.
84. Šeparović, Z. (2003). Kazneno izvršno pravo i uvod u penologiju. Pravni fakultet, Poslijediplomski studij iz kaznenopravnih znanosti.
85. Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Pearson Education.
86. Tomašević, G. (2009). *Kazneno procesno pravo. Opći dio: temeljni pojmovi* (elektronsko izdanje). Pravni fakultet; Zavod za kaznenopravna i kriminološka istraživanja “Ivan Vučetić”.
87. Tyldum, G. (2010). Limitations in research on human trafficking. *International Migration*, 48 (5), 1-13.
88. Tyldum, G., & Brunovskis, A. (2005). Describing the unobserved: methodological challenges in empirical studies on human trafficking. U F. Laczko, & E. Gozdzia (Ur.), *Data and research on human trafficking: a global survey* (str. 17-34). IOM.
89. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2018). *Global report on trafficking in persons 2018*. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).
90. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2020). *Measuring organized crime in the Western Balkans*. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC).
91. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2022). *Regional Initiative on Trafficking in Persons in South Eastern Europe Final Report*. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2021/FINAL_Report_TIP_SEE_Initiative_March_2022-final.pdf
92. USAID-ov Projekat pravosuđa u Bosni i Hercegovini (2017). *Analiza sistema oduzimanja imovine pribavljene vršenjem krivičnih djela u Bosni i Hercegovini*. USAID-ov Projekat pravosuđa u Bosni i Hercegovini.
93. Van Dijk, J., & Campistol, C. (2018). Work in progress: international statistics on human trafficking. U R. Piotrowicz, C. Rijken, & B. H. Uhl (Ur.), *Routledge handbook of human trafficking* (str. 381-394). Routledge.
94. Vocks, J., & Nijboer, J. (2000). The promised land: a study of trafficking in women from Central and Eastern Europe to the Netherlands. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(3), 379-388.
95. Webb, E. J., Campbell, D. T., Schwartz, R. D., & Sechrest, L. (1966). *Unobtrusive measures: nonreactive research in the social sciences*. Rand McNally.
96. Wendler, T., & Gröttrup, S. (2016). *Data mining with SPSS Modeler: theory, exercises and solutions*. Springer.
97. Wisniewski, M. (2010). The phenomenon of trafficking in human beings: the case of Poland. U G. Wylie, & P. McCremond (Ur.), *Human trafficking in Europe: character, causes and consequences* (str. 60-81). Palgrave Macmillan.
98. Withrow, B. L. (2014). *Research methods in crime and justice*. Routledge.

99. Wylie, G., & McRedmond, P. (2010). Introduction: human trafficking and Europe. U G. Wylie, & P. McRedmond (Ur.), Human trafficking in Europe: character, causes and consequences (str. 1-16). Palgrave Macmillan.

